

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BİLİM ve ÜTOPYA

İDEAL ŞEHİRLERDEN
GELECEĞİN ŞEHİRLERİNE

KENT ÜTOPYALARI

- Prof. Dr. Ece Ceylan Baba
- Prof. Dr. Adnan Barlas
- Prof. Dr. H. Çağatay Keskinok
- Doç. Dr. Kevser Üstündağ

Yok olmaya doğru koşar adım giderken

Prof. Dr. Nurdan İnan

**Ustasının ölümünü bekleyen
posthümanist çırak**

Prof. Caner Karavit

**Her şeyin bir tarihi var
elbette “okur”un da!**

Alp Hamuroğlu

**Çin’in yıldızını parlatan Han Hanedanı
ve Budizm Çin’de**

Prof. Dr. Cüneyt Akalın

Cumhuriyet tarihinin iki dönemi

Prof. Dr. Sina Akşin

**Yunus emre felsefesinin
düşündürdükleri - 1**

Dr. Öğr. Üyesi Metin Altan

**Yapay Zekâ’nın ilham kaynağı:
Satranç otomati “Türk”**

Hasret Aykut

SETLERİMİZ **YENİLENDİ!**

Eski sayılarımızdan konularına göre sınıflandırılan
her set 5 dergiden oluşmaktadır.

**KARGO
DAHİL**

160 ₺

Her Bir SET

- 1- ATEİZM VE MATERYALİZM SETİ
- 2- BİLİM DÜŞMANLIĞIYLA MÜCADELE SETİ
- 3- BİLİM TARİHİ SETİ
- 4- EVRİM SETİ
- 5- FELSEFE SETİ
- 6- FİZİK SETİ
- 7- İSLAM FELSEFESİ SETİ
- 8- PSİKOLOJİ-PSİKİYATRİ SETİ
- 9- TOPLUMSAL MÜCADELE SETİ

magaza.bilimveutopya.com.tr'den sipariş verebilirsiniz!

BİLİM ve ÜTOPYA

SAYI: 349 TEMMUZ 2023
S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar
Yay. ve Üretim Koop. Adına Sahibi:
Prof. Dr. Hüseyin Çağatay KESKİNOK

Genel Yayın Yönetmeni:
Cemil GÖZEL

Yazı İşleri Müdürü:
Deniz BAYAR

Editör:
Serap GERMAN

İdari İşler ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:
Volkan KILIÇASLAN

Görsel Yönetmen ve Kapak Tasarımı:
Sarkis KISAOHANYAN

Yazı Kurulu:
Prof. Dr. Ercan ENÇ,
Prof. Dr. Bekir KARAOĞLU,
Prof. Dr. Hamit Zafer KARS,
Prof. Dr. Çağatay KESKİNOK,
Prof. Dr. Semih KORAY,
Prof. Dr. Tülin OYGÜR,
Prof. Dr. Hakan SEÇKİN,
Prof. Dr. Yıldırım Beyatlı DOĞAN,
Prof. Dr. Birol KILIKIŞ,
Prof. Dr. Gökhan TANYER,
Prof. Dr. Sıtkı Çağdaş INAM,
Doç. Dr. Efe Can GÜRCAN,
Doç. Dr. Hüseyin Açırmı SAĞLAM,
Prof. Dr. Burçin Açırmı GÜMÜŞ
Dr. Mustafa SEVİM

Yönetim Yeri:
Fidanlık Mahallesi, Sakarya Caddesi,
32/1 • 06420 Çankaya/ANKARA
e-posta: bilimveutopya@gmail.com

Ankara Temsilcisi: Feyziye ÖZBERK
Tel: (0312) 418 52 64

İstanbul Temsilcisi: Dr. Mustafa SEVİM
Tel: (0505) 548 51 38
sevimmustafa@gmail.com

Eskişehir Temsilcisi: Alaz TETİK
Tel: (0505) 911 73 46
bilimveutopyaeskişehir@gmail.com

YURTDIŞI TEMSİLCİSİ
Barış GÖKTEPE
baris.goektepe@outlook.de
+49 151 10427077

Abone Sorumlusu
Emre ER
emre_er_64@hotmail.com
+43 660 4731120

Mali Sorumlu
Kaan KAÇAR
knkacar@gmail.com
+43 664 1244484

Genç Aboneler Sorumlusu
Enes Mevlüt YILDIRIM
+49 176 64842328

ALMANYA TEMSİLCİLERİ

ALMANYA TEMSİLCİSİ
Emre ÜNVER
emreunenver@gmail.com
Tel: +49 157 55064436

Aşağı Saksonya Temsilcisi
Çınar AYDIN
cinar.aydin@hotmail.de
Tel: +49 152 06611105

Baden-Württemberg Temsilcisi
Uğur ALBAYRAK
a.uqur@hotmail.de
Tel: +49 179 6668154

Bielefeld Üniversitesi Temsilcisi
Can ÇAKIR
can.cakir@gmx.net
Tel: +49 170 2428725

Duisburg Üniversitesi Temsilcisi
Kaan KARAGÖZ
kaan.67@live.de
Tel: +49 176 64944305

Frankfurt Üniversitesi Temsilcisi
Gökhan DAGTEKİN
goekhandagtekin@hotmail.de
Tel: +49 1578 9576048

Hamburg Temsilcisi
Tuğba ALMIŞLAR
tuqba.almislar@gmail.com
Tel: +49 176 34694504

Münster Üniversitesi Temsilcisi
Meram TOSUN
meram_tosun@hotmail.com •
Tel: +49 157 58146708

AVUSTURYA TEMSİLCİSİ:
Birsem JURGENS
birseminjurgens@outlook.com •
+43 681 202 49 635

ÇİN HALK CUMHURİYETİ TEMSİLCİSİ
Elif Nisa ŞENCAN
Tel: +86 15618239747
nisaelifsencan@yandex.com

DANİMARKA TEMSİLCİSİ
İncilay ŞEHNAZİ
cili65@hotmail.com
Tel: +45 22 83 26 34

FRANSA TEMSİLCİSİ:
Ersen SÖYLEYEN
soyleyen_ersen@hotmail.fr
+33 6 04 52 72 29

HOLLANDA TEMSİLCİSİ:
Kenan ÖZYİĞİT
kenanozyigit@hotmail.com
Tel: 31614612207

İNGİLTERE TEMSİLCİSİ:
Murat METİN
4.muratmetin@gmail.com
Tel: +44 7903 333711

İSVİÇRE TEMSİLCİSİ:
Kemal ALBAYRAK
k.albayrak@hispeed.ch
41 794820281

MACARİSTAN TEMSİLCİSİ
Sefik Doğu ERK
doguerk@outlook.com
Tel: +36 70 608 6871

BELÇİKA TEMSİLCİSİ
Sibel ORAKCI
sibeleuvre@hotmail.com
+32 484 116 273

AVUSTRALYA TEMSİLCİSİ
Esin KAYALIDERE
esinkdere@gmail.com
+61 414 640 112

UKRAYNA TEMSİLCİSİ
Can Fırat ÜLGER
canfiratulger@gmail.com
+380 73 737 1907

KANADA TEMSİLCİSİ
Ali Rıza YURTSEV
yurtsevaliriza@gmail.com
+61 432 885 303

ABD TEMSİLCİSİ
Şahin KARATAŞ
karatas31375@gmail.com
14154817735

TAYLAND TEMSİLCİSİ
Emre ŞENBABAĞLU
emresenbabaoglu@gmail.com
+90 533 427 41 41

Abone Koşulları:
6 Aylık: 420 TL
Yıllık: 840 TL
Avrupa ve Ortadoğu Yıllık: 250 Euro
Amerika ve Uzakdoğu Yıllık: 400 Dolar
E-Dergi Yıllık: 400 TL
30 Yıllık (1993 - 2023) E-Arşiv: 600 TL

Hesap Numaraları:
S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar
Yayıncılık ve Üretim Kooperatifi
(TL) İş Bankası Bilkent Şubesi:
Hesap No: 4276 0292027
IBAN:
TRO4 0006 4000 0014 2760 2920 27

(EUR) İş Bankası Ankara/Bilkent Şubesi
Hesap No: 4276 0239523
IBAN:
TR16 0006 4000 0024 2760 2395 23

Basıldığı Yer:
Sonsöz Gazetecilik Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
İvedik O.S.B. Matbaacılar Sitesi 1341. Cad.
No.56-58 Yenimahalle / Ankara
Sertifika No: 50737 Telefon: (0312) 394 57 71

Dağıtım:
Turkuvaz Dağıtım Pazarlama A.Ş.

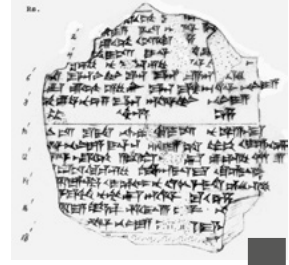
ISSN 1301-6717 Aylık Yaygın Süreli Yayın

Bu sayıda

Çivi yazısı Doğa, kentler, ütopyalar Cemil Gözel.....3	Doğa Tarihinden Notlar Yok Olmaya Doğru Koşar Adım Giderken Prof. Dr. Nurdan İNAN.....42
2023 yılı 21. Serhat Özyar Yılın Genç Bilim İnsanı Ödülü 4	Ustasının ölümünü bekleyen posthümanist çıracık Prof. Caner Karavit.....48
Dosya 21. yüzyılda ideal kent arayışları ve ütopya Prof. Dr. Ece Ceylan Baba.....5	Her şeyin bir tarihi var elbette "okur"un da! Alp Hamuroğlu.....53
Dosya Kent ütopyaları üzerine tartışma Prof. Dr. H. Çağatay Keskinok 15	Avrasya'yı Yaratanlar Çin'in yıldızını parlatan Han Hanedanı ve Budizm Çin'de Prof. Dr. Cüneyt Akalın.....62
Dosya Planlama: Ütopik ve ütopik olmayan anlayışların sürekliliği Prof. Dr. Adnan Barlas.....22	Sorularla Atatürk Devrimi Cumhuriyet tarihinin iki dönemi Prof. Dr. Sina Akşin.....65
Dosya Kimin ütopyası Kimin distopyası Doç. Dr. Kevser Üstündağ 31	Yunus emre felsefesinin düşündürdükleri - 1 Dr. Öğr. Üyesi Metin Altan.....69
Dosya Sovyetler Birliği'nde şehircilik Yayıma hazırlayan: Prof. Dr. H. Çağatay Keskinok 33	Yapay Zekâ'nın ilham kaynağı: Satranç otomatu "Türk" Hasret Aykut.....79

ÇİVİYAZISI

Doğa, kentler, ütopyalar

Cemil Gözel • Bilim ve Ütopya Genel Yayın Yönetmeni

John Berger, sanatın insanı doğadan daha güvenilir bir karşılık bulma umudu içinde gösterdiğini yazmıştı. Doğayı güvenilir bulmadığımızı anlıyoruz. İnsanın ise güvenilir bir karşılık bulma umuduna ihtiyacının olduğunu biliyoruz. Sanat, belki tam da bu yüzden, yani doğadan daha güvenilir bir karşılık bulma umudunun gereği olarak sadece doğayı taklit etmekle yetinemezdi. Nitekim yetinmedi ve yaratılmış bir şeyleri de taklit etti. Doğanın insana sunduğu o bir anlık umudu çoğalttı, doğruladı ve toplumsallaştırdı. Berger meseleye bu denli yalın bakıyor. Yalın ve anlaşılır. İnsan ile doğa çelişmesinin kaçınılmaz bir sonucu olarak ele alıyor sanatı.

Peki, doğadan daha güvenilir bir karşılık bulmaktan bahsettiğine göre Berger'in doğayla alıp veremediği ne? Bir alıp veremediği yok aslında. Sadece olgulara bakıyor ve son derece yerinde saptamalar yapıyor.

Berger, doğayı duygulu bir şekilde görme eğiliminin bize şehir hayatının bir armağanı olduğunu söylüyor. Kentlerin yoğunluğu, kapitalizm altında azmanlaşması, doğa algımızı güdükletirdi sanki. Doğa deyince, Berger'in de belirttiği gibi, bir bahçeyi, pencereyle çevrelenmiş bir manzarayı ya da hafta sonları fırsat bulup kaçtığımız yeşillik alanları anlıyoruz. Oysa doğa "enerji ve savaşım demektir. Bize bir şey vadetmeden var olan her şeydir doğa. Eğer doğa bir savaş ya da yerleşim alanı olarak düşünülecekse, bu içinde hem iyilik hem de kötülük taşıyan bir alan olarak düşünülmelidir."

Oysa doğayı, güdük algımızın dışına çıktığımız zaman, genellikle içinde iyilik taşıyan bir alan olarak düşünüyoruz ve doğadan gelen kötülükleri de sadece insan etkinliğine yoruyoruz. İnsan etkinliğinin rolü önemli ama biricik değil bu konuda. Evet, kapitalizm büyük bir doğa tahribatına yol açtı; doğa ve insan arasındaki ilişkiyi bozuldu. Bunun sonucu olarak dünyanın damı bile delindi. Marx'ın kavramsallaştırmasıyla, "ekolojik yarılmının aşırı biçimi"ni yaşıyoruz. Ama bunlar olmasaydı bile doğa, "hem iyilik hem de kötülük taşıyan bir alan"dı.

Çevreci muhafazakârlığın düşünce dünyasının temelinde yatan fikir şu olmalı: Doğa sadece iyilik alanıdır ve doğadan gelen kötülükler insan etkinliğinin sonucudur. Öyleyse doğaya müdahale yanlıştır, doğa kendi hâline bırakılmalı, değiştirilmemelidir. Berger, var olmanın ilk koşulunun doğaya karşı barınak olduğunu söylüyor. Doğaya müdahaleyi reddeden *çevreci muhafazakârlık*, öyleyse, insan varoluşunu da hedefe koymaktadır. Bu fikrin, her şeyden önce, insan yaşamının temel çelişmesini yok saydığını da vurgulamak zorundayız. Bu çelişme, insan ile doğa arasındadır. Aslında tarih boyunca ortaya çıkan bütün çelişmeler, insan / doğa çelişmesinin aldığı biçimlerden başka bir şey değil. Sınıf çelişmesinin sınıflı toplumlarda, yani tarihin belli bir aşamasında ortaya çıkması, insan / doğa çeliş-

mesinin o tarihsel süreçte aldığı biçimi gösteriyor. Bu bakımdan insanlığın nihai hedefinin doğa ile çelişmesini çözmek olduğu düşünülebilir. Marx, bütün mitolojiyi ortadan kaldıracak olanın insanın doğaya boyun eğdirmesi olduğunu söylemişti. Çünkü mitoloji de en nihayetinde insanın doğa karşısındaki çaresizliğinin ürünüydü. İnsanın doğa ile çelişmesini çözmesi sürecinde, en azından bu meselenin bir sorunsal olarak gündeme girmesinde kent ütopyalarının rolü olduğu sanırım reddedilemez.

Doğadan daha güvenilir bir karşılık olarak sanatın, doğanın karşısına mimari olarak da çıkması, insanın toplumsal tarihinde bir atılım bana göre. Çünkü her kent, sonuç olarak, bir toplumsal yaşam, bir sosyo-ekonomik temel üzerinde oluşuyor. Ancak bu bir ütopya olarak, mevcut olanla sınırlanıyor kendisini; onu aşmak, dönüştürmek için yeni ve bambaşka bir kent ütopyasını fakat yine ona uygun bir toplumsal formasyonla uyumlu bir şekilde üretiyor. İlk kent ütopyacıların filozoflar olması bu bakımdan anlamlıdır.

İnsan ilk aleti doğaya müdahale etmek için yapmıştı. Engels, insanî amaçların doğayı değiştirmekle mümkün olduğunu yazmıştı. Marx da benzer gerçeği "Kapital'de ifade etmişti. Ona göre insan, doğa ürünlerini kendi gereksinimlerine uygun kılınmış bir biçimde elde edebilmek amacıyla, kollarını ve bacaklarını, kafasını ve ellerini, gövdesinin doğal güçlerini çalıştırarak doğanın bir gücü olan kendisini doğanın karşısına çıkarırdı. İnsan doğanın gücüydü ama onun karşısına çıkmak zorundaydı. Marx'ın en gelişmiş sosyalizm tanımı, doğanın insanî potansiyeli geliştirecek biçimde rasyonel olarak değiştirilmesini içerir.

Doğa, içinde hem iyiyi hem kötüyü barındırıyor. Kent ütopyaları, kötüyü sınırlama becerisiyle doğanın karşısında aldığı komu kadar gerçeğe yakın aslında.

***

Haziran 2023 tarihli sayımızda, Sayın Rüştü Taştan'ın ismi sehven Rüştü Taştan olarak yazılmış. Sayın Adnan Serpen'in "Tek Sağlığın Geçmişten Günümüze Yolculuğu" isimli makalesinde kullanılan grafik, geçmiş tarihli bir çalışmaya aittir. Dolayısıyla kimi bilgiler güncelliğini yitirmiştir. O bilgilerin güncel karşılıkları makalede yer alıyor. Dergimizin "İçindekiler" bölümünde, Doç. Dr. Şeyda Cengiz'e ait "Antibiyotik Direncine Tek Sağlık Çözümü" makalesine sehven Prof. Dr. Ayşen Gargılı Keleş'in ismi de eklenmiş. Bu düzeltmeleri okurlarımızla paylaşmayı dürüst yayıncılık ilkesinin gereği sayıyoruz; hocalarımızın anlayışına sığınmıyoruz. Son olarak Volkan Kılıçaslan'ın hazırladığı "Kitap Kurdu" sayfamızda, Duvar Yayınları'na ait "Tek Sağlık" isimli kitabın tanıtım metni yayımlanmıştı. Metin bize yayınevi tarafından iletildi. Belirtiyoruz.

2023 yılı 21. Serhat Özyar Yılın Genç Bilim İnsanı Ödülü

2002 yılında yitirdiğimiz değerli bilim insanı ve Bilim ve Ütopya dergimizin kurucularından Dr. Serhat Özyar'ın anısını yaşatarak, bilimi ülke yaşamında maddi bir güç haline getirmeye katkıda bulunmak amacıyla oluşturulan ve Orta Doğu Öğretim Elemanları Derneği ile Bil-Koop. tarafından verilen Serhat Özyar Yılın Genç Bilim İnsanı Ödülü sahiplerini buldu.

Seçici kurul 2023 yılında 21. Serhat Özyar Yılın Genç Bilim İnsanı Ödülü'nün,

"Holosen Boyunca Anadolu'nun Genetik Tarihi" başlıklı tez çalışması ile Dr. Dilek Koptekin'e verilmesine karar vermiştir.

Diğer yandan seçici kurul,

"Küresel İklim Değişikliğinin Rüzgâr ve Dalga İklimi Üzerindeki Etkisinin Araştırılması: Karadeniz Örneği" başlıklı tez çalışması ile Dr. Fulya İşlek'e,

"Metal Oksitlerle Desteklenmiş Grup 9B Metal Nanoparçacıklarının Hazırlanması, Tanımlanması ve Elektrokimyasal Katalizörler Olarak Suyun Ayrışmasında Kullanılması" başlıklı tez çalışması ile Dr.Merve Akbayrak'a,

"Hızlı Relaksasyon Tabanlı Renkli Manyetik Parçacık Görüntüleme" başlıklı tez çalışması ile Dr. Musa Tunç Arslan'a,

"Yapay Zekâ Tabanlı ve Dijital İkiz Destekli Geçici Havasal Ağ Yönetimi" başlıklı tez çalışması ile Dr. Tuğçe Bilen'e,

Serhat Özyar Yılın Genç Bilim İnsanı Onursal Ödülü'nün verilmesini kararlaştırmıştır.

Dilek Koptekin'e ait "Holosen Boyunca Anadolu'nun Genetik Tarihi" adlı tez kapsamında yapılan çalışmalarda Holosen boyunca Anadolu ve yakınında bulunan diğer yerleşimlerdeki bulgulardan elde edilen antik DNA (aDNA) örneklerinin dizilenmesi sonucu bu bölgede oluşan insan topluluklarındaki zaman içerisinde ortaya çıkan genetik değişimler incelenmiştir. Bu incelemeler sonucu Anadolu ve Ege topluluklarının göç ve birbiriyle etkileşimi ile ilgili özgün çıkarımlara varılmıştır. Çalışma kapsamında, Anadolu Holoseni'nde yaşayan insan topluluklarının buzul çağından sonra nasıl şekillendiği ve hangi göç olaylarının burada yaşayan toplulukları etkilediği irdelenmiştir. Bu çalışmalar kapsamında kırk dokuz yeni aDNA örneği birçok Holosen yerleşiminden elde edilmiş ve sekânslanarak daha önceki mevcut sekâns havuzlarıyla birleştirilerek ve karşılaştırılarak birlikte çözümlenmiştir. Antik genomlara ait çok sayıda yeni örnek çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışma kapsamında yeni nesil sekânslama teknikleri ve eksik sekâns kapsamıyla ilgili en son algoritmaları olmak üzere güncel yöntemler kullanılmıştır.

Dr. Fulya İşlek'e ait "Küresel İklim Değişikliğinin Rüzgâr ve Dalga İklimi Üzerindeki Etkisinin Araştırılması: Karadeniz Örneği" başlıklı tez çalışmada, iklim değişikliğinin Karadeniz rüzgâr/dalga iklimi üzerindeki etkile-

ri uzun dönemli değişkenlik ve eğilimler kapsamında ayrıntılı ve kapsamlı biçimde incelenmiştir. Çalışmada verili durumun olası sonuçları değerlendirilmiş, gelecekteki rüzgâr ve dalga koşullarının sunacağı enerji potansiyellerinin en etkin biçimde kullanılabileceği konumlar tespit edilmiştir. Somut ve ayrıntılı bulgulardan hareketle iklim senaryolarının alansal çözümlemesinin gerçekleştirildiği tez çalışması ayrıca, iklim değişikliği ile deniz kaynaklı afetler arasındaki ilişki açısından önemli bir veri tabanı ve tartışma zemini yaratmaktadır.

Dr. Merve Akbayrak'a ait "Metal Oksitlerle Desteklenmiş Grup 9B Metal Nanoparçacıklarının Hazırlanması, Tanımlanması ve Elektrokimyasal Katalizörler Olarak Suyun Ayrışmasında Kullanılması" başlıklı tez çalışmada metal oksitlerle (titanya, zirkonya ve serya) desteklenmiş grup 9B metal nanoparçacıkları (Co, Rh, Ir) sentezlenmiş ve bu parçacıkların suyun elektrokimyasal ayrışmasında katalizör olarak etkinlikleri incelenmiştir. Elde edilen hibrit malzemelerin sudan hidrojen ve oksijen üretimi tepkimelerinde kullanılması sonucunda yüksek etkinliklere sahip oldukları gözlenmiştir. Bu çalışmayla, çevreye zarar vermeyen ve göreceli olarak düşük maliyetli bir yöntem kullanılarak etkinliği yüksek katalizörler elde edilmiştir. Çalışma geleceğin yenilenebilir enerji kaynağı olarak hidrojenin ekonomik ve etkin bir şekilde elde edilmesini sağlayacak katalizörlerin geliştirilmesi açısından öneme sahiptir.

Dr. Musa Tunç Arslan'a ait "Hızlı Relaksasyon-tabanlı Renkli Manyetik Parçacık Görüntüleme" başlıklı tez çalışmada, manyetik alan altındaki manyetik nanoparçacıkların ürettikleri sinyalin altında yatan ayna simetrisi özelliği üzerinden gevşeme katsayısını kestiren manyetik parçacık görüntüleme yöntemini hızlandırmak için yeni bir yaklaşım geliştirilmiştir. Çalışmada gevşeme katsayısının kestirimi sırasında, bilinenin dışında hızlı ve çok boyutlu tarama güzergâhlarında karşılaşılan bozulmaların kuramsal altyapısı kapsamlı bir biçimde ortaya konulmuş ve bu bozulmaların düzeltilmesine yönelik etkin bir sistem kurgusu tasarlanmıştır. Simülasyon ve deney ortamlarında elde edilen sonuçlar, gerçek zamanlı manyetik parçacık görüntüleme sistemlerinin inşasına yönelik önemli bir katkı ortaya koymaktadır.

Dr. Tuğçe Bilen'e ait "Yapay Zekâ Tabanlı ve Dijital İkiz Destekli Geçici Havasal Ağ Yönetimi" başlıklı tez çalışmada, uçak içi internet bağlantısı sağlamak amacıyla oluşturulan geçici havasal ağların (AANETs) yönetimi için yapay zekâ ve dijital ikiz tabanlı bir çözüm geliştirilmiştir. Bu geçici ağın topolojini oluşturmak ve oluşturulan topolojiyi yönetmek amacıyla denetimsiz öğrenme ve q-öğrenme kullanılmıştır. Fiziksel ortamın/parçaların temsili için ise dijital ikiz oluşturularak hesaplama karmaşıklığının giderilmesi hedeflenmiştir. Tez kapsamında geliştirilen sistem havacılık ve bilgisayar ağları alanlarına doğrudan katkı yapmaktadır.

21. yüzyılda ideal kent arayışları ve ütopya

Prof. Dr. Ece Ceylan Baba • Yeditepe Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Postmodern distopya, belirsizliğin sürekliliğidir. Bu sürekli belirsizlik hali, sonu gelmeyen tedirginlikler yaratır ve korkulara dönüşür. Korkular içerisinde yaşayan bir toplum ve bu korkulara bağlı mekânizmaların işlettiği bir toplumsal düzen oluşur.

Io, Clemens, Hythlodæus, Tho, Morus, Pet, Aegid.

Thomas More'un Ütopyası.

Ütopya, modellenmiş bir kusursuzluk tasarımıdır ve var olan kusurlu dizgenin yerine geçmek için adaydır. Soyut bir tasarımıdır fakat tüm amacı, bütün özelliklerini koruyarak somutlaşmaktır (Stevenson, 2006, s. 667). Somutlaşırken, istisnasız olarak eski olanı yok ederek, köktenci bir yaklaşımla yeniden var olmak arzusundadır. 21. yüzyıl kent kavrayışında bu modelleme, Baudrillard'ın post-modern dönemler için dile getirdiği simülakrgerçeğin yerine geçmek isteyen sahte kavramını akla getirmektedir. Baudrillard, post-modern dönemde, "gerçekliğe uygun modeller" üretilmesi durumunun "modele uygun gerçekler" üretilmesi aşamasına dönüştüğüne işaret ediyor (Baudrillard, 2014, s.29).

Aydınlanmacı bir yaklaşım olan ütopyacı kent planlama tutumunda, insan müdahalesi ile hâlihazırdaki kentsel yapının tümüyle yıkılarak, yerine yapay fakat rasyonel-işlevsel olan yeninin geçirilmesi esastır. Dönüşüm yöntemi evrimsel değil devrimseldir. Geçmiş deneyimler bize teoride kusursuz görünen ütopyaların, uygulamalarda oldukça kusurlu sonuçlar verebildiğini göstermektedir. Gelişen teknolojiler ile "yapma ve inşa etme" eyleminin sınırı, bugün neredeyse tahayyül edilen ile eşdeğer sayılabilecek bir duruma gelmiştir. İçinde bulunduğumuz çağda, düşlenen ile düşleneni üretebilecek kaynak/güç ile birleştiğinde, ideal kent olma arzusundaki "mega-ölçekli, kent gibi davranan" sahte kent modelleri, kentlerin üzerine ve çeperine ekleniyor. Ütopyaların, hali hazırdaki sistemlerin geleceklerini, kâğıt üzerinde üretilen modellere sıkıştırılmaları ve sistemleri katı bir şekilde bu modeller çerçevesinde dönüştürme girişimleri, öngörülemez çok sayıda büyük sorunu içinde barındırıyor. 21. yüzyılın ideal kent arayışlarının ütopya gibi davranan, gerçeğin yerine geçmeye çalışan mega projeler üzerinden sunulması ve örtük başka niyetlerinin de olması durumu, günümüz kentleri üzerindeki önemli bir tehdit olarak nitelendirilebilir.

Ütopyanın tanımdan kaçışı

Ütopya, düşünmüş fakat henüz uygulanmasına geçilmemiş, gerçekleştirilmemiş bir yerdir. (Noble, 2009, s.12). Ütopyanın en belirgin özellikleri arasında kusursuz bir tasarım iddiası, rasyonel bir düzen, otoriter ve totaliter bir tavır ile bezenmiş bir mutlakiyetçilik vardır. (Mumford, 1996, s.362, 363). Ütopyalar birer idealdir ve bu anlamda gerçekleşecek her aksama, onun ideal konumunu bozacak ve ütopyayı ortadan kaldıracaktır. Bu nedenle tarihte pek çok ütopya ideali, yaşama geçirilmeye çalışılmışsa da kâğıt üzerinde hesaba katılma-

“Aydınlanmacı bir yaklaşım olan ütopyacı kent planlama tutumunda, insan müdahalesi ile hali hazırdaki kentsel yapının tümüyle yıkılarak, yerine yapay fakat rasyonel-işlevsel olan yeninin geçirilmesi esastır.”

”

mış çok sayıda farklı etken yüzünden, bu idealler neredeyse hiçbir zaman kayıpsız şekilde gerçekleştirilememiştir. Ütopyaların tarihteki en önemli etkileri, tarihi ve toplumu dönüştürme yetileri olmuştur.

Ütopya geniş bir alana saçılan göndermeleriyle, tek bir kavram altında pek çok tanımlamayı içinde barındırır. Kavramın ne olduğu üzerine çok geniş ve farklı yanıtlar sunan bir yazın vardır. Ütopyanın ne olduğunu kapsamlı bir biçimde anlayabilmek için, en çok vurgulanan özelliklerini tek tek ele almakta yarar vardır.

17. yüzyıldaki Trier şehrini gösteren gravür.

Arzu: Ütopya, bir arzunun dile getirilişidir; hâlihazırdaki yapısından memnun olunmayan kentin, memnun olunabilecek bir yapıya dönüştürülmesi arzudur. Bu arzu daha iyi bir varoluş ve daha iyi bir yaşam arzudur (Levitas, 1990, s.119). Ütopya, yaptığı tasarımı, henüz zihinlerde bir arzu olarak duran kenti, zihinlerden dışarı atarak görselleştirme, görünür kılma çabasıdır. Moylan'ın deyişiyle "arzunun görüntüleri"dir (Moylan, 1986, s.1).

Umut: Umut henüz gerçekleşmemiş bir şeyin olabilirliğine tutunmaktır. "Şimdinin yetersizliği"nden doğar fakat geleceği olumlar (Moylan, 1986, s.22). Tıpkı arzu gibi, umut da insanlığın daha iyi bir dünyanın mümkün olduğuna ilişkin ütopyacılığın temel bileşenlerindendir (Kateb, 1966, s.257). Kontrol altına alınabilen bir geleceğin, şimdikinden çok daha iyi olacağına ilişkin inancın verdiği umuttur bu.

Ütopya hâlihazırdaki düzene başkaldırıdır: Ütopik bilinç, varlığı çevreleyen durumla özdeşliğin reddidir. Ütopik düşünce, hâlihazırdaki durumu meşrulaştıran ideolojik durağanlığın kapalılığını kırma girişir (Mannheim, 1979, s.173). Ütopik eleştiri mevcut durum ile tüm bağı keserek, geçmişe ilişkin tümünden bir reddiyeden yana olduğunu ortaya koyar (Abensour, 2009, s.66). Eleştirileri belirli kişilere ya da sistemin bazı yönlerine ilişkin değil, sistemin bütününe yöneliktir. Hâlihazırdaki sistemi tümüyle reddeden, bu sisteme karşı bir başkaldırı manifestosudur.

Arı Rasyonellik: Pek çok farklı bileşenin ve çatışan toplumsal çıkarların çekiştirmeleriyle, bazen kısmi uzlaşmalarıyla ya da bazı çatışmalara ve verimsiz-

liklere alışmalarıyla ortaya çıkan kentler, rasyonelliğin bir gereği olarak biçimlerde değil, evrimsel bir çizgide; biriken binalar, yollar, alışkanlıklar ve temayüllerle yapılır. Evrimsel gelişimin yerine, kendisine arı aklı rehber edinmiş devrimsel bir darbe önerilir (Davis, J.C., 1983, s.14). Tek bir darbeyle geçmişe ait olan her şey silinmeli, yerle bir edilmeli ve yerine en baştan, sıfırdan, rasyonel olan inşa edilmelidir. "Ütopik anlatılarda en çarpıcı olan şey, psikolojik koku alma ve önsezi noksanlığıdır" (Cioran, 1999, s.85). Çünkü her şey arı rasyonelliğe bağlanmıştır.

Ütopya, bir arzunun dile getirilişidir; hâlihazırdaki yapısından memnun olunmayan kentin, memnun olunabilecek bir yapıya dönüştürülmesi arzudur. Bu arzu daha iyi bir varoluş ve daha iyi bir yaşam arzudur (Levitas, 1990, s.119).

Ütopya bir modelledir: Ütopya kendine özgü bir tarih ve karakter taşıyan bir bakış açısıyla bir toplum idealinin modellenmesidir (Kumar, 2005, s.13). Modernizmin kimliğine son derece uyumlu bir şekilde, ütopya önce tasarlayıp sonra gerçekleştirmek üzerine kuruludur (Usta, 2014, s.32). Dahası bu modelleme, yalnızca bir yer için değil, modelleme mantığına uygun bir şekilde her yer için geçerli olacaktır.

Ütopya Evrenselidir: Var olanın kapsamlı bir reddiyle yıkılıp, boş bir alan üzerine yeniden inşa edilen yeni bir yapı özelliğindeki ütopya, eskiyle olan tüm organik bağları da yıktığından yerellikten tümüyle sıyrılır. Zaten ütopya özü gereği, tek bir yer için tasarlanmış bir yapı da değildir. Bir modelleme olarak her türlü kentleşmeye taliptir. Bu nedenle tek değil evrensel olma iddiasını taşır (Köksal, 2014, s.II, III). Ütopya modellemesi bir kez yapılır ve ardından tüm dünyanın bu modele uygun olarak yenilenmesi istenir, beklenir.

Ütopya alternatif bir düzen sunumudur: Ütopya var olan düzenin kusurlarından arındırılmış, belli bir yaşam biçiminin inşasını amaçlar. Hâlihazırdaki durumun eleştirisinden doğan bir alternatif paradigmadır (Goodwin, 1980, s.384, 385). Alternatif fakat kusursuz olan düzenin, kentin tasarımının yeniden yapılmasıyla doğrudan desteklendiği kanısındadırlar. Eskinin bütün kalıntılarının temizlenip tamamıyla hiçlenmesinin ardından, pek çok konunun alternatif düzenle hiç olmadıkları kadar verimli hale geleceği varsayılır.

Ütopya kusursuz bir idealdir: Ütopya Platonik'tir, yani kusursuz bir idealdir. Platoncu anlamda "ideal" olandan maddeler evrenine dönüşerek düşmüş, bozulmuş temsillerden oluşan "gerçeklik", tasarlanan ütopya aracılığıyla yeniden ideal dünyaya tahvil

edilmeye çalışılmaktadır (Alver, 2009, s.141). Ütopya kusursuz olma iddiası taşıdığı için kendi içerisinde değişime devamlılık katacak bir dinamizmden yoksundur. Ütopyalarda “kusursuzluğun monotonluğu” hüküm sürer (Reader, 2007, s.163).

Tek adamcılık: Ütopyalar toplumsal bir konsensüs ya da uzlaşma ile inşa edilmezler. Tek bir kişinin arı rasyonel zihninde üretilirler. Bu nedenle ütopya toplumsal mutabakata kapalıdır. Ütopyacı hem bir filozof hem bir mimar hem bir planlamacı hem bir mühendis hem bir sosyolog hem bir hukukçu hem de bir monark gibi davranır. Dile getirmese de aslında tanrı olmaya soyunmuştur. Ütopyacı kendisinde bu gücü görür ve bu gücü daima rasyonellikten alır ve buna inanır.

Her araştırmacı ütopyanın başka özelliklerini ön plana çıkarır, tanımlamasını bu özellik çerçevesinde inşa eder. Bu tanımların her biri ütopyanın başka bir yüzüne odaklandığından, bir alanda ütopyayı derinlemesine incelerken, diğer alanlardaki özelliklerini gözden kaçırabilmektedir.

Toplum mühendisliği: Ütopyalar insanın bir doğası olduğunu ve tüm yaşamın bu doğa ile uyumlu ve onun çevresinde inşa edilmesi gerektiği fikrine katılmazlar. Aksine çevresel şartların değiştirilmesiyle, insanların ve toplumun da değiştirilebileceğine inanırlar (Kurt, 2007, s.160). Kentin ideal biçiminin, toplumu ve sosyal yapıyı da idealize edeceğini varsayarlar (Yüksel, 2012, s.11). Dolayısıyla her ütopya, aslında mimari bir ütopyadır. Kentin fiziksel şartlarının dönüştürülmesi, toplumu istenilen yönde biçimlendirecektir.

Ütopya anti-özgürlükçüdür: Ütopya, düzen adına özgürlükleri ikinci plana alan bir yapıdadır. Toplumun rasyonel işleyişi adına, özgür iradeyi ortadan kaldırır ve toplum için rasyonel olmayan istisnasız her şeyi dışlar, yasaklar. Bu anlamda baskıcı ve anti-özgürlükçüdür. (İzzetbegoviç, 1987, s.244). Bireyin kişiliği toplum içinde eritilir ve kişi toplumun herhangi bir bireyinin bir türdeşine, benzerine indirgenir. Birey bir kurguya, bir simgeye dönüştürülür.

Ütopya çoğunlukla bir kenttir: Ütopya öncelikle bir lokasyona, mekâna ve asli olarak da bir kente içkin bir tasarımdır (Alver, 2009, s.140). Kentsel bir forma sahiptir (Harvey, 2008, s.92). Mumford’a göre ütopya bizzat kentin kendisidir (Kumar, 2005, s.25). Ütopya mekânın var olan halinden kurtarılmış ve en baştan düşsel bir şekilde yapılandırılmış biçimdir. Böylece kentler, ideal toplumu yaratan izdüşümler olma özelliği kazanır.

Ütopya durağandır: Ütopyacılar var olan yapıyı bütünüyle değiştirmeyi arzularlar. Bu nedenle radikal ve devrimcidirler. Ancak amaçladıkları yeni kent mimarisine ve toplumsal yapıya ulaşmaları halinde, artık hiçbir değişikliği kabul etmezler (Kurt, 2007, s.160). Fakat kuramsal açıdan devrimci olan ütopya, kendisini inşa eder etmez, kuramsal açıdan muhafazakârlığa savrulur ve kendisini bu durağanlık içerisinde yerleştirir.

Ütopya ilerlemecidir: Ütopyalar, kendilerinden önceki aşamalara oranla pek çok alanda ilerleme sağlasalar da bir kere sıfırdan inşa edildikten sonra, yeniliklere açık olmamakla ve otoriter bir biçime bürünmekle eleştirilirler. Ancak her ne kadar çeşitli nedenlerden dolayı eleştirilseler de ütopyacı girişimler, kent ve kentsel mekâna ilişkin yeni, ilerici çözümler sunmuşlar ve bunların bir kısmını yaşama geçirmeyi de başarmışlardır (Kahya, 2007, s.21, 22).

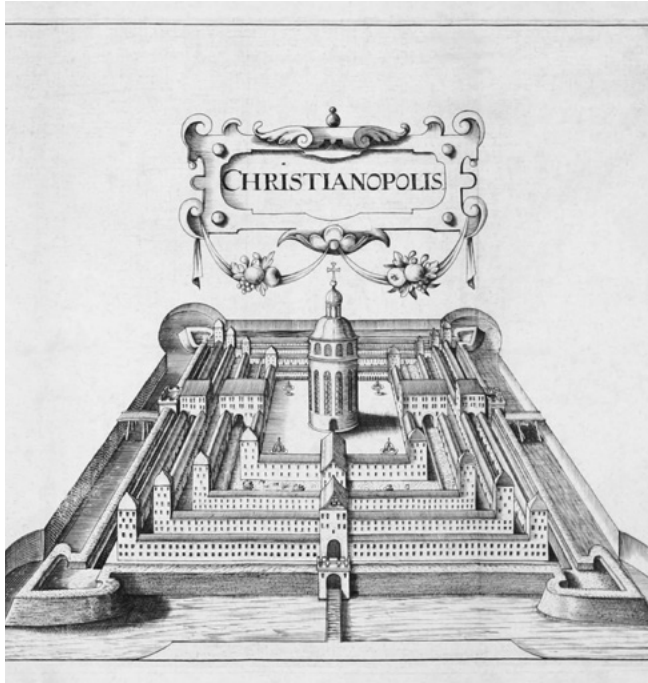
Ütopyaya ilişkin bir kavrayış ve bir kavram haritası.

Ütopya eşitlikçidir: Ütopyalar eşitlikçidir ve genellikle ortak mülkiyete dayalı bir toplum düşüdür (Gürsel, 2005, s.69). Ancak bu eşitlikçilik, kişilerin özgürlüklerini askıya aldığı ve belli bir modellemeye sadık kalmalarını dayattığı için, özünde amaçlamış olduğu mutlu insanlardan oluşan bir kent tasarımını ıskalar. Ütopyaların eşitlikçiliği genellikle onların modellenme aşamalarında tasarlanan ve yüksek refah seviyesinde bir eşitlik sağlayan bir düzenek olmaktan çok, ortalama koşulları sağlayan bir eşitlik olmakla itham edilir.

Ütopyaların, üretilmeleri çoğunlukla kentsel düş ve düşünceler üzerinden olmuştur ve çoğunlukla toplumların bunalımlarla, zorluklarla baş ettiği dönemlere denk gelir. Farklı alanlardaki kavrayışlarla bütünleşen tek bir kavram altında pek çok tanımlamaya göz kırpar. Bu da çok sayıda ütopya tanımının ortaya çıkmasına yol açar. Her araştırmacı ütopyanın başka özelliklerini ön plana çıkarır, tanımlamasını bu özellik çerçevesinde inşa eder. Bu tanımların her biri ütopyanın başka bir yüzüne odaklandığından, bir alanda ütopyayı derinlemesine incelerken, diğer alanlardaki özelliklerini gözden kaçırabilmektedir. Yukarıda sunulan kavram haritası, ütopya kavramına ilişkin bütüncül bir kavrayış imkânı sunuyor.

Ütopyacı kentsel düşünce

Ütopya, düşünmüş fakat henüz gerçekleştirilmemiş bir "yer"dir (Noble, 2009, s. 12). Henüz hiçbir yerdedir fakat yine de şimdiden vardır (Havemann, 1990, s. 61). Ütopyacı düşünce, yere, yani *coğrafi bir alanın nasıl tanımlanacağı ve anlaşılması gerektiği konusunda içsel kuralları olan mekânsal bir yapıya ilişkindir* (Hedren & Linnér, 2009, s. 213). Bu nedenle ütopya, öncelikle bir lokasyona, mekâna ve asli olarak da bir kente içkindir (Alver, 2009, s. 140). Ütopya istisnasız olarak bir yere bağlı biçimde tasarlanır ve bu yer çok büyük oranda bir kenttir (Hardy, 1978, s. 279). Dolayısıyla ütopya, kentsel bir forma sahiptir (Harvey, 2008, s. 192). Hatta Mumford'a göre, ilk ütopya, bizzat kentin kendisidir (Kumar, 2005, s. 25).

Caphar Salaman adasında bulunan, ideal şehir olan Christianopolis'e ait şehir planı.

Ütopya, daha en başından itibaren, devlet kuramının yazınsal bir türü olarak ortaya çıkmıştır. İlerleyen yıllarda ütopyaların çeşitleri farklılaşsa da mimari ütopyalara dönüşse de daima devlet kuramı ile el ele olmayı sürdürmüştür. Bu anlamda ütopyalar en mimari ağırlıklı versiyonunda dahi siyaset felsefesi geleneği dâhilindedirler (Davis, 1983, s.33). Ütopyalar, Rönesans'tan itibaren kusursuz bir toplumu amaçlamışlarsa da 21. yüzyılın başından itibaren mimari *uzgörülerdeki* ütopyaların insanlığın kusursuzlaşmasını amaçlayan unsuru ortadan kalkmıştır (Nicoletti, 1971, s. 270). Önceliği kentin mimari kusursuzluğu almıştır. Ütopyanın belirgin özellikleri rasyonel düzen, otoriter ve totaliter tavır, mutlakiyetçilik ve gücünü kusursuzluğundan alarak kendisini alternatif seçeneklere kapatmaktır (Mumford, 1996, s. 362). Geleceğe ilişkin bir modelin üretilmesi ve geleceğin bugünde üretilen mo-

del ile biçimlendirileceğinin ilanı, hâlihazırdaki durumda, gelecekle ilgili beklentilerin oluşmasına yol açmakta ve mevcut durumu doğrudan etkilemektedir.

Ütopyacı kentsel düşünceler önce toplumu tanıyıp, ona uygun bir mimari yaratmayı doğru bulmazlar. Önce uygun mimariyi, rasyonel ilkeler izinde tasarlar ve ardından, toplumun bu rasyonel mimari tarafından belirlenmesini, yaratılmasını savunurlar.

Ütopyalar, arı bir rasyonellik peşinde koşarak, kamusal uzlaşmayı dışladıkları için toplum yaşamına ve kent inşasına ilişkin pek çok özelliği gözden kaçırmışlar. Ortak akıl yerine dayatmacı bireysel akla ilişkin olan ütopyalar, gerçekleştirilmeye giriştiklerinde, çoğu kez beklenmeyen çok çeşitli yan etkiler yüzünden neredeyse istisnasız bir şekilde distopyalara evrilirler. Distopyaya evriliş, ütopyacı düşünüşün paradoks üreten yapısının bir sonucudur. Ütopyacı kentsel düşünceler önce toplumu tanıyıp, ona uygun bir mimari yaratmayı doğru bulmazlar. Önce uygun mimariyi, rasyonel ilkeler izinde tasarlar ve ardından, toplumun bu rasyonel mimari tarafından belirlenmesini, yaratılmasını savunurlar. Bu anlamda her ütopyacı mimari, bir toplum mühendisliğidir (Alver, 2009, s. 143). İdeal kent, kendi sınırları içinde her türlü olasılığı zapt etmek ve denetlemek ister (Kumar, 2005, s. 35). Bu nedenle ütopyalar kamusal bir uzlaşıyla değil, aksine tepeden gelen dayatmalar şeklinde kendilerini gösterirler.

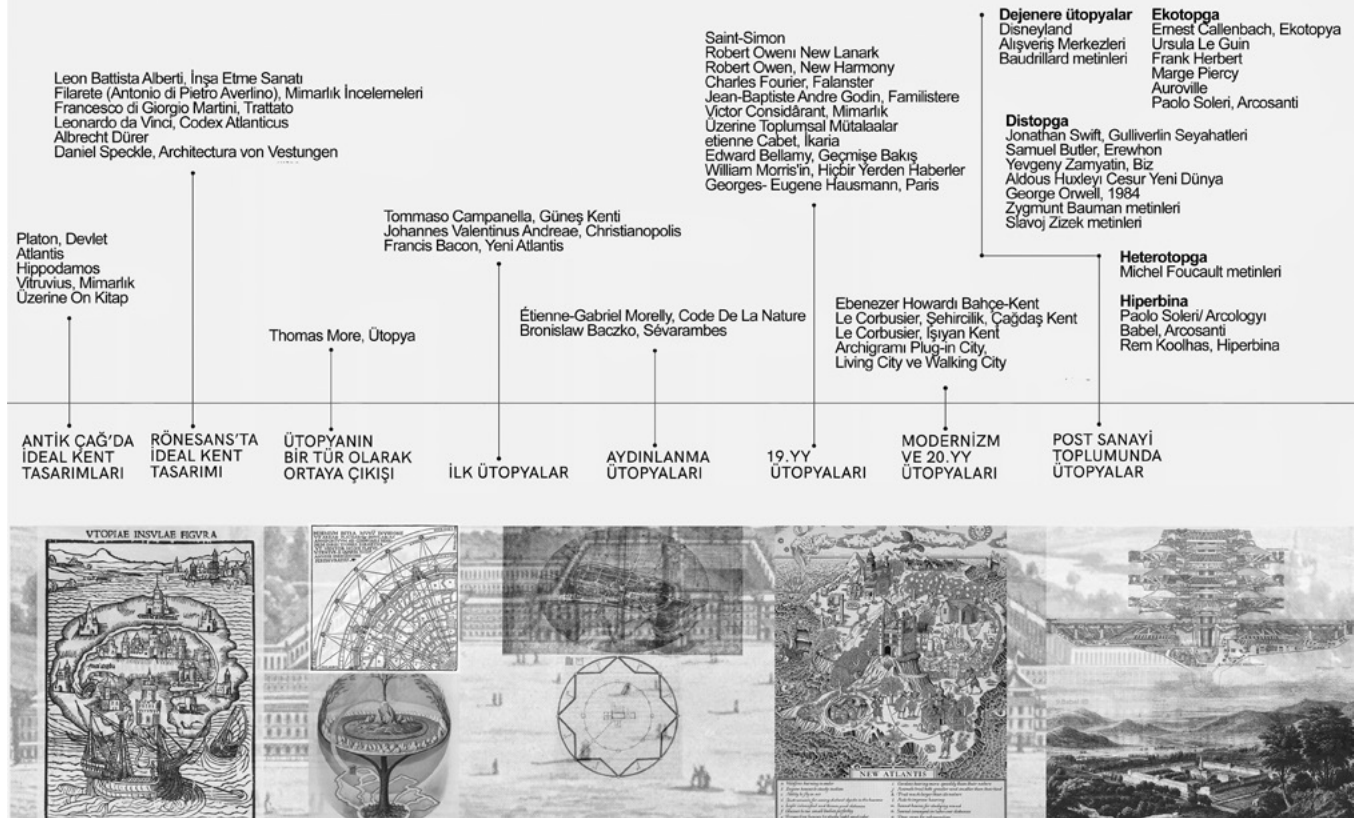
Ütopyalar, mekânın var olan halinden özgürleştirilmiş ve köktenci bir ele alış ile düşsel bir şekilde yapılandırılmış biçimdir. Bu nedenle ütopyalar mekânsal organizasyonların neredeyse tümünü belirler ve betimler. Böylece kentler, ideal toplumu yaratan izdüşümler olma özelliği kazanırlar (Yüksel, 2012, s. 11). Her kent özünde biraz ütopyadır ve her ütopya da çoğunlukla bir kenttir. Ütopyacı kentsel düşünce, köklerini ütopyanın kendisine dayandıran ideal kent arayışlarıdır. Başka bir deyişle, ideal kent tahayyülleridir.

İdeal kent söylemi üzerinden ideal kent arayışı

Ütopyanın tüm arzuları ancak bir mekânda gerçekleştirilebileceğinden, bu mekânın üretilmesi, tasarımı ve inşası ütopya için yaşamsaldır. Mekân, ütopyanın düş haritasına göre şekillenir.

Bir şekilde "kentsel bir forma sahip" olan ütopyalar, kent imgesiyle iç içe ve "her zaman kent ortamlarında kurgulanmış"tır (Harvey, 2008, s.192). Ütop-

"İdeal Kent" söylemi üzerinden ideal kent arayışında mimari ütopyalar

İdeal Kent Söylemi Üreten Ütopyalar.

ya hem bir kentsel düzen önerisi hem de bunun ideal boyutunun çizilmesidir (Alver, 2009, s.142, 143).

Platon ve Aristoteles toplumsal yaşamın en optimum örgütlenme biçimi ve ideal toplumun yaratılabileceği en elverişli ortamı kent olarak algıladılar. İnsanın fiziksel çevresiyle biçimleneceğine inanan ütopyacılar, tasarladıkları "ideal toplum" için önce bir "ideal kent" kurmakla işe başladılar.

Platon ve Aristoteles toplumsal yaşamın en optimum örgütlenme biçimi ve ideal toplumun yaratılabileceği en elverişli ortamı kent olarak algıladılar (Baczko, 1989; Ertan, 2003, s.146). İnsanın fiziksel çevresiyle biçimleneceğine inanan ütopyacılar, tasarladıkları "ideal toplum" için önce bir "ideal kent" kurmakla işe başladılar. Antik Yunan'da Platon'un Devlet'i gibi ideal düzen arayışları polis üzerinde temellendirilmiştir. More, ideal düzenini kentsel örgütlenmeye dayandırır; aynı dönemde Campanella, Güneş Ülkesi'nin cinsiyet ayrımcılığına dayalı yönetsel ve dinsel baskı düzenini yine kente dayandırır. Yeni Atlantis'te Bacon, deneysel bilimin gereklerine dayalı toplum düzeninin temellerini kentte arar. 19. yüzyılda ortaya konulan, Cabet'nin İcaria'ya Yolculuk, Bellamy'nin Geçmişe Bakış-2000'den 1887'ye, 20. yüzyılın ütopyaları arasında yer alan Wells'in A

Modern Utopia, Gilman'ın kadın toplumunu kurguladığı Herland ve Huxley'nin ütopyik toplumunu ele aldığı Ada başlıklı yapıtı, düzenli ve planlı kentlere dayalı klasik ütopyalara örnektir.

Ütopyalardaki kentler ile ideal kent teması birbirleriyle oldukça ilişkilidir. Ütopya ile ideal kent arayışı arasındaki işteşlik, birbirini sürekli besler. Fotoğraf 5'teki görsel, ideal kent söylemi içeren ütopyalara ait bir izlek sunmaktadır.

Post-sanayi toplumunda ütopyalar - dejenere ütopyalar, distopya, heterotopya, mega projeler/hiperbina

Post-modern ya da post-sanayi döneminde çağdaş mimari, modernizmle sıkı bir çatışmaya girer. "Yeni mimarlık", "post-eleştirel" ya da "Deleuze"cü gibi isimlerle anılan bu güncel mimarlık anlayışı, hiyerarşik planlamayı kesin bir şekilde reddeder, spontane düzenlemeleri ve bir üst akıl tarafından üretilen yerine, kendiliğinden meydana gelen organizasyonları yüceltirler. Postmodernist yaklaşımın mimari anlayışında artık ideal kent tasarımı kuşku- lu hale gelir (Spencer, D., 2018, s.16).

Ütopyacı kent planlamalarının kitleleri tahakküm altına almaya yönelik tavrı yerine, öznenin öne çıkarılması amaçlanır. Toplumun karar alma sürecinin kutsandığı, piyasanın her şeye karar veren merci olması gerektiği düşüncesi, kendisini mimaride ve kent planlamada da Adam Smith'in "görün-

mez eli" benzetmesiyle ortaya koyar (Polanyi, 1998, s.196). Mimarlık söyleminin ve uygulamalarının temelleneceği yeni zemin, modernist ütopyaların arı bir düzen arayışının aksine, karmaşıklığıdır. Bu nedenle tek bir zihnin üretmeye çalıştığı düzenden, çoklu zihinlerin ürettiği karmaşıklığın, karmaşık kent yapılarıyla barışmasına yönelinirler. Günümüzün kentsel ütopyacı bakışındaki ideal kent yaklaşımlarının karmaşıklığı, bozunmuş-dejenere olmuş ütopyalar, distopyalar, heterotopyalar ve mega projeler/hiper binalar olarak tanımlanan kavramlar ile ilişkili olarak aşağıda sunulmaktadır.

Bir dejenere ütopya örneği olarak Disneyland.

Dejenere Ütopyalar: Postmodern kent, üst seviyede kutuplaşmış bir yerdir (Dear, 2000, s.191). Bu ayrım basılı ve görsel medyanın oluşturduğu illüzyonla kısmen maskelenir. Kent sakinleri, medya araçları ve ekranlar aracılığıyla ortak programlar izlerler ve ortak bir kültür inşa etme şansı bulurlar. Baudrillard bu durumu, gerçek ile düş arasındaki farkın kaybolduğu ve kentin bütününe kocaman bir eğlence parkına dönüştürüldüğünü ifade ederek açıklar. Bu çerçevede en ütopyacı girişim olarak da Disneyland'i gösterir. Baudrillard Disneyland'i, "bütün simülakr düzenlerinin iç içe geçtiği kusursuz bir model" olarak tanımlar (Baudrillard, 2014, s.29). Ona göre artık kentlerin tümü, Disneyland'i örnek alarak kendilerini yapılandırmaktadır.

Disneyland'in ürettiği bu sınırları belli duvarlarla çevrelenmiş bir alan içerisindeki güvenli, iklimlendirilmiş, haz ve alışveriş odaklı, hâlihazırdaki sistemin en kusursuz versiyonu olan modelleme, alışveriş merkezleri biçiminde de dünyaya yayılmıştır. Alışveriş merkezi içerisinde yeniden kurgulanan kent mekânı, kendi kendini yenileyebilme niteliğini yitirir ve "kapalı kutu" içerisinde "bir defada yaratılan bir boşluk" haline gelir (Ritzer, 2014, s.157). Yapıda gerçek kent mekânına ait özellikler yüzeysel bir biçimde simüle edilir ve mekânda kentin karmaşık, kaotik ortamını steril bir ortamda yeniden yaratmak amaçlanır. Baudrillard'ın deyişiyle, alışveriş merkezinde "her şey, gerginliklerin giderilmesiyle

tanımlanmış soyut bir mutluluğun kolaylığı, yarı saydamlığı içinde eritilmiş ve aşılmıştır" (Baudrillard, 2013, s.21).

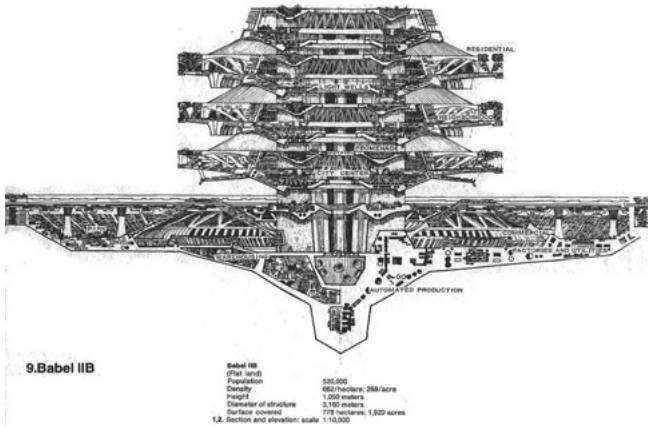
Heterotopyalar: Heterotopya bir organın ya da dokunun bulunması gereken yerde bulunmaması ya da farklı bir yerde bulunması anlamına gelen bir anatomi terimidir (Nakıboğlu, 2015, s.384). Foucault, "heterotopya" sözcüğünü, "ütopya"ya karşı bir tanım olarak kullanmış ve onu mekânla ilişkilendirerek, sosyal bilimlerde bambaşka bir anlama taşımıştır (Foucault, 2001). Foucault'da heterotopya kavramı, farklı, karşıt ve uyumsuz varlıkların aynı bağlamda birlikte yaşayabileceği mekânsal bir duruma işaret eder. Foucault için heterotopya, gündelik yaşamın askıya alındığı ve mekânların anlamlarının dönüştürüldüğü aykırı yerlerdir.

Disneyland'in ürettiği bu sınırları belli duvarlarla çevrelenmiş bir alan içerisindeki güvenli, iklimlendirilmiş, haz ve alışveriş odaklı, hâlihazırdaki sistemin en kusursuz versiyonu olan modelleme, alışveriş merkezleri biçiminde de dünyaya yayılmıştır. Alışveriş merkezi içerisinde yeniden kurgulanan kent mekânı, kendi kendini yenileyebilme niteliğini yitirir ve "kapalı kutu" içerisinde "bir defada yaratılan bir boşluk" haline gelir.

Foucault, "karşı-mekân" olarak adlandırdığı heterotopyaları etkin bir biçimde hayata geçirilmiş ütopya" olarak nitelendirirken aslında bu mekânların, kusursuz olarak tasarlanan ütopyanın hayata geçirildiğinde toplumun kurallarını tersine çeviren mekânlara dönüştüğüne işaret eder (Foucault, 2000, s.294). Bu ütopyalar, ideal kent tasarımlarının içinde birer bileşen olarak kendilerini gösterebilir ve öne de çıkabilirler. Bununla birlikte ideal bir kentin tüm özelliklerini taşımazlar, ölçek olarak birer kent parçası olmayı aşamazlar ve belli amaçlar çerçevesinde işlerlik kazanmanın ötesine geçemezler. Fakat postmodern dönemle kusursuz bir uyum içerisinde, bütünü değil, parçaların önemli olduğu varsayımını tahkim ederler. Kalıcı olanın değil, geçici olanın; bütünü değil parçanın, derinlikli olanın değil, uçuşu olanın öne çıkarıldığı mekânlardır.

Hiper Bina- Mega Projeler: Modernizmin kapsayıcı ideal kent tasarımları, postmodernizmin tekilci yaklaşımıyla birlikte ütopyalar kent ölçeğinden mega büyüklükteki binalara da dönüşebilir. Bu yaklaşımın ilk temsilcisi Mimar Paolo Soleri'dir. Soleri, mevcut kentleri çok yayılmış formlar olarak görmek, arazide gereğinden fazla yer kapladıklarını düşünmektedir. Mega yapılardan oluşan, adına "hiper bina" dediği bu devasa kompleksler, başlı başına birer kent olacaklardır. Soleri'nin 1970 yılında ta-

sarladığı ütopyacı hiper bina tasarımlarından birisi olan Babel'de bir biostrüktür uygun görülmüş, Yapı olarak bir ağacı andıran bu hiper binada, toplumsal mekânlar ve dâhili park içeren bir orta çekirdek çevresinde asılı dört yerleşim düzeyi bulunmaktadır. Paolo Soleri'nin ardından, 1996'da, her şeyiyle kendi kendisine yeterli olacak ve yalnızca binalardan oluşan bir kent tasarımı yeniden gündeme gelir. OMA-Koolhaas'ın bir araştırması ve hedefi olarak ortaya çıkan hiper bina, tasarımında, küreselleşmenin mimarlığa ve günümüz kentlerine olan etkilerini vurgular ve bunun getirdiği kaosu memnuniyetle karşılar. Mimarisi, büyüklüğe özgü hacimsel yığılmalardan değil, ofis katlarından oluşan yatay bir katmanla birbirine bağlı dört dikey kuleden oluşur.

Bir hiperbina örneği olarak Babel.

Kent tasarımının doğadan neredeyse artık en uzaklaştırılmış hali olarak hiper bina, bütünüyle insan zihninden çıkmış ve doğal durumdan olabildiğince koparılmıştır. Hiper binanın çevresiyle, kültürle, geçmişle ya da doğayla bir uyum sağlama amacı yoktur. O, arı bir ütopyacı tasarım olarak bütünüyle soyutlamadan doğmuştur. Kentlerin mimari üzerinden yarıştığı günümüzde ise kent gibi davranan hiper binalar yerini kenti içinde kent ya da kente yapışık yeni kentler üretmeye evrilmiştir. İstanbul'da yapılması planlanan Kanal İstanbul, Suudi Arabistan'da inşa edilmesi planlanan NEOM Projesi ve projelerin barındırdıkları kentsel, toplumsal ve sosyal tehditler kentlerin günümüzdeki en önemli tehditlerinden biri olarak tartışılmaya devam etmektedir.

Distopyalar: Distopya yazının on sekizinci yüzyılın ikinci çeyreğinden başlatmak mümkün görünmekle birlikte, bir akım olarak etkili olduğu dönemin on dokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyıl başlarına denk geldiği söylenebilir (Atasoy, 2017, s.60). Sömürü, baskı, devlet şiddeti, savaş, soykırım, hastalık, kıtlık, ekolojik tahribat, buhran ve borç ile dolu dönemlerde ütopyik tasavvurun karanlık tarafı olan bu kurmaca anlatının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Distopya türünün öncü metni, Swift'in Gulliver'in Seyahatleri (1726) isimli eğlenceli kitabıdır. Samuel Butler'ın Erewhon'u (1872) onu izler. Daha sonraları modern bilimsel ve endüstriyel ütopya, birçok

insana uygulanmaya fazla müsait ve yakın göründüğü, distopyalar korkutma ve sarsma yoluna gider. Wells'in ilk romanları (1895'te Zaman Makinesi ve 1896'da Dr. Moreau'nun Adası gibi), Zamyatin'in Biz (1920), Huxley'nin Cesur Yeni Dünya (1932) ve Orwell'in 1984 (1949) gibi eserlerinde antiütopya, yabancılaşmış ve köleleşmiş bir dünyanın ürpertici manzarası sunulmaktadır. Distopyacı mimari yapıtlar, yeni bir kentsel yapı önerir ya da önermez, kente ilişkin bakışı dönüştürmüşlerdir. Tepeden bir plan dayatması, yerini "bir oluş" haline bırakmış olur. Distopya toplumu, post-endüstriyel, post-kapitalist, postmodern, post-yapısal ve post-truth gibi bir "post"lar evreni içinde salınır. Bu tanımlama biçimlerinin hiçbiri karşıtlık içermez. Öteyi, sonrası, dağılmışlığı, yarım kalmışlığı, önemsizleşmeyi anlatır.

Özellikle de kimlik politikalarının hiç olmadığı kadar yükseldiği postmodern dönemde, arı bir modernist tavırla, soyut tek bir aklın kâğıt üzerinde işlevsel görünen tasarımıyla bir kent tasarlamak, artık kentlileri yabancılaştıran bir distopyadan başka bir şey üretemez gibi görünüyor.

Postmodern distopya, belirsizliğin sürekliliğidir. Bu sürekli belirsizlik hali, sonu gelmeyen tedirginlikler yaratır ve korkulara dönüşür. Korkular içerisinde yaşayan bir toplum ve bu korkulara bağlı mekânizmaların işlettiği bir toplumsal düzen oluşur. Bugün, kentlerin maruz kaldığı bu oluş hali ve olası tahayyüller, distopik düşüncelerin üretilmeye devam etmesinin temel sebeplerinden biri olarak gösterilebilir.

21. yüzyılda ütopyacı kentsel düşünce

Günümüzde kentler, küresel ilgiden ve sermayeden maksimum payı elde etmek adına yoğun bir rekabet içerisinde dirler. Rekabette başlıca enstrümanlar, büyük ölçekli projeler tasarlamak, yabancı yatırımcılara garantiler sunmak ve kentin yeni imajını tüm dünyaya pazarlamaktır (Douglass, 1999, s.11). İdealle edilmiş düş ve üretilen kentsel ütopya, dünyanın en cazip kentine erişmek olarak karşılık bulur. Rekabetçi büyük ölçekli projelerin temel amacı, işlevselliği maksimize etmek yerine ilgi çekmek olduğu için, rasyonel projelerden çok sansasyonel kentsel projeler öne çıkmakta ve işlevsel projeleri geri plana atmaktadır. Gösteri odaklı ve gösterişli kentsel projelerin rekabetinden ise, sansasyonel ütopyik kentsel düşünceler doğmaktadır (Brenner, Jamie, & Theodore, 2010, s.331). Bu projeler, kamu ve özel sektörde pek çok farklı boyutu olan, inşa edilmesi uzun zaman alan ve milyonlarca insan üzerinde etki ya-

pan, çok büyük ölçekli karmaşık ütöpik kentsel projelerdir (Flyvbjerg, 2014, s. 6). Kentlerin, özellikle de sermaye çekme amacı içindeki gelişmekte olan dünya ülkelerindeki büyük kentlerin, gereksinim odaklı şehircilik anlayışının, gelir yaratma odaklı bir şehircilik anlayışı yerine değişmesinin sonucudurlar. Gelir yaratma odaklı şehircilik anlayışında, mega projelerin inşası için seçilen lokasyonlar, kentten elde edilebilecek geliri maksimize edecek yerlerdir.

Ütopya kendine özgü bir tarih ve karakter taşıyan bir bakış açısıyla bir toplum idealinin modellenmesidir.

Bu nedenle halihazırda kent sınırlarında bulunmayan fakat kente kolayca eklenilebilecek yakın alanlar tercih edilir. Böylece düşük değerli kent çeperindeki alanlar, arazinin geliştirilmesiyle kıymetlendirilir. Söz konusu ütöpik projelerin temel amaçlarından birisi olan ekonomik büyüme de yaratılmış olur (Loftman & Nevin, 1995, s.303). Bu projeler, kentlerin imar dışı arazilerini geliştirip, bölgeyi bir cazibe merkezine dönüştürerek, geliştirilen arazinin pazarlanabileceği değeri maksimize etmeyi amaçlarlar. Elde edilmesi beklenen getiriler; istihdam sağlanması, ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi ve görece kıymetsiz bir bölgenin değerinin artırılarak kentin toplam değerinin yükseltilmesidir. Ancak projeleri karar vericiler için çekici kılan tek neden sağladıkları ekonomik yücelik değildir. Mega projeler olarak da anılabilen bu düşünceler, bunun yanı sıra üç farklı yücelik daha sunarlar. Bunların ilki içinde yaşadığımız çağın en hızlı gelişen alanlarından biri olan "teknolojik yücelik"tir. Teknolojik yücelikte, inşa etme/edebilme sınırlarını zorlayan ve çoğu kez mühendislik becerisi ile gelişmiş teknolojinin birleştirilmesi aracılığıyla en yüce yapının inşa edilmesi esastır. Burada amaç, en yüksek bina, kent içine yeni bir kent, kent çeperinde yeni bir kent iddiası taşıyan herhangi bir mega yapının ilkini inşa eden yenilikçi projeleri gerçekleştirmektir. Böylelikle kente sansasyonel bir öncülük etiketi üretilmiş olunur. İkinci olarak "siyasi yücelik"ten söz edilebilir. Bu ifadeyle kastedilen, inşa edilen kentsel anıtın siyasetçilere sağladığı ek saygınlık, itibar, popülaritedir. Medya tarafından büyük ilgi gösterilen mega projeler, siyasetçilerin basın önünde daha itibarlı biçimde geniş yer bulmalarını sağlamaktadır (Flyvbjerg, 2012, s.97). Böylece siyasetçiler, inşa ettikleri mega yapıları, yeniden seçilmeleri için önemli bir reklam aracı olarak kullanılabilmekte, inşa edilen anıtsal mimari sayesinde isimlerini tarih kitaplarına geçirebilmektedirler. Son olarak ise "estetik yücelik" vardır. Bu yücelik, kente büyük, güçlü ve ikonik bir anıtsal mimari ürünün eklenmesinden doğan, insanlar üzerinde güzel bir yapıta bakmakla elde edilen hazzı nitelemektedir. Estetik yüceliğin yüksek olması, inşa edilen mega projenin kentin simgesine dönüşebilmesine ya da uluslara-

rası bir turist çekim merkezi olmasına yol açabilmektedir (Flyvbjerg, 2014, s.7). Bu da küresel kentler arası rekabette, mega projenin inşa edildiği kente bir avantaj sağlamaktadır. Söz edilen üç yücelik etiketi de işlevsel olmayan, ihtiyaç kaynaklı üretilmeyen ve yapılı çevre üzerinden idealize edilmeye çalışılan toplumsal düzen ile ilişkilidir. Bu sebeple, günümüz ideal kent tahayyülleri, tepeden inme karar mekânizmaları içeren ve kentlerdeki oluş hali ile çelişen önemli sorun ve tartışmaları içinde barındırmaktadır.

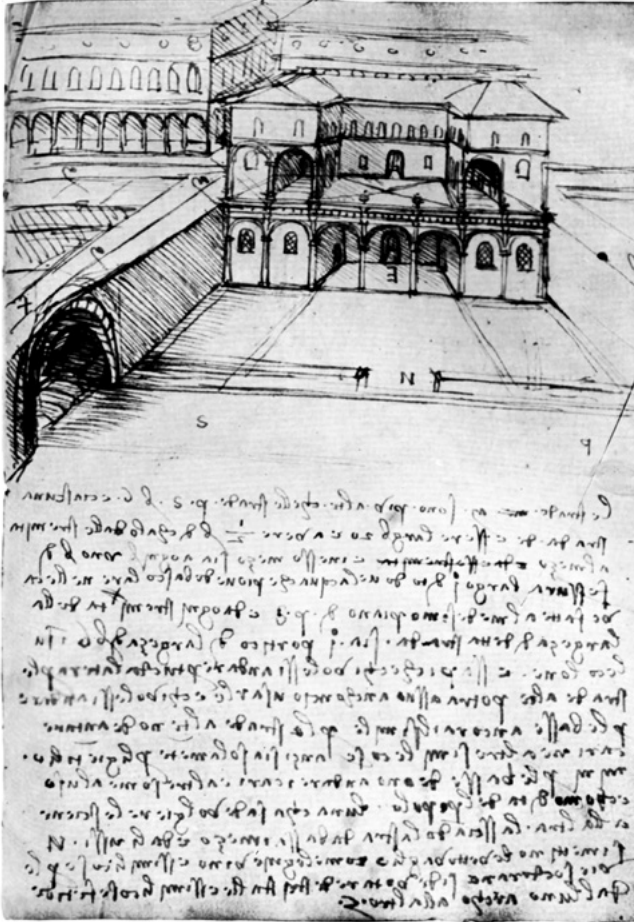
Kurgulanmış bir distopik kent örneği.

Sonuç ve tartışma

Küresel rekabette kentlere avantaj sağlamak için dünyanın dört bir yanında tasarlanan ve inşa edilen büyük ölçekli ütöpik kentsel mega projeler ve kentsel düşünceler paradoksal bir şekilde ekonomik ve çevresel açılardan dikkat çekecek şekilde düşük performans göstermektedirler ve kamusal destek bulmakta zorlanmaktadır. Projelerin maliyetleri hesaplanan seviyeleri aşarken, gelirler tahmin edilenin altında kalmaktadır. Ekonomik büyümeyi desteklemeleri için tasarlanan bu projeler, tam aksine ekonomik büyümeye engel olmaktadır (Flyvbjerg, Bruzelius, & Rothengatter, 2003, s. 3). Siyasetçiler ve kent yöneticileri tarafından çok arzulanan ütöpik mega projeler, tamamlandıklarında sosyal, ekolojik ve ekonomik alanlarda geri dönüşsüz ve büyük zararlar üretmektedirler. Özetle, 21. yüzyılın gelişen yapı teknolojisi ile gerçekleştirilebilir ihtimali yüksek olan bu kentsel ütopyalar, gerçekleştirildiklerinde distopyalara dönüşebilmektedir.

Kentler günümüzde, tarihte daha önce hiç olmadığı kadar farklı sınıflardan, farklı toplumsal katmanlardan, farklı inançlardan ve etnik kökenlerden oluşan aşırı kozmopolit ve heterojen yapıdadır. Özellikle de kimlik politikalarının hiç olmadığı kadar yükseldiği postmodern dönemde, arı bir modernist tavırla, soyut tek bir aklın kâğıt üzerinde işlevsel görünen

tasarımıyla bir kent tasarlamak, artık kentlileri yabancılaştıran bir distopyadan başka bir şey üretemez gibi görünüyor. Kentler artık “görünmez el” analojisindeki gibi, bütünüyle piyasanın, dolayısıyla kentte yaşayan tüm aktörlerin ortaklaşa alışkanlıkları, yaşamdan ve kentten beklentileriyle evrilen ve sürekli oluş halinde bulunan bir organizma görünümündedir. Modernizmin tek bir hamlede tasarlanan ve zamana sonsuza değin direnebilen, olmuş ve bitmiş tamamlanmış ve dahası içinde yaşayanlara buyurgan bir tavır gösteren kentleri, bugün sürekli oluş halindeki evrilen ve dönüşen yapıdaki akışkan kentlere dönüşmüştür.

Leonardo da Vinci'ye ait ideal şehir planı (1488-1490).

Son dönemlerde İlhan Tekeli'nin tartışmaya açtığı “açık planlama”, kentlerin oluşumuna dair açık uçlu bir yöntem öneriyor. (Tekeli, 2023) Ütopyacı ideal kentsel düşüncenin tersine, olma ve oluşma halinin devamlılığı durumu, içinde bulunduğumuz yüzyılda dikkate alınması gereken kentsel bir düşünce olabilir mi? Bu bağlamda, ütopyaların birer ideal olduğu görüşünden hareketle, ütopyaların tarihteki en önemli etkileri, tarihi ve toplumu dönüştürme yetileri olmuştur. Bu anlamda ütopyalar, en kentsel düşünce ağırlıklı versiyonunda dahi, siyaset felsefesi geleneği dâhilinde ve ideal düzeni dönüştürme arayışındadır. Üretilmeleri çoğunlukla toplumların bunalımlarla ve zorluklarla baş ettiği dönemlere denk gelir. İçinde yaşadığımız çağ, sayısız zorluğu içinde barındırırken, 21. yüzyıl kentsel arayışları için,

ütopyaların idealize edilmiş kentsel düşüncelerinin dönüştürme gücünü referans alarak, uygulamada ise alabildiğine demokratik ve kapsayıcı bir ele alış mümkün olabilir mi?

Ütopyacılar var olan yapıyı bütünüyle değiştirmeyi arzularlar. Bu nedenle radikal ve devrimcidirler. Ancak amaçladıkları yeni kent mimarisine ve toplumsal yapıya ulaşmaları halinde, artık hiçbir değişikliği kabul etmezler.

Ütopyalar, arı bir rasyonellik içeren bilimsel metinlerdir. Bilimin sınırlarını zorlayan düşlerle hayata geçebilmeyi beklerler. Tarihteki ütopyalar, bilimsel gerekçeler ile hayata geçememiş, geçme eğilimi gösterenler ise kayıplı ya da eksikler ile deneysel bazı süreçler üretmiştir. Ancak bugün yapı teknolojisinin geldiği seviye ve bu metinde anlatılan mega-projelelerinden sansasyonel ütopyalar üretme eğilimi kentler için önemli bir tehdit oluşturmaktadır.

Yazımı Cioran'dan bir alıntı ile sonlandırmak isterim.

“Hakiki bir ütopya tasarlamak, inanarak bir ideal toplum tablosunun genel çizgilerini çıkarmak... Bunun için muayyen bir dozda saflık, hatta fazla bariz olduğu takdirde sonunda okurun tepesini attıracak bir zevzeklik gerekir. Sadece sahte olan ütopyalar okunmaya layıktır; oyun ya da eğlence olsun diye veya insanlardan kaçmak için yazılmış olanlar.”

(Cioran, 1999, s.84)

Kaynakça

- Abensour, M.; *Ütopya, Thomas More'dan Walter Benjamin'e*, çev. A.U. Kılıç, Versus, İstanbul, 2009.
- Alver, K.; “Ütopya: Mekân ve Kentin İdeal Formu”, *Sosyoloji Dergisi*, C. 3, S. 18, 2009.
- Atasoy, E.; “Ütopyacılık, Ütopya ve Distopya Üzerine Genel ve Eleştirel Bir Bakış”, *Doğu Batı Dergisi*, S. 80, 2017.
- Baczko, B.; *Utopian Lights: The Evolution of the Idea of Social Progress*, Paragon House, New York, 1989.
- Baudrillard, J.; *Tüketim Toplumu*, Ayrıntı, İstanbul, 2013.
- Baudrillard, J.; *Simülakrlar ve Simülasyon*, Doğu Batı, İstanbul, 2014.
- Brenner, N., Jamie, P., & Theodore, N.; “After Neoliberalization?” *Globalizations*, 7(3), 2010, s.327-345.
- Cioran, E.M.; *Tarih ve Ütopya*, çev. H. Bayrı, Metis, İstanbul, 1999.
- Davis, J.C.; *Utopia & The Ideal Society*, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

Bir şehrin üzerinde uçan uzay gemileri.

Dear, M.; *The Postmodern Urban Condition*, Blackwell, Oxford, 2000.

Douglass, M.; *Mega Urban Regions and World City Formation: Politics of Urban Public Investment*, Washington D.C.: The Brookings Institution and Lcoln Intstitute of Land Policy, 1999.

Ertan, K.A.; "Kentin Tükenişi ve Ütopyalar", *Amme İdare-si Dergisi*, C. 36, S. 2, 2003.

Flyvbjerg B., Bruzelius, N., & Rothengatter, W.; *Megaprojects and Risk an Anatomy of Ambition*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Flyvbjerg, B.; *Why Mass Media Matter, and How to Work with Them: Phronesis and Megaprojects*. B. Flyvbjerg, T. Landman, & S. Schram içinde, *Real Social Science: Applied Phronesis* (s. 95-121). Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Flyvbjerg, B.; *What You Should Know About Megaprojects, and Why: An Overview*. *Project Management Journal*, 45 (2), 6-19, 2014.

Foucault, M.; "Başka Mekânlara Dair", *Özne ve İktidar*, Ayrıntı, İstanbul, 2000.

Foucault, M.; *Kelimeler ve Şeyler*, İmge, Ankara, 2001.

Goodwin, B.; "Utopia Defended Against the Liberal", *Political Studies*, C. 28, S. 3, 1980.

Gürsel, Y.; "Düş ve Düşülke Üzerine Çeşitlemeler", *Mimar-İst Dergisi*, S. 18, 2005.

Hardy, D.; "Utopia: A Place Called New Town", *Built Environment*, 17(3/4), 1978, s. 277-286.

Harvey, D.; *Umut Mekânları*, çev. Z. Gambetti, Metis, İstanbul, 2008.

Hedrén, J., & Linnér, B.-O.; "Utopian Thought and the Politics of Sustainable Development", *Futures*, 41(4), 2009, s. 210-219.

Havemann, R.; *Yarın: Yol Ayrımındaki Sanayi Toplumu Eleştiri ve Gerçek Ütopya*, çev. E. Özbek, Ayrıntı, İstanbul, 1990.

İzzetbegoviç, A.; *Doğu ve Batı Arasında İslam*, çev. S. Şaban, Nehir, İstanbul, 1987.

Kahya, G.Y.; "Kentsel Gelişme Olgusu Bağlamında Gelecek Öngörüler: Siberşehirler", yüksek lisans tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Kateb, G.; "Utopia and Good Life", *Utopias and Utopian Thoughts*, der. F.E. Manuel, Houghton Mifflin, Boston, 1966.

Köksal, A.; "Açık Bir Metin Olarak 'Şehircilik'", L. Corbuser, *Şehircilik*, Daimon, İstanbul, 2014.

Kumar, K.; *Ütopyacılık*, çev. A. Somel, İmge, Ankara, 2005.

Kurt, H.; "Kentsel ve Çevresel Sorunların Çözümünde Ütopyacıların Mirası", Komisyon, *Kent ve Politika*, İmge, Ankara, 2007.

Levitas, R.; *The Concept of Utopia*, Syracuse University Press, New York, 1990.

Loftman, P., & Nevin, B. *Prestige Projects and Urban Regeneration in the 1980s and 1990s: a review of benefits and limitations*,. *Planning Practice and Research* , 10 (3/4), 299-315, 1995.

Mannheim, K.; *Ideology and Utopias*, çev. L. Wirth ve E. Shils, Routledge & Kegan Paul, London, 1979.

Moylan, T.; *Demand the Impossible*, Menthuen, London, 1986.

Mumford, L.; *Makine Efsanesi*, çev. F. Oruç, İnsan, İstanbul, 1996.

Nakıboğlu, G.; "Ütopyadan Doğmak, Ütopya Doğurmak: Heterotopya Kavramı ve Heterotopya Bağlamında Balık İzlerinin Sesi", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 5, 2015.

Nicoletti, M.G.; "The End of Utopia", *Perspecta*, 13/14, 1971, s. 268-279.

Noble, R.; "The Utopian Impulse in Contemporary Art", *Utopias*, Whitechapel Gallery, Cambridge, 2009.

Polanyi, M.; *The Logic of Liberty: Reflections and Rejoinders*, Routledge, Oxford, 1998.

Reader, J.; *Şehirler*, çev. F.B. Karlıdağ, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

Ritzer, G.; *Toplumun McDonaldlaştırılması*, Ayrıntı, İstanbul, 2014.

Spencer, D.; *Neoliberalizmin Mimarlığı, Çağdaş Mimarlığın Denetim ve İtaat Aracına Dönüşme Süreci*, İletişim, İstanbul, 2018.

Stevenson, T.; "From Vision to Action", *Futures*, 38(6), 2006, s. 667-672.

Tekeli, İ.; "Kent Planlamasında Sorunlar Nasıl aşılabılır? I Kapalı Plan- Açık Plan" <https://t24.com.tr/yazarlar/ilhan-tekeli/kent-planlamasinda-sorunlar-nasil-asilabilir-kapali-plan-acik-plan,39113> , 2023.

Usta, S.; *Türk Ütopyaları*, Kaynak, İstanbul, 2014.

Yüksel, Ü.D.; "Antikçağdan Günümüze Kent Ütopyaları", *İdeal Kent Dergisi*, S. 5, 2012.

Kent ütopyaları üzerine tartışma

Prof. Dr. H. Çağatay Keskinok • ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Son çeyrek yüzyılda inşaat sektörümüzdeki, diğer sektörlerle göre hızlı büyümeye (iktisadi ve teknolojik) karşın hâlâ afet dirençli yapılaşmayı sağlayamamış olmamız müteahhit hatalarıyla geçirilemez. Sorun inşaat teknolojilerindeki gelişme ile kendi kendine çözülecek bir sorundan çok bir örgütlenme ve kamu hizmeti ve yararı üretmekle ilgili bir sorun olarak karşımızda duruyor.

Telif: Joan Wong

Sunuş

Büyük bir felaketin ardından ülke olarak yaralarımızı sarmaya çalışırken, gündemdeki en acil konumuzu ister istemez kentlerimizi yeniden nasıl inşa edeceğimiz oluşturuyor. Afet sonrasında kentlerimizi telaş içinde yeniden inşa etme kaygısı taşıyor olsak da iki can alıcı soru ile karşı karşıyayız. Nasıl insan yerleşmeleri? Afetler kaçınılmaz mıdır? İnsan yerleşmelerine yönelik özlemlerimizi anlatan ütopyalar üzerine tartışmaya geçmeden önce afet riskleri konusu ile ilgili olarak bir şeyi vurgulamak gerekiyor. Afet risklerinin giderilmesi konusu kapitalizmin ikilemidir. Kapitalist gelişmenin yarattığı eşitsizlik afet risklerinin giderilmesi konusundaki toplumsal zayıflıkların kaynağını oluşturuyor. Son çeyrek yüzyılda inşaat sektörümüzdeki, diğer sektörlerle göre hızlı büyümeye (iktisadi ve teknolojik) karşın hâlâ afet dirençli yapılaşmayı sağlayamamış olmamız müteahhit hatalarıyla geçirilemez. Sorun inşaat teknolojilerindeki gelişme ile kendi kendine çözülecek bir sorundan çok bir örgütlenme ve kamu hizmeti ve yararı üretmekle ilgili bir sorun olarak karşımızda duruyor. Belirtmemiz gereken diğer bir konu da, ister mülk sahibi isterse kiracı olarak nitelikli konuta erişim iktisadi güçle ilişkili olsa da başta depremler, seller olmak üzere afetler yalnızca yoksul kesimleri değil varıl kesimleri de etkiliyor.

Deprem, sel vb. afetlerden sonra kentlerimizi ve yerleşmelerimizi planlarken ve tasarlarken insan yerleşmelerine ilişkin özlemlerimizi anlatan ütopyalar konusu güncel koşullar yanı sıra, derginin başlığındaki iki kavram arasındaki can alıcı bağ açısından anlam kazanmaktadır.

Bilim ile ütopya ilişkisi

Nesnel gerçeğin kavranmasının aracı olarak bilim, nesnel gerçeğin dönüştürülmesinin aracı olarak stratejik düşünce ve bilim ilişkisi, mühendislik, siyaset, tasarım ve geleceğe ilişkin özlemlerimiz olarak ütopyaların karşılıklı ve birbirlerini dönüştürücü ilişkileri içinde yaklaşıyoruz ütopyalar konusuna. Bilimsel tartışma önemlidir; hele konumuz, yaşadığımız depremler ve seller sonrasında kentlerimizin, yerleşmelerimizin yeniden yapılaşması olunca. Bu

“ Afet risklerinin giderilmesi konusu kapitalizmin ikilemidir. Kapitalist gelişmenin yarattığı eşitsizlik afet risklerinin giderilmesi konusundaki toplumsal zayıflıkların kaynağını oluşturuyor. ”

yapılaşmanın dayanması gereken bilimsel nedensellikler ve temeller önemli ve gereklidir. Çünkü doğal çevre ile insanın ürettiği çevre arasında olması gereken bilimsel ilişkileri ve nedensellikleri ortaya çıkarmaya çalışır bilim. Bunun adı yer bilimi, insan yerleşmeleri planlaması ve tasarımıdır. Kuşkusuz insan yerleşmeleri konusu kentlerle sınırlı düşünülemez.

Engels (1974) zorunlu ve temel olan şeyin -yani kapitalist üretim ilişkilerinin- değişmesi sonrasında ortaya çıkacak seçeneklerin yaratıcılığını önceden kestirmenin güçlüğüne, geleceğin fantastik tasarımının gereksizliğine işaret etmektedir.

Bilim mi felsefenin önünü açar yoksa felsefe mi bilimin önünü açar? Bu soru bir açıdan anlamsız bir sorudur. Çünkü her ikisi arasındaki ilişki karşılıklıdır. Bilimin çıkmaza girdiği tarihsel koşullarda felsefe yol gösterir ya da etkisini gösterir. Ancak felsefenin çıkmaza girdiği koşullarda da bilim, teknik, buluşlar yani üretici güçlerdeki sıçrama felsefenin önünü açar. Bilim, yaşamdaki nesnel gerçeklerin ve ilişkilerin ortaya çıkarılmasına yöneliktir. Bilim nasıl bir yaşam nasıl bir gelecek konularını ortaya atmaz. Bu sorular bilimin alanından çıkıp felsefenin alanına girer. Yani yaşamın niteliği ve geleceği ile ilişkili konular. Geleceğe ilişkin konular söz konusu olduğunda ise tasarılarımızı ütopyalar sürükler. Nesnelliklerle ilişkili bilimsel etkinlik, nasıl bir yaşam, nasıl bir insanlık ve dünya sorularını ortaya atan felsefi düşünce, tasarılarımızı sürükleyen düşünceler olarak ütopyalar.

Ütopyalar üzerine

Ütopyaların gerekliliğine işaret ediyorsak da ütopyalar konusuna dikkatle yaklaşmak gerekiyor. Ütopyaları ya da ütopya olarak ortaya konulan düşünceleri, tarihin akışı içinde olmazlıklar dünyasına iten, başat üretim tarzının dönüşümü sorunsallarını göz ardı ederek, onları geleceğe dönük resimler ya da durumlar olarak durağanlaştıran bakış açılarından uzağız. Tersine ütopyalara, başat üretim tarzının yani kapitalist üretim tarzının dönüşümünün sorunsalı içinde, geleceğe dönük düşünceler ve özelemler olarak yaklaşıyoruz. Ütopyaları, bilim, felsefe

ve stratejik düşünce arasındaki karşılıklı ilişkiler içinde ele alıyoruz. Unutulmamalıdır ki, toplumsal dönüşüm koşullarında toplumun önüne çıkacak seçenekler, toplumsal dönüşümün henüz gündemde olmadığı dönemlerde ütopyalar olarak düşündüklerimizin çok ötesinde, aklımızın şimdiden almayacağı yeni durumlara yol açacaktır. Bir dönemin ütöpik olarak düşünülen konularının, gerçekleşenin çok gerisinde kalacağı ve kolay hayal edilemeyecek ve önceden kestirilemeyecek durumların ve seçeneklerin ortaya çıkacağını belirtmek gerekiyor. Nitekim uygarlık tarihi de bunu gösterir. Engels (1974) zorunlu ve temel olan şeyin -yani kapitalist üretim ilişkilerinin- değişmesi sonrasında ortaya çıkacak seçeneklerin yaratıcılığını önceden kestirmenin güçlüğüne, geleceğin fantastik tasarımının gereksizliğine işaret etmektedir. Ona göre insanlık gelecekteki sorunları çözmez, bugünün sorunlarını çözer; geleceği tasarlamaz, planlamaz; bugünün sorunlarını çözmek için tasarlar ve planlar. O nedenle ona göre geleceğin tasarımı ve planlaması ütöpiktir. Burada itici güç günümüz toplumunun sorunlarıdır.

Engels'e göre insanlık gelecekteki sorunları çözmez, bugünün sorunlarını çözer; geleceği tasarlamaz, planlamaz; bugünün sorunlarını çözmek için tasarlar ve planlar.

Ütopyalar neden ortaya çıkar? Çöpe atılacak değer-siz düşünceler midir bunlar? Gelecekteki toplumun resmini yapmak iddiasında değiliz; bu bir ütopya olacaktır. Geleceğin toplumuna, insan yerleşmelerine ilişkin öngörülerimiz, düşüncelerimiz ve özelemlerimiz bugünün toplumunun sorunlarından kaynaklanıyor. Ütopyalar toplumun nesnel zemininden, sorunlarından ve koşullarından beslenirler, onun bağrından çıkarlar.¹ Ancak bu düşüncelerin günümüz toplumunun sorunlarının çözülmesine,

1) Ütopya tartışmalarında yüceltilen Thomas More'un Ütopya'sı için de geçerlidir bu. Moore ütopyası da en sonunda kendisinin içinde bulunduğu iktidar ilişkilerinin sonucudur. More'un ütopyasında ortak mülkiyet, toplumsal adalet, ortak zenginlik yüceltilse de bunlar o güne kadar insanlığın birikiminin dışında konular değildir. Uygarlık tarihinde özel mülkiyetin karşı tezi olarak ortak mülkiyet yaşanmamış bir şey değildir. Yine More'un ütopyası da o günün toplumunun koşullarının sınırlamaları altındadır; çağın devletinin iyileştirilmesi, kendi içinde iyilikleri ve güzellikleri barındıran ülkenin dışında yok edilmesi gereken bir kötülükler dünyası fikrine dayanır. More'un Ütopyası'nda ütopyacılar vardır; bir de onların karşısında olanlar. More'un Ütopyası'nda kafa emeği ile kol emeği arasındaki ayrım ve işbölümü varlığını sürdürür. Özel mülkiyet bulunmuyorsa da köleler vardır. More'un ütopyası sınırlarıyla tanımlanmış topluluk içinde refahı gözetken, kendi dışındaki çevreyle çatışmaları olan ve diğer ülkeler üzerinde egemenlik kurmaya çalışan mutlu adalar yaratmaya yöneliyor. En sonunda More'un ütopyasının, emperyalizm ve sömürgecilik çağında ülkeleri, demokrasi götürmek bahanesiyle kuşatmanın ideolojik ve kuramsal temellerini oluşturduğunu ileri sürebiliriz.

başat üretim tarzının dönüştürülmesine yönelik sorunların karşısına konulması ütopyacılık olacaktır. Gerçekleşemeyenler dünyasına itilmeleri yerine dönüştürme stratejileri ve sorunlarıyla, yani sınıf mücadelesinin alanıyla ilişkileri kurulması koşullarında, ütopyalar toplumsal dönüşümün ve arayışın önünü açan, geliştiren düşünceler olarak tarihteki yerlerini alabilirler; geleceğin resmini çizme iddiası yerine toplumsal dönüşümün seçeneklerini geliştiren düşünceler olarak.

Gustave Courbet'in "Fuardan dönen Flagey köylüleri", 1850.

Kapitalist toplumun bölünmeleri ve ütopya

Kapitalizmin çelişkileri içinde kapitalist toplumun içinden çıkan ütopyaları besleyen koşullar nelerdir? Kapitalizmin yarattığı kent nasıl bir şeydir? Kapitalizmde kır-kent çelişkisinin yarattığı toplumsal bölünme gerçekte insanlığın bölünmesidir; kır-kent bölünmesi kapitalizmden önce de vardır; ancak kapitalizmde derinleşir (Engels, 1977; Marx ve Engels, 1979; Keskinok, 2018). Kentte yaşayanların doğaya yabancılaşması, kırdaki yaşayanların ise uygarlığın ve üretici güçlerin gelişmesinin sağladığı olanakların uzağında kalması, o nedenle kültürel gelişmesi sınırlanan kır insanının yabancılaşması, sonsuz tüketim imkânlarına sahip kentlerde işçi sınıfının sefalet koşulları, çevre sorunları ve doğaya yabancılaşma ve bu yabancılaşmanın yıkılması olarak doğaya dönüş özlemleri, insan yerleşmelerine yönelik ütopyaların zeminini oluşturmuştur Sanayi Devrimi sonrasında. Kırdaki kent özlemlerinin, kentlerdeki kıra ve doğaya dönüş özlemlerinin maddi zeminini kapitalizmin kır ile kent arasındaki çelişkisi oluşturuyor.

Bugün bizlere gerçekleşmesi olanaksız (ütopya) gibi sunulan kır ile kent arasındaki bölünmenin ortadan kalkması konusu, günümüzün sorunları üzerinde, nesnelliği temelinde ortaya konulduğu andan itibaren ütopya niteliğini yitirmekte, toplumsal

dönüşüm ve eylemin kendisi ile birlikte gerçekliğe dönüşmektedir.

Kapitalizmin yarattığı en büyük bölünme, yabancılaşma kır-kent bölünmesi ve kır-kent yabancılaşmasıdır. Marx'a göre bu bölünme insanlığın en büyük toplumsal bölünmesidir. Ona göre bu bölünmenin ortadan kaldırılması hem geleceğe dönük bir strateji, tasarı hem de maddi zeminde tarihin evrimi ve zorunluluğudur. Marx ve Engels'i ütopyacılar ayırt eden özellikleri, düşüncelerinin, maddi yaşamın belirlemeleri altında bir dönüşüm sorunsalı üzerinde inşa edilmiş olmasıdır. Onların geleceğin toplumuna dair düşünceleri, kapitalist toplumun çelişkileri, çelişkinin çözülmesi, maddi gerçeklik ve iradi müdahale, tarihsel gerçeklik ve zorunluluk ilişkilerinin diyalektiğinde biçimlenir.

Bu açıdan köylünün iktisadi ve kültürel kalkınması, feodal bağlardan kurtulması kır-kent ayrımının ortadan kaldırılması ve kentsel sorunun çözülmesinin ön koşuludur. Dönüştürme sorunsalı bu nedenle kentlerin dönüşümü ile sınırlı görülemez.

Engels (1872, 118) *Konut Sorunu* kitabında kır ile kent arasındaki anti tezin/zıtlığın ortadan kaldırılmasını ütopyik düşünce olarak sayan, bunu doğal tarihî bir tez olarak gören, bunun ortadan kaldırılmasını değil, bu zıtlığın verimli olabileceği siyasi ve toplumsal biçimlerin aranması gerektiğini ileri süren Mülberger'e yanıt verir.² Mülberger şunu söylemektedir:

"Kent ile kır arasında antiteze gelince, bunu ortadan kaldırmak ütopyik bir düşüncedir. Bu artık doğal, daha doğrusu tarihî bir antitez haline gelmiştir. Sorun bu zıtlığı ortadan kaldırmak değil, bu zıtlığın zararsız, hatta verimli olabileceği siyasi ve toplumsal biçimleri bulmaktır. Böylece barışçı bir çözüm yolunu, çıkarların yavaş yavaş dengeli bir hale gelmesini ummak mümkün olacaktır" (Engels, 194:118).

Engels Mülberger'e yanıtında onun ütopyik olarak ortaya koyduğu düşüncüyü, tam tersi olarak tarihsel gelişmenin kaçınılmazlığı ve dönüşümü olarak belirtir. Engels örnek verir:

"[Kır-kent ayrımının ortadan kaldırılması] gerek sanayi gerekse tarımsal üretimin her geçen gün daha da somut talebi haline gelmektedir... İnsan Londra'da, Saksonya Krallığı'nda üretilen gübreden çok daha fazlasının büyük bir masraflarla nasıl denize döküldüğünü ve bu gübrenin bütün Londra'yı zehirlemesini önlemek için ne kadar büyük işletmeler gerektiğini gördüğü zaman kent ile kır arasındaki antitezin ortadan kaldırılması yolundaki ütopyik

2) Arthur Mülberger (1847-1907): Alman fizikçi ve Proudhoncu.

öneri somut bir temele oturmuş olur" (Engels, 1974: 119).

Engels (1974:120) kendi başına kentsel sorunu reddeder. Ona göre; "Proudhon gibi, köylüyü olduğu gibi bırakırken günümüz burjuva toplumunu değiştirmeyi istemek tamamen ütöpiktir". Bu açıdan köylünün iktisadi ve kültürel kalkınması, feodal bağlardan kurtulması kır-kent ayrımının ortadan kaldırılması ve kentsel sorunun çözülmesinin ön koşuludur. Dönüştürme sorunsalı bu nedenle kentlerin dönüşümü ile sınırlı görülemez. Esas olan kır-kent ayrımının ortadan kaldırılmasıdır. Bu ayrım ortadan kalkarken, kır ve kentler artık başka bir bünyeye dönüşürler. Engels devam eder:

Ütopyacı sosyalistleri, Marx ve Engels'den ayırt eden en temel şey kapitalist toplumun ilişkilerinin tasfiyesine dayanan bir dönüşüm sorunsalına sahip olmaksızın gelecek toplum tasarımlarına sahip olmalarıdır; bu nedenle onların düşünce sistemleri ütopyacıdır.

"Köylük bölgelerde yaşayan nüfusu binlerce yıldır içinde bulunduğu tecrit ve uyuşukluktan kurtarmak, ancak nüfusun bütün ülkeye elden geldiği kadar ahenkli bir biçimde dağıtılmasıyla kapitalist üretim biçiminin ortadan kalktığını varsayarsak, ancak sanayi üretim ile tarımsal üretim arasında tam bir bağın kurulması ve bunun gereği olarak ulaşım araçlarının geliştirilmesiyle mümkündür. İnsanlığın, tarihî geçmişinin ona vurduğu zincirlerden kurtuluşunun ancak kent ve kır arasındaki çelişki³ ortadan kaldırıldığı zaman tamamlanacağını söylemek ütöpik bir şey değildir; ütopya 'süregelen koşullar'dan yola çıkarak günümüz toplumunun şu ya da bu antitezinin çözüm biçimi tayin edildiği zaman ortaya çıkar..." Engels (1974:120).

Engels, ütopyacı sosyalistlerin işçi sınıfının henüz emekleme çağında oynadıkları rolün hakkını verir; buna karşın onların işçi sınıfını kapitalizmin dönüştürülmesinin/yıkılmasının esas öznesi olarak göremeyişlerini de kıyasıya eleştirir:

"Saint-Simon, Fourier, Owen ve öbürlerinin ... sistemleri, burjuvazi ile proleterya arasındaki mücadelenin ... henüz gelişmemiş olduğu dönemde doğmuştur. Aslında bu sistemlerin kurucuları, hüküm süren toplum biçimindeki uzlaşmaz sınıf karşılıklarını, ayrıştırıcı unsurların etkisini olsun, gör-

mesine görüyorlardı. Ama henüz çocukluk çağını yaşayan proleterya, onların gözünde hiçbir tarihi insiyatifi ya da hiçbir bağımsız siyasi hareketi olmayan bir sınıf durumundaydı... Proleteryanın henüz çok geri bir durumunda bulunduğu ve kendi durumuna ancak gerçekdışı bir gözle bakabildiği bir dönemde yapılan, geleceğin toplumuna ilişkin bu gerçekdışı resimler, bu sınıfın toplumun bütünüyle yeniden kurulmasına duyduğu içgüdüsel özlemlere denk düşüyordu".⁴

Phalanstereler, Charles Fourier'in tasarısında yer alan sosyalist kolonilerdir.

Bununla birlikte, Marx ve Engels bütün bu ütöpik yaklaşımlardaki eleştirel yanı da dile getirirler, onların işçi sınıfının aydınlanmasına yarayan son derece değerli malzemeye dolu olduklarını belirtirler (Marx ve Engels, 1979:92):

"Bu yayınların geleceğin toplumuna ilişkin olumlu önerileri, kent ile köy arasındaki ayrımın ortadan kaldırılması yolundaki bütün öneriler, o sıralar yeni yeni doğmakta olan ve bu yayınlarda ancak ilk, ayırt edilmez ve belirsiz biçimde görülebilen uzlaşmaz sınıf karşılıklarının ortadan kalkmasından öte bir şeye işaret etmezler. Dolayısıyla bu öneriler, salt ütopyacı bir nitelik taşırlar. Eleştirici-Ütopyacı sosyalizm ve komünizmin önemi tarihi gelişmeyle ters orantılıdır. Modern sınıf mücadelesi ne kadar gelişir ve ne kadar kesin biçimler alırsa, mücadeleden uzak duran bu düşsel tutum ve mücadeleye yöneltilen bu düşsel saldırılar da bütün pratik değerini ve bütün teorik dayanağını o ölçüde yitirir".

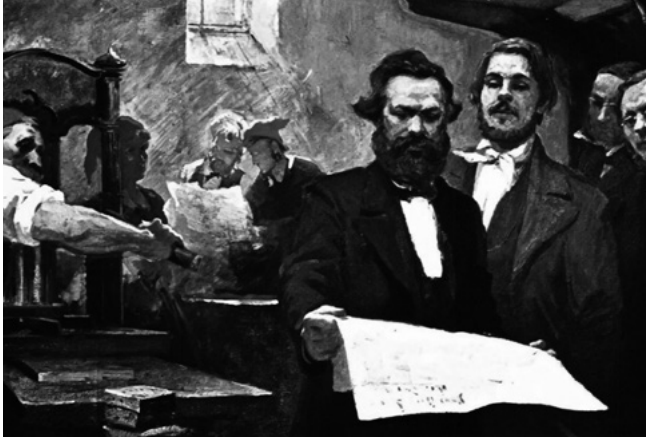
Engels, Owen ve Fourier'in örnek planlarında kent ve kır arasında bir karşı tezin olmadığına işaret eder (Engels, 1974:65-6). Bununla birlikte Marx ve Engels (1979: 93) "toplumsal ütopyalarını deneylerle gerçekleştirmeyi, birbiriyle hiçbir bağlantısı olmayan phalanstereler oluşturmayı, yurt kolonileri kurmayı, bir küçük İkarya yaratmayı" düşleyen ütopyacıları eleştirirler.⁵ Engels bu "işçi sınıfı kolonilerini" bur-

3) Özgün metinde anti tez olarak geçmektedir. Marx ve Engels yazılarında kır ile kent ilişkisini yer yer antitez [karşı tez], çelişki, karşıtlık, bölünme ve ayrım olarak ifade etmektedir. Kapitalizmde anti tez (karşı tez) olarak karşımıza çıkan kır-kent bölünmesinin bir sonraki aşaması kır-kent ayrımının ortadan kaldırılması durumudur -yani bireşimi (sentezi) olarak.

4) Çevirenin notu: 1872, 1883 ve 1890 tarihli Almanca basımlarında "ilk içgüdüsel özlemlere denk düşüyordu" değil, ilk içgüdüsel özlemlerden doğmaktaydı" denilmektedir.

5) Phalanstereler, Charles Fourier'in tasarısında yer alan sosyalist kolonilerdi. İkarya, Cabet'in kendi ütopyasına ve daha sonraları da Amerika'daki komünist kolonisine verdiği addı [Engels'in 1888 tarihli İngilizce basıma yaptığı ek]. Owen kendi örnek komünist toplumlarına Yurt Kolonileri adını vermişti. Phalanstereler, Fourier'in kafasında kurduğu halk saraylarının adıydı. Komünist kurumlarını Cabet'in tanımladığı, ütopyacı düşler ülkesine İkarya deniliyordu [Engels'in 1890 tarihli Almanca basıma notu] (Marx ve Engels, 1979:93).

juvalaştırılmış ve sosyalist yönü atılmış denemeler olarak reddeder (Engels, 1974:67). Özetle ütopyacı sosyalistleri, Marx ve Engels'den ayırt eden en temel şey kapitalist toplumun ilişkilerinin tasfiyesine dayanan bir dönüşüm sorunsalına sahip olmalarıdır; bu nedenle onların düşünce sistemleri ütopyacıdır. Kır-kent ayrımının ortadan kaldırılması burjuva ideologlarına göre bir ütopya, Engels'e göre ise kapitalist üretim tarzının ortadan kaldırılmasının gereğidir.

Kır-kent çelişkisi çözülmeden kırsal yaşamın geriliği ve kentsel yaşamın çürümesi sorununun önüne geçilemez.

Gerçeklerden beslenen ütopyalar Ütopyalardan gerçekliğe

Burada can alıcı bir durum ile karşı karşıyayız. Yaşadığımız toplumun çelişkilerinden, sorunlarından çıkarak geleceğe yönelik tasarılarımızın şüphesiz bir anlamı vardır. Buna karşın, bu düşünceleri günümüz toplumunun çelişkileri, sorunlarının çözülmesini öngören dönüştürme sorunsallarıyla ilişkilendirmediğimizde bunlar bir olmazlıklar ve gerçekleştirilemezlikler dünyasında yerlerini almakta, tutucu, kurulu düzenin fantezileri olmaktan öteye geçememektedirler. Oysa bunları yaşadığımız toplumun ve kapitalizmin çelişkilerinin çözülmesi sürecinde seçenekler olarak gördüğümüz andan itibaren bütün bu düşünceler ufkumuzu açan önemli düşüncelere dönüşeceklerdir.

Şu soruyu sorarak ilerleyelim: Toplumsal ilerlemenin kalesi olarak yüceltilen kentler midir insanlığın geleceği? Öyleyse neden kentsel alanlardan bunalan insan kavramsallaştırmalarına başvuruyoruz toplum olarak? Riskler kaçınılmaz mıdır? Kapitalist toplumun çelişkilerinden kaynaklanan sorunları gizleyerek günümüz toplumunu "Risk Toplumu" olarak adlandırıp kapitalizmin günahlarına kaçınılmazlıklar mı atfedeceğiz?

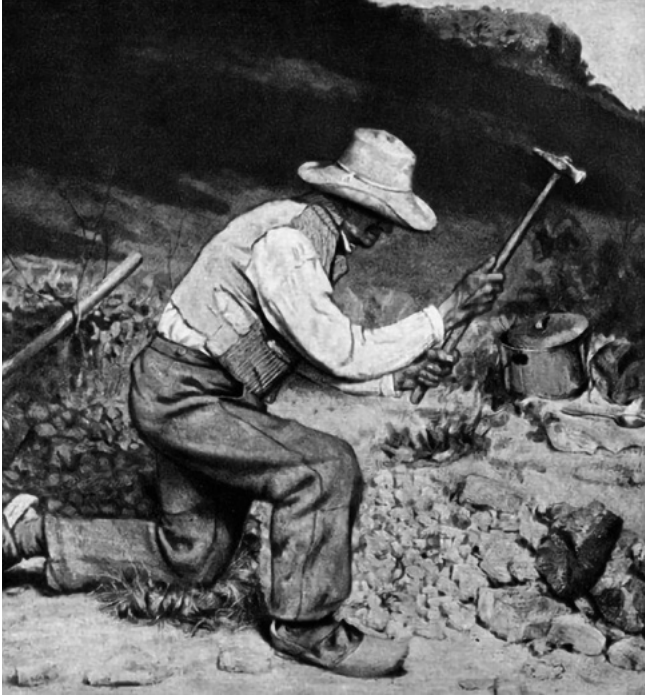
Ütopyalar, toplumsal ilerleme ve yeni bir yaşam için gereklidir. Ancak ütopyaları gerçeklikten kopuşun gerekçesi olarak değil, onların ortaya atılışındaki

maddi gerçekliği tespit ettiğimiz ve toplumsal yapının sorunlarını öne çıkararak, toplumsal dönüşüm ile ilişkilendirmeye, insanlığın toplumsal ve maddi koşullarını dönüştürmenin aracı, taslakları ve felsefeleri olarak görmeye başladığımız andan itibaren ütopyalar yerli yerine oturacak, gerçekliğe ait konulara dönüşecekler ve kapitalist toplumun eleştirisine katkıda bulunacaklardır. Ütopyaları bir olmazlıklar dünyasına iten şey, kapitalizmin ideolojisidir; ya da toplumsal ilerleme ve gelişmenin önündeki seçenekleri "ütopyalaştıran" kapitalizmin ideolojik çerçevesidir. Oysa bunları kapitalizmin ütopyalaştırıcı ideolojisinden çıkaracak ve gerçekliğe dönüştürecek olan şey kapitalist üretim tarzının tasfiyesine yönelik stratejiler ve eylemlerdir; yani esas olan, başat üretim tarzındaki dönüşümdür. Siyasi iktidar yapısındaki dönüşümler, yeni yaşam biçimi ve olanaklarının zeminini sunarlar. Bu aşamada geçmişin taslak düşünceleri reçete gibi uygulanacak düşünceler olarak değil toplumsal dönüşümün ufkunu açan düşünceler olarak dönüşümün ve ilerlemenin bakış açısını zenginleştirirler.

Siyasi iktidar yapısındaki dönüşümler, yeni yaşam biçimi ve olanaklarının zeminini sunarlar. Bu aşamada geçmişin taslak düşünceleri reçete gibi uygulanacak düşünceler olarak değil toplumsal dönüşümün ufkunu açan düşünceler olarak dönüşümün ve ilerlemenin bakış açısını zenginleştirirler.

Kır-kent ayrımı ile iç içe geçen ve insanlığın diğer bir bölünmesi de kafa emeği ile kol emeği arasındaki ayrım ve bölünmedir. Bu çelişkinin çözülmesi ise bir ütopya değil tarihsel bir zorunluluk ve gerçekliktir. Bu sorunun çözümü iradi bir sorun mudur? Maddi yaşamın ve üretici güçlerin gelişmesiyle birlikte ilerleyecek/yürüyecek siyasi ve ideolojik mücadelenin sonucudur.

Kır-kent ayrımının ortadan kalktığı bir dünya kurulacak mı? Kafa emeği ile kol emeği bölünmesinin ortadan kalktığı bir uygarlık yaratılabilecek mi? Bunlar ütöpik -bir başka deyişle olmazlıklar dünyasına- ilişkin konular mıdır? Bu konuları, yaşadığımız toplumun kapitalizm aşamasındaki çelişkileri ve bölünmeleri ile ilişkilendirmiyorsak, evet bu böyledir. Çelişkinin varlığı, çelişkinin çözülmesinin yani yeni bir durumun varlığını zorunlu kılar. Bu nedenle de dile getirilen çelişkilerin çözülmesi, ütopya olmaktan çıkıp toplumsal ilerlemenin ve iradenin, dönüştürme sorunsallarının konuları olmaya, yani gerçekliğe dönüşmeye başlar. Her gerçeklik ve zorunluluk şüphesiz yeni biçimleri, düzenleri beraberinde getiriyor ya da onların ortaya çıkışını ve seçenekleri belirliyor. Yine de burada kendiliğindenciliğe düşmemek gerekir. Tasarılarımız önemlidir.

Kentsel sorun kır-kent ilişkisi içinde kırsal alanların sorunları ile birlikte ele alınmalıdır.

Marx ve Engels'de, Fourier ve Owen gibi ütopyacıların yaklaşımlarına karşı tez olarak iktisadi ve sosyal olan ile mekânsal arasındaki kopuşun reddini görmekteyiz (Engels, 1977, 356). Ütopyacı çizginin devamı olarak Abenezzer Howard kır-kent çelişkisi çözülmeden kırsal yaşamın geriliği ve kentsel yaşamın çürümesi sorunun önüne geçilemeyeceğini kavramışsa da dile getirilen çelişkinin burjuva toplumsal ilişkileri ile çözülmez biçimde güçlendirildiğini görmezden gelmiş; kimi kent ütopyacıları uygun kent ya da insan yerleşmeleri tasarımlarının varsaydığı iktisadi ve toplumsal ilişkileri görmezden gelerek yalnızca kentsel olanın fiziksel düzenine yoğunlaşmışlardır (Savers, 1978, 356). Sosyalizm uygulamalarında ve ulusal kalkınma programlarında mekâna yönelik düzenlemeler konusu bu nedenledir ki, iktisadi ve toplumsal kalkınma programlarının ayrılmaz bir bileşeni haline gelmiştir (Keskinok, 2018).

Ütopyalardan gerçekliğe: Nasıl bir toplum? Nasıl bir gelecek ve insan yerleşmeleri?*

Güvenli, düzenli ve güzel insan yerleşmelerini nasıl ya-

ratacağız? Kendimizi kentlerle sınırlamıyoruz. Kır ile kent ayrımının ortadan kalktığı bir dünyada güvenli, düzenli ve güzel insan yerleşmelerinin nasıl yaratılacağı sorusunu soruyoruz kendimize. Sonsuz güvenli insan yerleşmeleri konusunu ütopya olmaktan çıkarıp gerçeğe nasıl dönüştüreceğiz? Günümüz toplumunun sorunları, acıları ve zorlukları bizleri bu soruları sormaya itiyor.

Kırsal alanda özgürleşme ve modernleşme gerçekleşmeden kır-kent, doğa-toplum, kent bütünleşmesi sağlanamaz. Toplumsal eşitlik ideali, toplumda ilerleme, üretimde ilerleme ve üretici güçlerin gelişmesi ile baş başa yürüyecektir.

Kentlerin geleceği konusu, doğa-toplum/kent, kır-kent ikilemelerini/çelişkilerinin nasıl çözüleceği sorunları ile birlikte ele alınmalıdır. Kentlerin geleceği konusu kentlerin kendi başına gelişmeleri ile sınırlarak ele alınamaz.

Şüphesiz, insan yerleşmelerinin kurgusunu değiştirmek sorunu mekânsal düzenlemeler konusuna indirgenemez! Siyasi öngörü ve etkinlikle bunun önü açılabilir. Siyasi bir irade olmaksızın öngörüler ve ütopyalar gerçekliğe dönüşemiyor. Unutmayalım ki, Batı'nın sanayileşmiş kentlerinin koşullarında üretilmiş olan kent ütopyalarını, ezilen ülkelerin dünyasından çıkarak bir gerçekliğe dönüştüren iki devrim olmuştur. Bunlar 20. yüzyılın başında bütün dünyada özgürlük ateşini yakan Sovyet ve Türk devrimleridir. Batı'nın ütopyaları neden Batı'da değil de devrimler yapan Doğu'da gerçeğe dönüştüler? Batı'nın kent ütopyalarından Doğu'nun gerçekliğine giden yolda devrimler önemli roller üstlendiler (Keskinok, 2018).

Kır-kent ayrımının ortadan kaldırılması, kır-kent bütünleşmesi, kırsal kesimin yani köylülüğün feodal bağlardan özgürleştirilmesi siyaseti, bütün bunları küresel kapitalist gelişme ve sömürü için baskı altında tutan emperyalizme karşı mücadele vermiş, başta Türkiye olmak üzere bütün sosyalist ülke deneyimlerinde ortaktır. Siyasi iktidarın ele geçirilmesinin yarattığı koşullar yeni seçenekleri ve olanakları toplumun önüne koymaktadır.⁷

6) Bu bölümdeki düşünceler, bu satırların yazarının 2014 yılında Dünya Şehircilik Günü Kolokiyumu açılış konuşmadan aktarılmıştır. Bkz: Keskinok (2015). Ayrıca bkz: Keskinok (2019)

7) Bu açıdan 1917 yılında bir devrim ile kurulan Sovyetler Birliği'nde, 50'li yılların sonlarında Moskova Üniversitesi'nde bir grup genç şehirci, mimar ve toplumbilimcinin "ideal komünist kent" tasarımı arayışları dikkate değerdir (Baburov vd., 1968). Kuşkusuz bu arayış, daha 1920'li yıllarda kent toprakları üzerinde özel mülkiyeti ortadan kaldıran siyasi irade ve toplumsal koşullar dikkate alındığında kavramak zor değildir. 1950'li yıllarda Sovyetler Birliği'nin sınıfsız topluma ne kadar ilerleyebildiği tartışması bir yana, ilk başta, siyasi devrim ile birlikte iktisadi dönüşüm, üretim araçlarının mülkiyetinin devletin eline geçmesi vb gelişmeler, kır-kent ilişkisinin mekânsal ve toplumsal olarak nasıl örgütleneceği konusundaki arayışların temelini oluşturmaktadır. Anılan genç şehirci, mimar ve toplum bilimcilerin dile getirilen amaçla bir kitap çalışması bulunuyor. Bu kitap, 1968 yılında İtalyanca baskısı için yazarları tarafından geliştiriliyor. Yazarlar, kentin ya da kırsal görünümünün ve alışkanlıklarının iyileştirilmesi (restorasyonu) şeklindeki önermeye karşı çıkmaktadırlar. Onlara göre bu önerme, 19. yüzyılın burjuva doğalcılığından ("bourgeois naturalism") uyarlanmış olup sınıfsız toplumun ideolojik temeli ile çelişmektedir. Yazarların "Yeni Yerleşme Birimi" kır ile kenti bütünleştirmeye yönelmektedir. Bu birimde kır ile kent bütünleşir, düzenli yoğunlukta ve eşit biçimde her yere yayılan bir iletişim ağı/ortamı olarak kır ile kent biraraya gelir. Yazarların şehircilik ve mimarlık alanındaki önerileri, akademik önyargılar ve varsayımlardan çok Sovyet toplum yaşamının gelişme yönlerinin çözümlemesi üzerine inşa edilmiştir. Bu yönleriyle, toplumsal dönüşüm sorunsalları yerine nihai toplum, kent, insan yerleşmeleri resimlerini koyan ütopyacı düzenlemelerden ayrılırlar. Her ne kadar mahallelerin ve yerleşmelerin nasıl düzenleneceği ve örgütleneceği konusundaki biçimsel arayışlar ve çözümler varsayımsal görünüyorsa da bu girişim Sovyet mimarlığı ve şehirciliğinin, yirmili yıllardaki görkemli ve devrimci mirası üzerinde biçimlenmektedir.

Kır-kent bölünmesi, insanlık tarihinin kapitalizm ile derinleşen en önemli yabancılaşmasıdır (Keskinok, 2019, p. 95.).

Sonuç

Kentsel sorun kır-kent ilişkisi içinde kırsal alanların sorunları ile birlikte ele alınmalıdır. Kentler uygarlaşma ve özgürleşme tasarısının merkezi olabilir; ancak uygarlaşma ve özgürleşme tasarılarının tüm yeri olarak görülemez (Keskinok, 2015; Keskinok, 2022). Kentler ve kentleşme, uygarlığın gelişimi ile özdeşleştirilse de, kır ve köylülük diye bir gerçeklik vardır! Buna karşın, köylülük nihai bir kategori değildir. Kentlerin, kır-kent çelişkisinde bir sonsal durum olarak ortaya konulması köylülük sorununu çözümüyor. Kırsal alanda, feodal yapıların ve ilişkilerin tasfiyesine yönelik bir özgürleşme programı olmaksızın kentsel gelişme ve tarımsal üretim arasındaki dengelerin, doğa-kent-toplum arasında sağlıklı ilişkilerin kurulması olanaklı değildir (Keskinok, 2015; Keskinok, 2018). Kırsal alanda özgürleşme ve modernleşme gerçekleşmeden kır-kent, doğa-toplum, kent bütünleşmesi sağlanamaz. Toplumsal eşitlik ideali, toplumda ilerleme, üretimde ilerleme ve üretici güçlerin gelişmesi ile baş başa yürüyecektir. Bu açıdan, üretici güçlerin geliştirilmesi ile

koşut özgürleştirme tasarıları eşitlik idealine katkıda bulunacaktır (Keskinok, 2015; Keskinok 2018). Dönüşüm sorunsallarına ve stratejilerine dayandırılmadığında bütün bu düşünceler ütöpik kalmaya mahkûmdurlar.

Kapitalizmde kır-kent çelişkisinin yarattığı toplumsal bölünme gerçekte insanlığın bölünmesidir; kır-kent bölünmesi kapitalizmden önce de vardır; ancak kapitalizmde derinleşir. (Engels, 1977; Marx ve Engels, 1979; Keskinok, 2018)

Kaynakça

- Baburov, A., vd. (1968) *The Ideal Communist City, (Idee per la Citta Comunista)* İtalyancadan çeviren: R. N. Watkins, George Braziller, New York.
- Engels, F. (1974) *Konut Sorunu*, çeviren: M. Şimşek, Odak Yayınları, Ankara.
- Engels, F. (1977) *Anti-Duhring*, Progress Publishers, Union of Soviet Socialist Republics, Moscow.
- Keskinok, Ç. (1994) “Ütöpyaların Gerekliliği Üzerine”, *Bilim ve Ütopya* (1) 1.
- Keskinok, Ç. (2015) “Nasıl Bir Toplum, Nasıl Bir Gelecek ve Nasıl İnsan Yerleşmeleri”, TMMOB Şehir Plancıları Odası (Der.) *Kentlerin Geleceği*, 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 38. Kolokiyumu (6-8 Kasım 2014) Bildiriler Kitabı, Ankara, ss:24-30.
- Keskinok, Ç. (2018) “İnsanın Özgürleşmesi Tasarısı Olarak Marx’da Kır-Kent Ayrımının Ortadan Kaldırılması”, *Bilim ve Ütopya* (287) 53-57.
- Keskinok, Ç. (2019) Şehircilik Yazıları, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara.
- Keskinok, Ç. (2022) “Kentsel Sorun ya da Kır-kent Ayrımı Üzerine”, *Teori* (385) 52-58.
- Marx, K. ve Engels, F. (1979) *Komünist Partisi Manifestosu*, Aydınlık Yayınları, İstanbul.
- More, T. (1993) *Utopia*, Türkçesi: S. Eyüpoğlu, V. Günyol, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Sawers, L. (1978) “Cities and Countryside in the Soviet Union and China”, W. Tabb ve L. Sawers, *Marxism and the Metropolis-New Perspectives in Urban Political Economy*, Oxford University Press, New York, 338-64.

Planlama: Ütopik ve ütopik olmayan anlayışların sürekliliği¹

Prof. Dr. Adnan Barlas • ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Planlamanın tarihsel evriminin incelenmesi, ütopik ve ütopik olmayan düşünce dalgalarının birbirlerinin peşi sıra geldiğini önerse de kuram (ki sürekli olarak ütopik düşüncelerle beslenir) ile planlama pratiği arasındaki bağlantı, bizi ütopik sona taşıyabilecek niteliklerden yoksun görünmektedir.

Kendi kendini yiyip bitiren kapitalizmin yerine kurgulanacak düzen, ütopya çizgisinde gelişecektir.

Sunuş

Bilim ve Ütopya dergisinin 2023 Temmuz sayısında yayımlanmak üzere tarafımdan Türkçe'ye çevrilen bu yazı 1990'ların ilk yarısında kaleme alındığında günümüzde olup bitenlerin habercisi olacağı çok da yakın bir olasılık olarak görülmüyordu. Ne var ki, aradan geçen yaklaşık otuz yıl, yazıdaki tartışmanın günümüzdeki geçerliliğini göstermesi bakımından ilginç bir durum sergilemektedir.

Otuz yıl sonra yeniden düşünüldüğünde tarihsel süreçte geline noktanın, bu yazının otuz yıl önce anlattığı durumdan farklı olmadığı görülmektedir. Ne var ki, küreselleştiği söylenen dünyada son yıllarda meydana gelen olaylar, var olan kapitalist düzenin ve onun bir maşası haline gelmiş planlama biliminin değişmesi gerektiğini göstermiştir. Bir yandan pandemi bir yandan yerel/bölgesel çatışmalarla geline noktada başka türden bir yaşam için "tutkunun" yeniden oluştuğunu görüyoruz dersek yanlış olmayacaktır. Kendi kendini yiyip bitiren bu düzenin yerine kurgulanacak düzenin gökten zembille inemeyeceği, hesaplanıp planlanarak tam da bir ütopya çizgisinde gelişeceği söylenebilir.

Giriş

Eğer planlamanın düşünsel tarihi ve mesleki uygulamasının başlangıcına gidilmek isteniyorsa, on dokuzuncu yüzyılın Avrupa'sına ve Amerika Birleşik Devletleri'ne bakmak gerekir.² Bu hem kuramsal temellerinin hem de olayların kronolojisinin ortaya konulması bakımından aydınlatıcı olacaktır. Bu dönemde görülecek olan, planlamanın kuramsal çerçevesi ve kılığının bir yandan ütopyacılık, diğer yandan da ütopya karşıtı ya da ütopyacılık olmayan öncüllerle biçimlendiğidir. Bunun anlamı da planlamanın kuramsal içeriği ve uygulaması arkasındaki itici güç olarak her iki yaklaşım ve anlayışın birlikteliğinin söz konusu olmasıdır. Bu yazının ana savı da budur.

1) Bu yazının İngilizce olarak ele alınan özgün biçiminde "sensibility" olarak kullanılmıştır. Sözcük Seymour J. Mandelbaum tarafından önerilmiş olmakla birlikte (1969)'de de izlenebilir.

2) Bu açıklamamıza karşın, buradan planlamanın tümüyle 19. yüzyılda başladığı gibi sonuç çıkarılmamalıdır.

“Ne var ki, küreselleştiği söylenen dünyada son yıllarda meydana gelen olaylar, var olan kapitalist düzenin ve onun bir maşası haline gelmiş planlama biliminin değişmesi gerektiğini göstermiştir.”

”

Ruth Levitas, Bristol Üniversitesi'nde Emerita sosyoloji profesörü ve Avrupa Utopian Studies Society'nin kurucu başkanıdır.

Ütopik, ütopya karşıtı ve ütopik olmayan anlayışlar-terimlerin tanımlanması

Hem planlamanın günümüzdeki durumunu hem de planlama düşüncesi ve kılıfının tarihsel gelişimini anlayabilmek için, ütopik ve ütopya karşıtı (ya da daha iyi durumda ütopik olmayan) bileşenlerin neler olduğunu anlamak gerekir. Bu da bizi ütopik nesne ve onun karşı savı (anti-thesis) olan ütopya karşıtı nesneye götürür. Kumar'a göre her ikisi de:

"...anlamalarını ve önemlerini barındırdıkları farklarından alan karşıt kavramlardır. Ancak, ilişkileri simetrik veya eşit değildir. Anti-ütopya, ütopya tarafından oluşturulur ve bir parazit gibi ondan beslenir. Ütopya olumlu (pozitif) bir içeriğe sahipken anti-ütopya bu içeriğe olumsuz (negatif) bir yanıtıdır. Anti-ütopya malzemesini ütopyaadan alır yeniden bir araya getirir. Bunu yaparken de ütopyanın savlarını yadsır." (Kumar, 1987:100) (tarafımdan İngilizce'den çevrilmiştir).

Dolayısı ile, ütopik nesnenin tanımlanması, ütopya karşıtı nesnenin de tanımlanması için ipuçları barındıracaktır. Ütopya teriminin tanımı ise kendi başına bir sorundur. Anlamı üzerine ve yeniden tanımı bağlamındaki çalışmalardan biri Levitas (1990) tarafından yapılmıştır. Onun ütopya üzerine yapılan çalışmaları çözümlemesinde bu kavramın herkesçe onay gören bir tanımının olmadığı ortaya konmaktadır. Bunun nedenini de ütopyanın

içerik, biçim ve işlev olarak ele alınan üç ana yönünün (bileşeninin) farklı kişilerce, birbirlerinden farklı biçimlerde değerlendirilmelerine bağlamakta, bazı düşünürlerin "içerik" üzerinde durup vurguyu buna yaptıklarını, kimilerinin de biçim ve/veya işlev üzerinde durduklarını anlatmaktadır. Yani Levitas'a göre herkes tarafından benimsenmiş bir bileşenin ya da bileşenlerin yokluğu ütopyanın ortak bir tanımının olamayışındaki asıl unsurdur.

Böylesi betimleyici tanımlar yalnız şu ya da öteki biçimleri ütopyanın tanımı dışında bırakmakla kalmaz, ütopyanın biçimine ilişkin tarihsel süreçleri de göz ardı eder. Bir devrin ideal devleti veya iyi toplumu gerçekten bir diğer devrinkinden farklıdır.

Öncelikle, ütopya tanımının içerik üzerinden çözümlemesi "normatif (düzgüsel)" ve "yargılayıcı (evaluative)"dır, çünkü iyi bir toplumun nasıl algılanıp nasıl elde edildiğini betimlemekten çok, ne olduğunu anlatmaya yöneliktir (Levitas,1990:4). İkinci, böyle bir tanım ütopyanın gerçekleşme olasılığı ele alındığında da sorunludur. Günlük dilde kullanıldığının aksine, bazı yazarlar ütopyaya varmanın hiç de olanaksız olmadığı görüşündedir.³ Yani, ütopyaların gerçekçi olduğunu savlarlar.

Betimsel (descriptive) bir tanım, yani biçimle ilgili bir çözümlemenin sonucunda elde edilen tanım ise Levitas için eşit düzeyde sorunludur. Böylesi tanımlar ütopyayı ya "ideal devlet (commonwealth)" ya da "iyi toplum" olarak betimlerler. Bunu yaparken de ütopyayı bir model olarak ele alır ve tanımı bu modele göre kurgularlar.⁴ Levitas'a göre bu türden bir yaklaşım ütopyanın tanımını keskin bir biçimde sınırlar:

"Kimi yorumcular More'un Ütopya'sındaki biçimi bir model olarak ele alıp ütopyanın edebi bir tür (*genre*) olduğunu, bunun da seçenek bir toplumun ayrıntılı olarak tasvir edildiği bir kurgu oluşturduğunu savlarlar. Ancak, iyi toplum tasvirleri yalnız edebi türlerde biçim bulmaz. Gerçekte bu biçim yalnız kesin ve çok özel tarihsel koşullarda ortaya çıkar. Bu koşullar oluşmadığında ütopyaların da olmayacağı mı varsayılmalıdır." (Levitas,1990:5) (italikler eklenmiştir).

Bu sorunun yanıtı kuşkusuz olumsuzdur.⁵ Böylesi betimleyici tanımlar yalnız şu ya da öteki biçimleri ütopyanın tanımı dışında bırakmakla kalmaz, ütopyanın biçimine ilişkin tarihsel sü-

3) Örneğin Bloch'un somut (concrete) ütopyası gibi (Bloch, 1986).

4) Bu anlamda en sık kullanılan ütopya çalışması Thomas More'un "Ütopia"sıdır (More, 1975).

5) Aslında, erken Rönesans'tan bu yana ortaya konmuş bilimsel çalışmalar ya iyi toplumun ya da ideal devletin birer portresini vermektedir. Ayrıca, 19. yüzyılın, iyi toplumu anlatan politik programlarını da anımsamak gerekir.

reçleri de göz ardı eder: bir devrin ideal devleti veya iyi toplumu gerçekten bir diğer devrinkinden farklıdır.⁶

Ütopik olmayan anlayış, ütopyik anlayıştan ütopya karşıtı anlayış gibi beslenmez. Ütopik olmayan anlayış işleri halletmek veya ortaya çıkan sorunları ortaya çıktıkları bağlamda çözmek için yapılan eylemler (ve düşünceler) olarak anlaşılmalıdır.

Öte yandan bir kısım düşünürler ütopyayı işlevine göre tanımlamaktadırlar. Bu işlev en iyi biçimde bir amacın varlığı ile özetlenebilir. Yine de farklı düşünürler işlev konusunda farklı düşüncelere de sahiptir. Örneğin, Marx ve Engels ütopyayı işlevi bağlamında olumsuz bir biçimde tanımlarken,⁷ bakış açısı Sorel'e (1925; Levitas (1990)'da verildiği gibi) tümüyle benzeyen Mannheim (1960) Marx ve Engels'e tümüyle zıt bir duruş sergiler. Mannheim (1960:173) ütopyanın temel işlevinin var olan gerçekliğin ötesine geçerek kurulu düzeni dönüştürmek olduğunu savlamaktadır.

Ütopyayı hangi bileşenlerin oluşturduğu konusundaki belirsizlik diğer ütopya çalışmalarında da yerini almayı sürdürürken, Levitas'ın ütopyayı tanımlamak için ortak bir bileşen arayışı verimli bir çaba olarak karşımıza çıkmaktadır. Levitas (1990), Ernst Bloch, Herbert Marcuse ve William Morris'e dayanarak, bu bileşenin "tutku/arzu" (desire) olduğunu ileri sürmektedir. Böylelikle ütopya daha iyi olma (iyi toplum olmak gibi) tutkusunun dışavurumu olmaktadır.⁸

"Bu, hem ütopyaya yönelik nesnel, kurumsal yaklaşımı hem de yabancılaşmadan kurtulmanın (*Mark-sist anlatımı*) öznel deneyimsel kaygısını içerir. Tutkunun gerçekçi veya gerçekdışı olmasına izin

verir. Biçim, işlev ve içeriğin zaman içinde değişmesine el verir. Ve bize, herhangi bir koşullar dizisi hakkında ne düşünersek düşünelim, bu koşulların ürettiği ve henüz yerine getirilmemiş tutkuları düşündürerek anımsatır. Çünkü, ütopyanın kapladığı/işgal ettiği alan budur." (Levitas, 1990:8) (italikler eklenmiştir)⁹

Ütopik sosyalizmin öncülerinden Robert Owen.

Levitas bir Marksist'tir; ancak onun "tutku"su yalnız Marksist çerçevede anlaşılmamalıdır. Eğer bu bir Marksist için yabancılaşmadan kurtulmanın yeni biçimini elde etme yolunun anamalcı ilişkilerin ortadan kaldırılması ile gerçekleştirme tutkusu demek oluyorsa, bir liberal için, var olan düzen ve ilişkilerin içinde ve bunları ortadan kaldırmaksızın ilerleme ve gelişme ile sonsuza kadar mutluluğu yakalama tutkusu demektir.

Ne var ki, salt tutku bu ütopyik sonuca ulaşmaya ve sağlama almaya yeterli değildir. Kateb'e (1963:119) göre, ütopyik anlayış genel olarak bir "düzenin" varlığına eğilimlidir. Ütopycı, bir yandan aynılığı ya da tek biçimliliği zorlarken, diğer yandan bilinebilir ve istikrarlı/durağan bir geleceği tercih eder. Böyle bir dünyada her şey bilinir ve her şey belli bir yöntem bağlamında hesaplanarak oluşur.¹⁰ Bu bakımdan ve

6) Örneğin, bkz: Manuel ve Manuel (1979).

7) Marx, Gotha Programı'nın Eleştirisi'nde Fransız Sosyalistleri hakkında aşağıdaki savları ortaya koymuştur: "Burada, Louis Philippe döneminde Buhez'in Fransız sosyalistlerine karşı hazırladığı ve Atölye'nin gerici işçileri tarafından kabul edilen reçetenin eleştirisini yapmak gereksiz olacaktır. Başlıca suç, programa bu özel nostrumun (bir şarlatanın reçetesi) yazılmış olması değil, genel olarak, bir sınıf hareketinin bakış açısından, bir sektör hareketinin bakış açısına doğru geriye doğru bir adım atılmasıdır." (Marx, 1978:536) (italikler eklenmiştir) Burada Marx, ütopyanın işlevinin karşı devrimci bir işlev olduğunu, çünkü salt biçime dayanarak toplumsal değişimin idealist bir modelini öngördüğünü belirtmektedir (Levitas, 1990:57).

8) Levitas bu düşüncelerine dayanak olarak özellikle Morris'in (1905) "Hiçbir Yerden Haberler" adlı eserini almakta ve ütopya üzerine yapılan çalışmalarda bu eserin gözden kaçtığını düşünmektedir.

9) Bu konu ile ilgili daha ayrıntılı yorumlar için bakınız Levitas (1990:190-2).

10) Bu düşünce akışı, Marx'ın görüşlerinin de ütopyacı olabileceği olasılığını akla getirebilir. Marx, sosyalist vizyonunun son aşaması olan komünizmde yalnızca istikrarlı bir düzen tasavvur etmekle kalmaz, aynı zamanda komünizmin ilk aşamasına ulaşmak ve onu sürdürmek için belirli yollar da ortaya koyar. Komünist Parti Manifestosu'nda Marx, proletaryanın hedeflerine ulaşabilmesi için on önlem sıralar:

1. Arazi mülkiyetinin kaldırılması ve tüm arazi kiralının kamu amaçlarına uygulanması.

2. Ağır bir artan oranlı veya kademeli gelir vergisi.

3. Tüm miras haklarının kaldırılması.

4. Tüm göçmenlerin ve isyancıların mallarına el konulması.

5. Kredinin ellerde merkezileştirilmesi

6. İletişim araçlarının merkezileştirilmesi

7. Devlete ait fabrika ve üretim araçlarının genişletilmesi; çorak arazilerin ekime açılması ve genel olarak ortak bir plana göre toprağın ıslahı.

8. Tüm emeğin eşit sorumluluğu. Özellikle tarım için sanayi ordularının kurulması.

9. Tarımın imalat sanayileri ile birleşimi; nüfusun ülke genelinde daha eşit bir şekilde dağılmasıyla, kasaba ve kırsal arasındaki ayrımın kademeli olarak kaldırılması.

10. Devlet okullarında tüm çocuklar için parasız eğitim. Çocukların fabrika işçiliğinin bugünkü biçimiyle ortadan kaldırılması. Eğitimin endüstriyel üretimle birleşimi. vb., vb. (Marx. 1975:490).

özellikle de on dokuzuncu yüzyılda ütopyacı düşünce bir tür araç-hedef ussallığı içerir. Öte yandan bu tür bir bakış açısı aşağıdaki buyurmalara (imperative) yol açar:

1. Değerli bir vizyon olmasına rağmen ütopyadan vazgeçin, çünkü gerçek dünyadan ütopyaya uzanan bir yol bulunmamaktadır. Bir yol olsa bile, bu şiddet içeren bir yoldan başkası olmayacaktır ve bu da çok maliyetli veya çok güvenilmez olacaktır.
2. Ütopyadan vazgeçin; çünkü baskıcı bir siyasi rejim olmaksızın elde edilecek hedefi sağlama almanın hiçbir yolu yoktur.
3. Ütopyadan vazgeçin; çünkü ütopyacı vizyon kabul edilemez idealler içerir (ki bunlar kalıcı ve evrensel var sayılır); ya da özde kabul edilebilir bile olsalar, gerçekte diğer ideallerin yok olmasına yol açarlar (Kateb, 1963:168).

Leonardo Da Vinci'ye ait Cesare Borgia kalesi için oluşturduğu kasaba planı.

Ütopyanın sonuçlarına ilişkin korkulardan beslenen edebi eserlerin yanı sıra, aynı korkulardan beslenen ütopya karşıtı, felsefi çalışmalar da vardır.¹¹ Ütopya karşıtı anlayış, ütopyacılığın hangi yönünün reddedilmesi gerektiği konusunda kendi içinde tutarsızlıklarla dolu olsa da yine de hem kuramsal hem de uygulama düzeyinde ütopyacılığa karşı bir karşı duruş oluşturur.

Bu noktada ütopya karşıtı ve ütopik olmayan anlayışlar arasında bir ayırım yapılması gerektiğini önerebiliriz. Yukarıda ütopik anlayışın buyurmaları (İng. imperative) verilirken, ütopyacı olmayan

anlayış pragmatik yönleriyle ayırt edilebilir. Ütopik olmayan anlayış, ütopik anlayıştan ütopya karşıtı anlayış gibi beslenmez. Ütopik olmayan anlayış işleri halletmek veya ortaya çıkan sorunları ortaya çıktıkları bağlamda çözmek için yapılan eylemler (ve düşünceler) olarak anlaşılmalıdır. Bu nedenle, ütopyacı olmayan anlayış, ütopyacılığın herhangi bir yönüne ne karşı çıkar ne de onu kabul eder. Burada ve şimdi (var olan durum) onun etkinlik alanını oluşturur. Farklı anlayışlara ilişkin bu kısa özet ışığında, her tür anlayışın planlama kuramı ve kılıgısı içindeki rollerine bakabiliriz.

Her ne kadar araçları farklı da olsa, hepsi dönemin hüküm süren karşılıklı siyaset, ekonomi ve kültür ilişkilerini aşacak toplumların kavramsal ve pratik temellerini oluşturmaya çalışmışlardır.

Planlama kuram ve uygulamasının gelişiminin kökenindeki ütopyacı ve ütopyacı olmayan unsurlar

Daha 19. yüzyılın başlarında, Batı dünyasının sanayileşmesi tüm hızıyla devam etmiş ve bu şekilde yüzyılı aşkın bir süre sürmüştür. Sanayileşmenin fiziki çevre ve sosyal yaşam üzerindeki benzeri görülmemiş etkileri ister istemez tepkilere yol açmış ya da yetkilileri istenmeyen etkileri azaltmak ve ortadan kaldırmak için önlemler almaya zorlamıştır. Tepki yelpazesinin bir ucunda "ütopik sosyalistler", "anarşistler" ve "Marksistler" bulunmaktadır. Her ne kadar araçları farklı da olsa, hepsi dönemin hüküm süren karşılıklı siyaset, ekonomi ve kültür ilişkilerini aşacak toplumların kavramsal ve pratik temellerini oluşturmaya çalışmışlardır. Sanayileşmenin olumsuz etkilerinin üstesinden gelmek için belirli bir dereceye kadar tutku vardı, ancak bu hiçbir zaman sınai üretimin kendisinin reddi anlamına gelmiyordu. Çünkü sınai üretim bolluk demekti, ütopyaya ulaşmak ve bunu sürdürmek için gerekli bir unsurdur.

Ütopik sosyalistlere Owen (1700; 1775), Fourier (1771, 1772), Saint Simon, Godin ve Cabot örnek olarak verilebilir. Saint Simon dışındaki tüm ütopik sosyalistler, tarımsal ve sınai üretimi bir araya getiren kendi kendine yeten koloniler hakkında kuramlar üretmeye ve sonunda bu düşünceleri uygulayarak yaşama geçirmeye giriştiler. Düşüncelerinin ve uygulamalarının ortak ve temel amacı, bu koloniler aracılığıyla ahlaki (moral) bir örnek oluşturmaktır. Ussal olarak yapılandırılmış bir fiziki çevrenin, sanayi ve tarımın yarattığı bollukla birlikte arzu edilen manevi etkiyi sağlayacağını ve bu tür kolonilerin yayılmasına yardımcı olacağını düşünmüşlerdi.

11) Korkudan beslenen edebi eserler için bkz: Huxley (1955), Orwell (1954), Zamyatin (1970). Öte yandan, ütopya karşıtı duyarlılık için bkz: Hayek (1956) ve Popper (1966).

Anarşistler ya da sosyal anarşistler, devleti sanayi toplumunun ana unsuru ve kötülükleri olarak gördüler ve böylece onun ortadan kaldırılması hakkında kuramlar üretmeye başladılar. Devletsiz toplumu kurmanın araçları, kitle grevinden sabotajlara kadar uzanan çeşitli şiddet derecelerine sahip etkinliklerdi. Sorel (1925), Proudhon (1970, 1979), Bakunin ve Kropotkin (1975) gelişmekte olan anarşist geleneğin önde gelenleriydi.

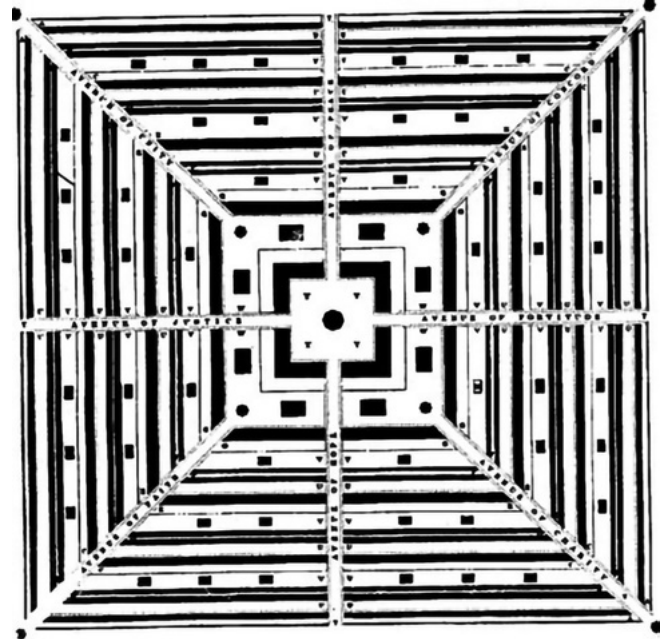
Belki de daha da önemlisi, bu tür hareketlerin, ideolojilerin ve eylemlerin varoluş nedeni, bırakınız yapınlar ekonomisinin (laissez-faire) başarısızlığıydı. Sanayileşmiş ulusların ortaya çıkan sorunlarına serbest piyasa mekânizmalarında çözüm bulunamamıştı.

Anarşistlere taban tabana zıt olan Marx ve Engels proletaryanın idareyi ele geçirmesi ve devletin merkezileşmesinden yanaydılar. Bu nedenle, planlamanın kökenlerinin ütopyacı sosyalistlere kadar götürülebileceğini düşünmek cazip gelebilir, çünkü onlar gelecekteki bir devlet için taslaklar geliştirmiş ve bunu, projelerinin araçlarını ve amaçlarını ussal bir şekilde hesaplayarak yapmışlardı. Ancak böyle düşünmek bir hata olur.

Ütopik sosyalistlerin tüm girişimlerinin ütopik amaca ulaşmadığı bir gerçektir (Benevolo 1967; Hall 1988). Kendi kendini besleyen ütopyacı koloniler, kısmen belirlenimci (determinist) kökenlerinde ortaya çıkan yanlışlar, kısmen de dönemin ekonomik, toplumsal ve siyasi etkenler arasındaki ilişkilerin hatalı değerlendirilmesi nedeniyle (bazıları 'zaman uygun/olgun değildi' demeyi tercih edebilir) unutulmaya yüz tutmuştur. Sosyal (toplumsal) anarşistler ve Marksistler ise, sanayi toplumunun sorunlu ilişkilerini değerlendirirken, kısmen bu tür projeleri reddeden taahhütlerinin kuramsal temelleri nedeniyle ve kısmen de bunlarla kurulu düzenin değiştirilmesini temel amaç olarak görmeleri nedeni ile bu tür taslaklar ortaya koymadılar.

Bu arada, sanayileşmenin olumsuz etkilerini hafifletmek için sanayileşmekte olan ulusların önde gelen sanayicileri ile devletler tarafından denetlenen ve başlatılan ütopik olmayan türden girişimler görülmeye başlandı. İngiltere ve Fransa'da barınma, temizlik ve sağlıkla ilgili yasa tasarıları kabul edildi ve yürürlüğe girdi (Benevolo, 1967:85-104; Smith, 1980). Almanya ve Avusturya'da, eski surların (tahkimatların) kaldırılmasını ve yangından zarar gören bölgelerin, sıkışık şehirlere rahatlatma sağlamak üzere yeniden kullanılmasını amaçlayan "şehir ge-

nişletme planları" uygulamaya konuldu (Breitling, 1980). Sanayiciler fabrikalarının çevresinde işçi yerleşimleri kurmaya başladılar (Bollerey ve Hartmann, 1980). Yine de bunlar, Owen'ın öngördüğü sosyal içerikten yoksundu. Amerika Birleşik Devletleri'nde 19. yüzyılın sonundaki en büyük meşguliyet, geçmiş bir çağın görkeminin geri getirilmesinin umulduğu Güzel Şehir ideolojisinin "Beyaz Şehri" idi (Wilson, 1980). Belki de daha da önemlisi, bu tür hareketlerin, ideolojilerin ve eylemlerin varoluş nedeni, bırakınız yapınlar ekonomisinin (laissez-faire) başarısızlığıydı. Sanayileşmiş ulusların ortaya çıkan sorunlarına serbest piyasa mekânizmalarında çözüm bulunamamıştı.

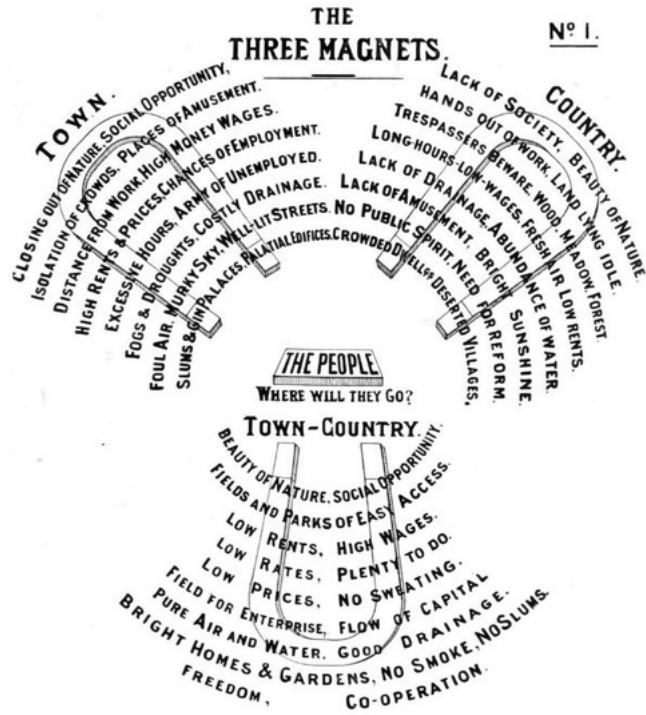
Victoriana Planı (Buckingham, 1849).

Yukarıdakilerin hepsi, ütopik sosyalizm, sosyal anarşizm ve Marksizm ile birlikte (emsalleri olduğunu akılda tutarak), planlama kuramı ve uygulamasının kökenlerinin çekirdeğini oluşturur.¹² Friedmann'ın terimlerini kullanarak, bırakınız yapınlar ekonomisini "piyasa rasyonalitesi" ile, ütopyacılığı sosyal rasyonalite ile ve ütopik olmayan eylemleri (ve belki daha az ölçüde ütopya karşıtı düşüncüyü) belli bir yasal çerçevede sınırlandırılmış piyasa rasyonalitesine izin veren bir ortamla ilişkilendirebiliriz (Friedmann, 1987:19-21). Hem ütopyacı hem de ütopyacı olmayan unsurları bünyesinde barındıran bu sonuncusu, bu oldukça ilginç bir şekilde bütünleşmiş rasyonalite türü, 20. yüzyılın planlama kuramı ve kılıgındaki gelişmelerin çoğunun felsefi çerçevesini sağlar görünmektedir.¹³ Bu durum, planlama tarihindeki en az iki önemli gelişmeye atıfta bulunularak anlaşılabilir. Bunlardan biri Bahçe Şehir Hareketi, diğeri ise Bölge Planlama kuramı ve uygulamasının geliştirilmesidir. Bu makalenin amacı doğrultusunda, her iki durumdaki ütopik ve ütopik olmayan unsurların ana hatlarını ortaya koy-

12) Örneğin, metodik mimari determinizmin kökleri Morelly'nin Basiliade'sine kadar götürülebilir (Vidler, 1978); ve böylece ütopik sosyalizmde yer alan determinist unsurların doğasını anlayabiliriz.

13) Bu sav, 20. yüzyılda yeniden yankılanan, geri dönüştürülen ve yeniden bağlanan ve temelde on dokuzuncu yüzyılın kötülüklerine bir tepkiyi temsil eden yalnızca birkaç anahtar fikir olduğunu belirten Hall (1987)'de izlenebilir.

mak ve ardından bunların, ağırlıklı olarak piyasaya yönelik toplumlardaki, tarihsel gelişimini incelemek yeterlidir.

Üç Mıknatıs (Howard, 1965:46).

1898'de yayımlandığında Howard'ın "Garden Cities of To-Morrow'u" (Howard, 1965) çoktan farklı felsefe kollarını bir araya getiren bir çalışmaydı (Hall, 1988:88-91). Çalışmasındaki ütopyik olmayan unsurlar şu şekilde özetlenebilir: İlk olarak, ovaları, tarım alanlarını öncülere (pioneer) ücretsiz olarak açan ve Amerika Birleşik Devletleri'nde tarım ve makinelerdeki teknik gelişmeyi sürdürmek için bir eğitim sistemini teşvik eden 1862 Homestead Yasası hakkında kişisel bir deneyime sahipti. İkincisi, Howard'ın o zamanlar Bahçe Kent (Garden City) olarak bilinen Chicago'da Riverside banliyösünü de ziyaret ettiği söylenir ki bu biçime ilişkindir.¹⁴ Üçüncüsü, bir iktisatçı olan Alfred Marshall'ın, ona esin kaynağı olan yeni teknolojinin büyük nüfus gruplarının metropol alanlardan ülkeye dağılmasına izin vereceği fikridir.¹⁵ Şehirden taşınanlar da kalanlar da yeni teknolojiye faydalanacaktı. Dördüncüsü, Herbert Spencer ona toprağın millileştirilmesi fikrini verdi ve Thomas Spence ona, bir kent inşa edildiğinde artan değerlerin tarım arazilerini satın alan topluluğa geri dönmesi için düşük bir fiyata toplu olarak tarım arazisi satın alma fikrini verdi. Bunlar, Howard'a ütopyik amaçlarına ve ideallerine ulaşabilmesi yolundaki işleri halletmek için pratik araçlar sağlayan ütopyik olmayan fikirlerdi. Howard'ın çalışmalarındaki ütopyik unsurların izini şu şekilde sürmek olanaklıdır.

Edward Bellamy ve Kropotkin'den teknolojinin sanayi bölgesindeki gelişme üzerindeki etkisini öğrendi. Dahası, bu ikisi, Howard'ın Bahçe Kent yerleşimin-

de temel bir özellik olan küçük ölçekli atölyeleri tercih ediyordu. İkinci olarak, Owen, Buckingham, Ledoux, Pemberton ve Kropotkin'den Bahçe Kent'i tarımsal yeşil kuşaklarla çevreleme fikrini ödünç aldı. Üçüncüsü, Bahçe Kent'in plan şemasını James Silk Buckingham'ın ütopyik kenti Victoriana'dan aldı (Fotoğraf 5). Dördüncüsü, ama en önemlisi, More, Fourier ve Saint Simon, ona şehirlerin bölgesel bir bütüne ait unsurlar olarak algılanması gerektiği fikrini sağladı.

Ütopyik bir anlamda, bölgesel planlama, diğer bölgelerin tüm zenginlik ve kültür kaynaklarını tüketen egemen metropollerin sömürücü doğasını ve bölgesel farklılıkları ortadan kaldırmaya çalışır.

Howard'ın Bahçe Kent kavramı, bu tür ütopyik ve ütopyik olmayan unsurlara dayanmaktadır. Ancak son tahlilde, tüm fikrin anarşist gelenekte ve ütopyik sosyalizmde derinden kök saldığı gözlemlenebilir. Son üçü, ünlü üç mıknatısının (Fotoğraf 6) sonucunda görünen gönüllülük, otoritenin reddi, özgürlük, sosyal fırsat ve iş birliği idealizminin bu yönüne işaret etmektedir (iyi bir örnek olacak ve böylelikle yayılacak, kendi kendine yeten kent-kır yerleşimlerini düşündüğünden de söz edilebilir).

Bahçe Kent gerçekten de sanayileşmiş metropollere bir tepkiydi. Bu, sanayileşmiş dünyanın kapitalist ilişkilerinin var olan düzenini aşma girişimi idi. Ancak ilerleyen yıllarda sosyal özelliklerinden sıyrılacak ve ütopyik olmayan plancılar tarafından, ortaya çıkan konut sıkıntısını hafifletmek ve sıkışık metropol için bir seçenek oluşturmak için kullanılacaktı. Bu tarihsel gelişimle ilgili olarak en az üç farklı planlama faaliyeti dizisi izlenebilir ve hepsi birbiriyle ilişkilidir. Bahçe-banliyö (Garden-suburb) Raymond Unwin tarafından Uydu Kent (Satellite Town) kavramına dönüştürülmüştür, Yeni Kentler (New Towns), Yeşil Kuşak Kentleri (Greenbelt Towns) hepsi ütopyik olmayan projelerdir. Yerel ve merkezi otoriteler tarafından planlanıp, finanse edilmişlerdir. Bu, devlet müdahalesi olduğu için ütopyik olmadıkları anlamına gelmez, ancak ütopyik bir projenin toplumsal rasyonalitesini yansıtmadıkları için ütopyik kabul edilemezler.

Bölge planlamasının gelişimi de benzer bir akış izlemektedir. Yani, tarihsel gelişimini etkileyen hem ütopyik hem de ütopyik olmayan unsurlar içermektedir. Bölgesel planlamanın amacının saptanması bile ütopyik ve ütopyik olmayan terimlerle yapılabilir ve sadece retorik olarak da olsa benzer görünürler. Ütopyik bir anlamda bölgesel planlama, diğer bölgelerin tüm zenginlik ve kültür kaynaklarını tüketen

14) Bkz: Osborn (1950:226-7, aktaran Hall (1988:89)).

15) Bkz: Marshall (1884:224, aktaran Hall(1988:89)).

egemen metropollerin sömürücü doğasını ve bölgesel farklılıkları ortadan kaldırmaya çalışır. Yine ütöpik anlamda metropol sömürsünün ortadan kaldırılması, egemen metropoller ve arka bölgelerinde (hinterland) toplanan nüfusun yanı sıra üretim araçlarının da merkezden uzaklaştırılmasıyla olanaklıdır. Bahçe Kent, bu sivil hedefi sağlamayı amaçlıyordu. Bu şekilde adem-i merkezîyetçiliğin (merkezsizleşme; İng. decentralisation) sosyal ve kültürel olarak bütünleşmiş bağımsız bölgeler yaratacağı savlanmaktaydı. Ütöpik olmayan anlamda, "bölgesel planlama, bölgeler arasındaki büyük gelir eşitsizliklerini azaltmayı ve uzun vadede ortadan kaldırmayı amaçlıyordu" (Friedmann ve Weaver, 1977:2). Ancak bu kez adem-i merkezîyetçilik gerçekten amaçlanan bir şey değildi. Yalnızca gelirin yeniden dağıtılması önerilmekteydi. Ya da istense bile adem-i merkezîyetçilik sağlanamazdı, çünkü metropoliten gerçek aşılmamıştı.

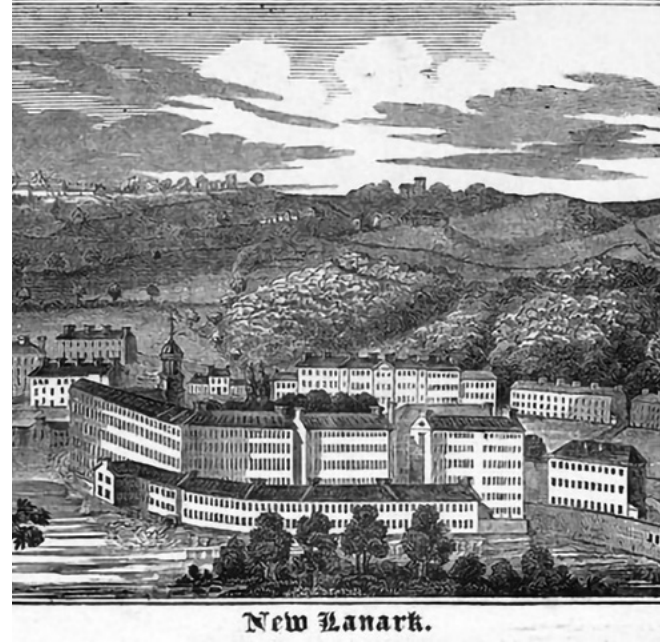
20. yüzyılın sonuna yaklaşırken, yeni ütopyacı unsurlar bir kez daha planlama kuram ve uygulamasına bilgi kaynağı oluyor gibi görünüyor. Ütöpik ve ütöpik olmayan anlayışlar başlangıçta birbirleriyle çatışsa da tarihsel olarak birbirlerini tamamlamaktadırlar.

Bununla birlikte, bölge planlama doktrininin gelişiminde hem ütöpik hem de ütöpik olmayan unsurlar etkili olmaktadır. Ütöpik unsurların izleri Proudhon'a (1970; 1979, aktaran Friedmann, 1987) kadar uzanır. Proudhon'un çalışmasındaki iki merkezî kavram "karşılıklılık (mutualism)" ve "federasyon"dur. Karşılıklılık, "ekonomik hayatın iç çelişkilerini, özgürlüklerini kaybetmeden" dengelemektir ve bu, "üretim araçları (kaynaklar ve teknoloji) üzerindeki mutlak haklarını kullanan, kendi işyerine ve üretim araçlarına sahip olan" işçiler aracılığıyla olanaklı olabilir. (Weaver, 1984:41). Bir federasyonun kurucu ilkesi ise "yeniden müzakere edilebilir toplumsal sözleşmeler" kavramıdır. Bu sözleşmeler, üretim birimlerini ve komünleri (işlevsel ve bölgesel gruplaşmalar olarak tanımlanabilecek) oluşturmak için yalnızca "doğal (işlevsel) birimleri" (çalışma veya yaşam grupları olarak tanımlanabilecek) bir araya getirmekle kalmayacak, aynı zamanda bölgeleri oluşturmak üzere sözü edilen her iki grubu da bir araya getirecekti:

"Ekonomik üretim ve kültürle tanımlanan bölgesel birimler, sosyal cumhuriyetin en büyük yapı taşları olacaktır. Bu bölgeler, politik ve ekonomik baskıdan arınmış bir ortamda, insanın sosyal, ekonomik ve kültürel kapasitelerinin çok yönlü gelişimi için tüm ön koşulları sağlayacaktır." (Weaver, 1984:42).

Böylece, federasyon kavramı hayatın tüm yönlerine taşınacaktı, ancak bu karşılıklılık veya Kropotkin'in

terimi ile "karşılıklı yardımlaşma" yoluyla mümkün olabilirdi (Kropotkin, 1902, aktaran Weaver, 1984:44).

Kurulu düzenin değiştirilebilmesi için planlama kuram ve uygulamasında bir duruş değiştirme ve değişimin gerekli olduğu söylenebilir.

Amerika Bölgesel Planlama Birliği'nin (RPAA, Regional Planning Association of America) kurulduğu döneme denk gelen Amerika Birleşik Devletleri'nde bölge planlamanın ilk yıllarında bu ütöpik eğilimler gündemdeydi. RPAA'yı etkileyen Patrick Geddes, Peter Kropotkin, Elisee Reclus, bölgesel coğrafyacılar Paul Vidal de Blanche ve Jean Brunhes ve Frederick Le Play ile anarşist Proudhon'un fikir ve kavramlarını bir araya getiren bir düşünce karışımından söz etmek olanaklıdır. Böylece, fırsat geldiğinde (Tennessee Valley Authority), ütopyacılar Vadi'nin (Valley) yeni bir uygarlığın beşiği olabileceğine dair umutlarını sürdürdüler, ancak bu deneyim onları haksız çıkardı ve Vadi tekelci kapitalizmin devlet himayesi altındaki bir uzantısı haline geldi. (Friedmann ve Weaver, 1977:7). En göze çarpan ütöpik olmayan unsur olan devlet, Vadi'yi "büyüyen Amerika'nın başka bir parçasına" dönüştürdü (1977:7).

Bölgesel planlama yoluyla kendi kendine yeten bölgeler yaratma fikri ve umudu TVA ile bitmedi. Ütöpik olmayan unsurlar, bölgesel planlama doktrinine bilgi kaynağı olmaya devam etti. Birkaç isim vermek gerekirse, Walter Isard (Location Theory/Konum Teorisi), Gunnar Myrdal (Ekonomik Kalkınma Teorisi), John Friedmann (Kentsel Mekânsal Sistemler Teorisi) ve Douglas North'un (İhracata Dayalı Bölgesel Büyüme Teorisi), çalışmalarıyla özdeşleştirilebilen bölgesel bilimin ortaya çıkışıyla bölge planlama bir dizi karmaşık sorunla ilgilenen oturmuş bir meslek haline geldi (Friedmann, 1987). Doğal kaynakların geliştirilmesi (sulama, hidroenerji, bütünleşik nehir havzası geliştirme ile ilgilendir), bölgesel ekonomik kalkınma (bölgeler arası

eşitsizlikler, özel sorun alanları, kentsel alanlar, kent-kır dengesizliği ile ilgilenir), göç ve yerleşim politikası, endüstrinin yeri (büyüme merkezleriyle ilgilenir), bölgesel ulaşım ve kapsamlı kırsal kalkınma, bölgesel planlamanın özel dalları olarak uygulanmaktadır.

Fırsat geldiğinde (Tennessee Valley Authority), ütopycılar Vadi'nin (Valley) yeni bir uygarlığın beşiği olabileceğine dair umutlarını sürdürdüler, ancak bu deneyim onları haksız çıkardı ve Vadi tekeli kapitalizmin devlet himayesi altındaki bir uzantısı haline geldi.

Ancak 20. yüzyılın sonuna yaklaşıırken, yeni ütopycı unsurlar bir kez daha planlama kuram ve uygulamasına bilgi kaynağı oluyor gibi görünüyor (Nozick, 1974; Friedmann ve Weaver, 1977; Friedmann, 1979; Weaver, 1984; Friedmann, 1987). Ütopik ve ütopik olmayan anlayışlar başlangıçta birbiriyle çatışsa da tarihsel olarak birbirlerini tamamlamaktadırlar.

Sonuç

Mannheim, ütopik ve ütopik olmayan anlayışlar arasındaki ilişkiyi şöyle açıklıyor:

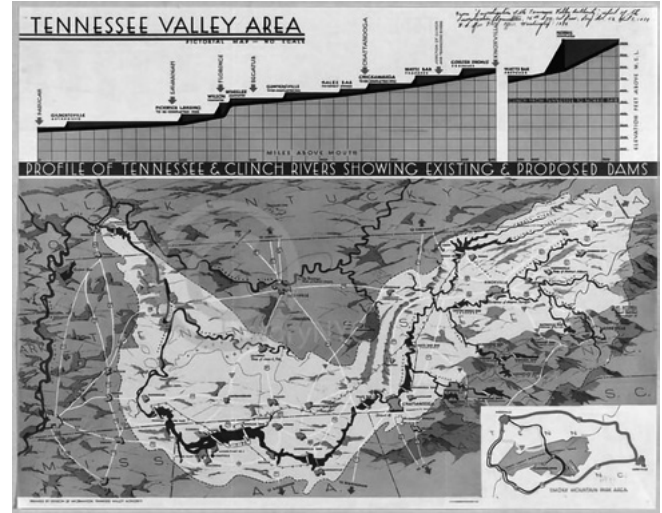
"Ütopya ile var olan düzen arasındaki ilişkinin 'di-yalektik' bir ilişki olduğu ortaya çıkıyor. Bununla kastedilen, her çağın (farklı konumlara sahip sosyal gruplarda), ihtiyaçlarını temsil eden gerçekleştirmemiş ve yerine getirilmemiş eğilimlerin yoğun bir biçimde kapsandığı fikir ve değerlerin ortaya çıkmasına izin verdiğidir. Bu entelektüel unsurlar daha sonra var olan düzenin sınırlarını yıkmak için patlayıcı malzeme haline gelir. Var olan düzen, var olan düzenin bağlarını kıran ütopycalar doğurur ve onu bir sonraki varoluş düzeni doğrultusunda gelişmek için serbest bırakır" (Mannheim, 1960:179)

Daha sonra Mannheim Droysen'den şu alıntıyı yapıyor:

"Tarihsel dünyadaki tüm hareket şu şekilde devam eder: Şeylerin gerçekte var oldukları şekliyle ideal karşılığı olan düşünce, şeylerin olması gerektiği gibi gelişir." (Droysen, 1893:45-6).

Yine de planlama kuram ve uygulaması, oldukları halleriyle, kurulu düzenin korunmasına yardımcı oluyor ve dolayısıyla dinamik olmayan bir yapı ortaya koyuyor gibi görünmektedir. Bazıları bunun, dinamik ve yükselen olaylara bağlı olarak sürekli değişen yapısı olan radikal bir planlamayla mümkün olduğunu ileri sürmektedirler (Friedmann, 1987).

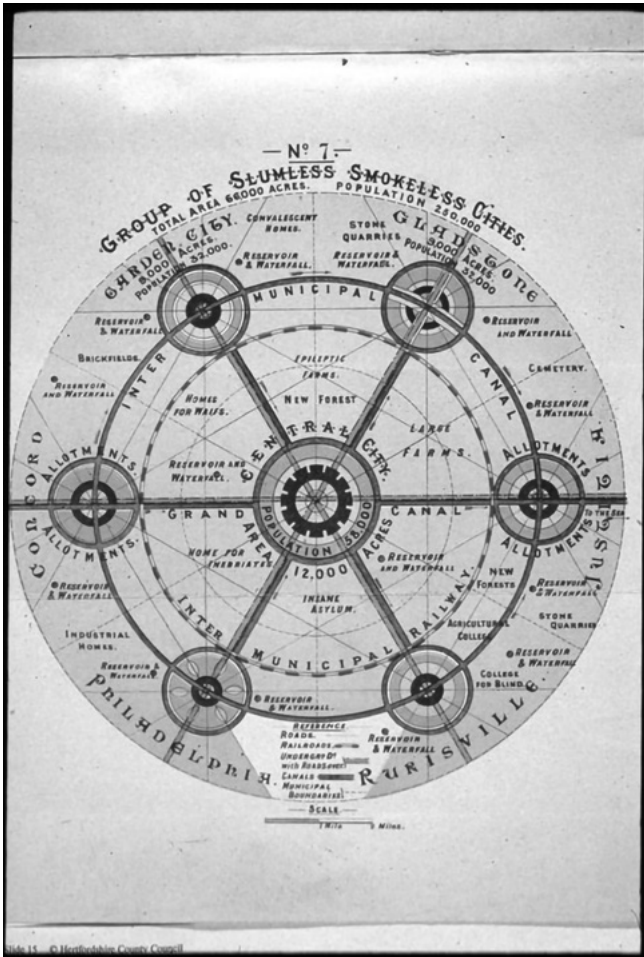
Planlamanın evriminde ütopik duyarlılıklar bulunsa da var olan düzenin gerçeklerini aşmak için yeterli değildir. Planlamanın tarihsel evriminin incelenmesi, ütopik ve ütopik olmayan düşünce dallarının birbirlerinin peşi sıra geldiğini önerse de kuram (ki sürekli olarak ütopik düşüncelerle beslenir) ile planlama pratiği arasındaki bağlantı, bizi ütopik sona taşıyabilecek niteliklerden yoksun görünmektedir. Bu hem kuram hem de uygulama için böyledir.

Tennessee Vadisi Bölgesi Nehir Haritası.

Kaynakça

- BENEVOLO, L. (1967) *Origins of Modern Town Planning*, İtalyanca'dan çeviren: J. Landry, The MIT Press, Cambridge, Mass.
- BLOCH, E. (1986) *The Principle of Hope*, Almanca'dan çeviren: N. Plaice, S. Plaice and P. Knight (özgün basımı *Das Prinzip Hoffnung*, 1959), Basil Blackwell, Oxford.
- BOLLEREY, F. HARTMANN, K. (1980) "A Patriarchal Utopia: The Garden City and Housing Reform in Germany at the Turn of the Century", A. Sutcliffe (Der.) *The Rise of Modern Urban Planning, 1800-1914*, Mansell: London, 135-165.
- BREITLING, P. (1980) "The Role of Competition in the Genesis of Urban Planning: Germany and Austria in the Nineteenth Century", A. Sutcliffe (Der.) *Rise of Modern Urban Planning, 1800-1914*, Mansell, London, 31-54
- BUCKINGHAM, J. S. (1849) *National Evils and Practical Remedies, with Plan of a Model Town*, London.
- DROYSEN, T. G. (1893) *Outline of the Principles of History*, Fransızca'dan çeviren: E. B. Andrews, Boston.
- FOURIER, C. (1971) *Design for Utopia*, (İlk basım: 1901), Schocken, New York.
- FOURIER, C. (1972) *Social Destiny of Man* (İlk basım: 1857), Gordon Press, New York.
- FRIEDMANN, J. (1979) *The Good Society*, The MIT Press, Cambridge, Mass.
- FRIEDMANN, J. (1987) *Planning in the Public Domain: From Knowledge to Action*, Princeton University Press: Princeton, N. J.

Bahçe Kent hareketi, 1898'de Birleşik Krallık'ta Sir Ebenezer Howard tarafından başlatılan bir şehir planlama yöntemidir.

- FRIEDMANN, J. and WEAVER, C. (1977) *Territory and Function: Evolution of the Regional Planning Doctrine*, UCLA: Los Angeles.
- HALL, P. (1988) *Cities of To-morrow*, Basil Blackwell, Oxford.
- HAYEK, F. (1956) *The Road to Serfdom* (İlk basım: 1944), George Routledge and Sons, London.
- HOWARD, E. (1965) *Garden Cities of To-Morrow*, The MIT Press, Cambridge, Mass.
- HUXLEY, A. (1955) *Brave New World* (İlk basım: 1932), Penguin, Hatnondsworth.
- KATEB, G. (1963) *Utopia and its Enemies*, The Free Press of Glencoe, London.
- KROPOTKIN, P. (1902) *Mutual Aid*, Heineman, London.
- KROPOTKIN, P. (1975) *Fields, Factories, and Workshops*, C. Ward (Der.) (İlk basım: 1888-1890), Harper and Row, New York.
- KUMAR, K. (1987) *Utopia and Anti-Utopia in Modern Times*, Basil Blackwell, Oxford.
- LEVITAS, R. (1990) *The Concept of Utopia*, Syracuse University Press, Syracuse.
- MANNHEIM, K. (1960) *Ideology and Utopia*, çeviri: L. Wirth and A. Shills, Routledge and Kegan Paul, London.
- POPPER, K. (1966) *The Open Society and Its Enemies*, Princeton University Press, Princeton, N. J.
- PROUDHON, P. J. (1970) *What is Property? An Inquiry into the Principle Right and of Government* (İlk basım: 1840), Dover Publications, New York.
- PROUDHON, P.J. (1979) *The Principle of Federation*, Toronto University, Toronto.
- SMITH, P. J. (1980) "Planning as Environmental Improvement: Slum Clearance in Victorian Edinburgh", A. Sutcliffe (Der.) *The Rise of Modern Planning, 1800-1914*, Mansell, London, 99-134.
- SOREL, G. (1925) *Reflections on Violence*, Allen and Unwin, London.
- VIDLER, A (1978) *The Scenes of the Street*, S. Anderson (Der.) *On Streets*, The MIT Press, Cambridge Mass., 29-111.
- WEAVER, C. (1984) *Regional Development and Local Community: Planning Politics and Social Context*, John Wiley and Sons, Chichester.
- WILSON, W. H. (1980) *The Ideology, Aesthetics and Politics of the City Beautiful Movement*, A Sutcliffe (Der.) *The Rise of Modern Planning, 1800-1914*, Mansell, London, 166-198.
- ZAMYATIN, E. (1970) *We* (İlk basım: 1924) Penguin, Harmondsworth

Kimin ütopyası Kimin distopyası

Doç. Dr. Kevser Üstündağ • Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Yaşamın dirençliliğini arttırmak için kurgulanan ütopyaların, mekânın dirençliliğinin arttırılması üzerine değil, doğanın dirençliliğinin kaybedilmemesi üzerine kurgulanması, yaşam döngüsünün kırılmaması için önemlidir.

Ütopyalar, günün koşullarından etkilenerek ortaya çıktığından salt hayali ürünler değil, gerçeklerin dışavurumu olarak kabul edilebilir.

Thomas More'un beş asır önce tanımladığı "Ütopya" kavramını (More, 1995) günümüze taşımak ve yaşam mekânlarında izlerini sürmek üzerinden tartışmaya başlayan bu yazı zamandan, mekândan ve kültürden bağımsız olarak "Kimin Ütopyası" ve "Kimin Distopyası" sorunsalı üzerine odaklandı. İnsan türünün "kusursuz yaşam" hayallerinde; "insanın"/"insan-olmayanın" yok oluş senaryolarını hazırladığı gerçekliği ele alarak Ütopya ve Distopyayı "antroposen" kavramı üzerinden tartışmayı sürdürdü.

İnsanı insan yapan şey olarak Heidegger'in tanımladığı ütopyacı dürtü, sınır aşmalar üzerine kuruludur. Bu dürtü, kusursuz toplum ve kusursuz birey gibi idealize edileni yaratmayı hedefler. Bu da her zaman başka bir yer, başka bir toplum, başka bir dünya olduğunu düşünme üzerine tartışır. Paul Ricoeur, Zaman ve Anlatı kitap serisinde ütopyanın muğlak gerçekliğiyle, bugüne ve geçmişe uzanan arayışların ontolojik bir tartışma olduğunu vurgular. Ütopya izlerinin var oluş sürecinin, hem geçmişe hem de bugüne ait olması dolayısıyla mekânsal açıdan bu izleri takip etmenin mümkün olamayacağını tartışır. Bunun sebebi de kuşkusuz ütopyanın zamanın diğer ucunda olmasıdır.

İngiliz bilim kurgu romancısı Olaf Stapledon, The Last and First Men/Star Maker kitabında tartıştığı insan egemenliği doğrultusunda gelecek tahayyülleri yaparken kendi dünyasıyla ilgili deneyimlerle sınırlı olmanın ötesine geçildiğinden bahsetmektedir. Yalnızca kendi dünyamıza benzer dünyalarla temas kurabildiğimizi ve bu dünyaların da içinde bulunduğumuz tehditlerin ve krizlerin etkisiyle yeni ütopyalar kurguladığımızı söylemek mümkün müdür? Bu soru günümüzde homosapiens'in karşı karşıya olduğu bu tehditlerin ve krizlerin benzerini herhangi bir yeni dünyaya dönüştürmek için insan dışındaki varlıkları önemsemeden ve kendi sınırlarını aşmak üzerine kusursuz mekân tasarımları yapmaya mı yöneltmekte? Bu yönetime ütopya denilebilir mi?

Mevcut yaşam alanlarını şekillendirirken ideal yaşam mekânı kurgulayan insan, bu süreçte diğer varlıkların yok oluş serüvenine seyirci kalmaktadır. Yani homosapiensin yarattığı eşitlikçi, ideal, kusursuz yaşam arayışı olan ütopya bir başka varlığın ya da doğanın distopyası olarak deneyimlenebilecektir. Ütopyalar, içinden çıktığı dönemin mekânından, zamanından ve kültüründen bağımsız değildir. Buna karşılık, "olmayan yer"i arama ve gerçekleştirme sürecinde kimden ve neden kaçmak için, neyi yeniden inşa ettikleri soruları bugüne dek netlik kazanmamıştır.

Ütopyadan hareketle ortaya konan güncel yaklaşımlar, aslında homosapiensin baskın bir tür olarak kurguladığı ham hayaller olarak değil, diğer

“İnsanı insan yapan şey olarak Heidegger'in tanımladığı ütopyacı dürtü, sınır aşmalar üzerine kuruludur. Bu dürtü, kusursuz toplum ve kusursuz birey gibi idealize edileni yaratmayı hedefler.”

tüm varlıklar ile bir yaşamın mümkün olabileceğini tartışmaktadır. Alternatif mekânsal bir döngünün var olduğu insan olan ile insan olmayan arasındaki bütünlüğü güçlendiren Ekotopya kavramı, yaşam döngüsünün içinde ekolojik sürdürülebilirlik, doğal denge ve yaşam kalitesi odaklı kusursuz toplum ve mekân çabalarını içermektedir.

Ütopyalar içinden çıktığı dönemin mekânından, zamanından ve kültüründen bağımsız değildir.

Yalnızca insanı merkeze koyan ütopyik dünyada yeni rollerin kurgulanması, distopik dünyada da bu rollerin değiştiğini kabullenir. Bilim kurgu ve fantastik dünya, bilimde, sinema ve edebiyatta idealize, kurgunun nasıl normalleştirileceği üzerine günümüzde tartışmalar yarattı. Gerçeklik giderek yerini sanal dünyaya bıraktı. Neyin gerçek neyin üretilmiş olduğu şüpheli hale geldi. Bu durum toplumsal ortak bilincin sönümlemesini desteklerken ortak gelecek hayalleri üretmeyi azalttı ve bireyselleşmeyi hızlandırdı.

Ütopya gerçeklikten hayale doğru kaçır; belli dönemlerde toplumsal manifestoları yaratma çabasını merkeze alır; mekânı ve zamanı yok sayar; bazen de mekânın / kentin ütopyanın bizzat kendisi olduğunu iddia eder. İnsanın doğaya hükmettiği, sınırları zorlayan 21. yüzyıl kentlerinde kendinden olmayana yok edişi, ekolojik döngüler üzerinde yarattığı olumsuz etkiler izlenebilmekte. İdeal toplum ve ideal yönetim oluşturma çabası kendi mekânını şekillendirme ütopyalarından beslenebilir. Son yüzyılda geline nokta yönetimdeki hiyerarşik yapının sürekliliğinden ve kaostan öte gitmediği ortadadır. Sınır aşmalar üzerine kurgulanan ütopyaları üreten, Antroposen, tek bir tür olarak gezegeni şekillendirme öz bilincini ve ele geçirme hevesini gerçekleştirmeye çalışırken, gezegendeki doğal ve manevi tehditlerle karşı karşıya kalır. Doğal kaynakların tüketilmesi, küresel iklim değişikliği, canlı türlerinin yok oluşu, yangınlar, taşkınlar, fırtınalar, toplumsal eşitsizlik, göç, pandemi, içinde bulunulan çağa adını vermek üzere tartışmaların süregeldiği Antroposeni anlamak hem sosyal bilimlerin hem de fen bilimlerinin ortak sorunsalı olarak tartışılmalıdır. Geleceğin inşasında, geçmiş deneyimlerin ve sınırları zorlayan ham hayallerin anlamlandırılması önemlidir. Ütopya ve distopya üzerinden eko-sistemin sürekliliğini tartışmak mümkün müdür?

Ütopyalar, daha iyi bir gelecek vadederken tehlikelere ve tuzaklara karşı insanın özlemlerini, arzularını mekânı şekillendirme hayalleri ile bütünlleştirir. Daha iyi yaşam olasılıkları yaratma çabasıyla, daha özgür birey, daha adil toplum oluşturma ilhamını veren senaryolar üretir. Bu süreçte gerçeklik arayışına girilir, olmayan yeri yaratma ve ideal yaşam için kurgulanan hayaller teknolojik gelişmeyi tetikleyebilir. Sosyal birliktelik için yeni kesişim mekânları oluşturabilir. Mevcut yapı üzerinden, eleştiri getirilerek yepyeni sistemler sunabilir. Bu durumda da tehdit büyüyerek devam etmektedir. Bu

eylemlerin hepsi insanı merkeze alır. İnsanın tasarladığı mekânı idealize ve temel ögesi insandır. İnsan olmayan üzerinde egemenliğini devam ettirir. Ütopyalar değişimi ve teknolojiyi tetiklemesine rağmen insanı teknolojinin esiri haline getirebilir. Dinamik ve etkileşim içinde masum bir şekilde gelişen teknoloji, insanlığın ilerlemesine öncülük ederken toplumsal refah için katkıda bulunabilir, olumlu yönde etkileyebilir. Dünya gezegeninin geleceğini tehdit altına alabilecek hızla da erişebilir. Biyo-teknoloji ve makinelerin eğitim hızları arttıkça, insanların geride kalması kaçınılmazdır. Bu hız, doğal döngünün hızının önüne geçtiğinde tehlike büyümektedir. İnsanların arzularına, hislerine olan güvenleri giderek yok olabilir. Bu süreçte teknoloji insanlara hizmet vermek üzere programlanırken Y. Hariri'nin belirttiği gibi bilgisayarlar insanlar tarafından değil, insanlar bilgisayarlar tarafından hacklenebilirler. Ütopyaların, barış, eşitlik, özgürlük, dayanışma gibi kusursuz toplum yaratma sürecindeki değerleri ile mekânsal gerçeklik arasındaki gerginlik yüzyılın en büyük çıkmazı, en önemli çelişkisidir.

Frederick Jameson'ın dediği gibi, "gündelik yaşamımızı, ruhsal deneyimlerimizi, kültürel dilimizi belirleyen zamansal kategoriler değil, mekânsal kategorilerdir."

Yaşamın dirençliliğini arttırmak için kurgulanan ütopyaların, mekânın dirençliliğinin artırılması üzerine değil, doğanın dirençliliğinin kaybedilmemesi üzerine kurgulanması, yaşam döngüsünün kırılmaması için önemlidir.

22. yüzyıl ütopyalarını "yapay zekâ"ya yazdırma distopyasını yaşamamak dileğiyle...

Kaynakça

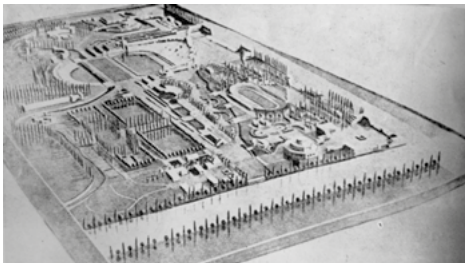
- Benjamin W. (1993). *Pasajlar*, Çev. Ahmet Cemal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Calvino I. (2002). *Görünmez Kentler*, Yapı Kredi Yayınları
- Mumford, L. (1991). *The City in History*. London: Penguin Books.
- More, Thomas (1995), *Utopia*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Callenbach, Ernest (1994), *Ekotopya*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- DeLanda, M. A. (1997) *Thousand Years of Nonlinear History*, Swerve, New York.
- Diletta De C. Daniel C. (2018) *Introduction: The Literature of the Anthropocene*. Literature Journal of 21st-century Writings 6(1) DOI: 10.16995/c21.73
- <https://www.wired.co.uk/article/yuval-noah-harari-extract-21-lessons-for-the-21st-century> 24.haziran 01.40

Sovyetler Birliği'nde Şehircilik

Yayıma hazırlayan: Prof. Dr. H. Çağatay Keskinok • ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

"Yeni Sovyet işçisi gerek konut konusunda gerekse diğer kültürel ve maddi ve manevi ihtiyaçlarını temin ve tatmin ederek yaşamak istiyor. Bu arzusunda haklıdır ve biz ona bütün bu şartları temin etmeğe borçluyuz."

Taşkent'in Spor Merkezi projesi.

SUNUŞ

Bilim ve Ütopya Dergisi'nin sayfalarında yer verdiğimiz "Büyük Komşu Dostumuz Sovyet Birliği'nde Şehircilik" başlıklı yazı, 1935 yılında yayın hayatına başlayan Belediyeler Dergisi'nin Temmuz 1937 tarihli 24. sayısında yayımlanmıştır. Yazı, dergi yönetimince kaleme alınmıştır. Belediyeler Dergisi'nin sayfalarında bu tarihlerde Sovyetler Birliği'ndeki şehircilik uygulamaları hakkında başka yazılar da çıkmaktadır. İki ülkenin; birinin Ekim Devrimi, diğerinin Kurtuluş Savaşı sonrasında kentlerinin ve kırsal bölgelerinin dönüştürülmesi konusundaki deneyimlerinde kimi benzerlikleri bulunmaktadır. Etkilenmeler ve iş birliği konusu kuşkusuz üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Kurtuluş Savaşı sırasındaki dayanışma sonrasında özellikle sanayileşme ve devlet fabrikaları sisteminin kurulması konusunda etkilenmeler ve iş birliği önemlidir. Her iki ülkenin planlı kalkınma konusundaki arayışları, sanayi planlarının kapsamlı niteliği ortak. Kentlerin ve yerleşmelerin planlamaları konusu sanayi planlarının çerçevesinde ele alınmışlardır. Sanayileşme ve kalkınma hedefleriyle ilişkilendirilmiş yerleşme siyaseti ortaktır; sanayi planlarıyla toplumsal ve mekânsal, kapsamlı bir kalkınma programları izlenmektedir.

Türk mimar ve şehircilerin Sovyetler Birliği'ne yaptıkları gezilerdeki izlenimleri Belediyeler Dergisi sayfalarında okuyucularla paylaşılmıştır. Devrimin yarattığı koşullarda, mimar ve şehircilerin becerilerini ne denli geliştirdikleri ve nasıl olgunlaştıkları üzerinde durulmaktadır.¹ Devrim sonrasında işçi iktidarında kentlerin dönüşümü konuları ilgi uyandırmaktadır. Başta Moskova olmak üzere kentlerin işçi sınıfı nüfusunun artırılması, işçilerin barınma ve yaşam koşullarının düzeltilmesi, halk sağlığı, ortak kamusal alanların geliştirilmesi önemli şehircilik uygulamaları olarak yaşama geçirilmektedir. Kentlerde toprak ve gayrimenkul üzerinde özel mülkiyetin kaldırılması şehircilik uygulamalarında yeni olanaklar ve koşullar ortaya çıkarmaktadır. İşçi mahallelerinin geliştirilmekte, sanayi bölgeleriyle ilişkili toplu yerleşim bölgeleri oluşturulmakta, kentlerde "Kültürparklar" yaratılmakta, konut kooperatifçiliği geliştirilmektedir.

...

Belediyeler Dergisi, Belediyeler Bankası tarafından 1935-1942 yılları arasında yayımlanmıştır. Derginin Genel Yayın Yönetmeni Naci Kıcıman, Yazı İşleri Müdürü Alaettin Cemil Topçubaşı'dır. Derginin kapa-

1) Ongun, A. (1938) "Sovyetlerde Şehircilik", Belediyeler Dergisi (31) 24-8.

“Devrim sonrasında işçi iktidarında kentlerin dönüşümü konuları ilgi uyandırmaktadır. Başta Moskova olmak üzere kentlerin işçi sınıfı nüfusunun artırılması, işçilerin barınma ve yaşam koşullarının düzeltilmesi, halk sağlığı, ortak kamusal alanların geliştirilmesi önemli şehircilik uygulamaları olarak yaşama geçirilmektedir.”

ğında derginin amaçları ortaya konmuştur: "Şehircilik ilmini yaymaya çalışır, yersel yönetimlerden, Türk ve yabancı uraylardan haber verir... Sosyal, ekonomik ve finansal aylık dergi".²

Türkiye'de belediyeçilik alanındaki yayınlara öncülük eden dergi, belediyeçilik konusunda dünyadaki gelişmeler hakkında Türkiye'deki yerel yöneticilerin bilgilendirilmesi, çağdaş belediyeçilik anlayışının yerleşmesi görevini üstlenmiştir. Dergide belediyeçilikle ilgili yazılar, belediyelerin imar çalışmaları, şehirlerin tarihi ve turistik değerleri ve sorunları yanı sıra dil ve tarih konularına da yer verilmiştir.

...

20 Ağustos 1918'de çıkarılan kararname ile hükümet şehirlerdeki emlak ve arazi üzerindeki özel mülkiyeti ortadan kaldırmıştı. Bu kararname şehir sınırları içinde bulunan, özel şahıs, sanayi vs. kuruluşlarına ait olan ve üzerinde bina olan ya da olmayan boş arazi üzerindeki özel mülkiyet haklarını ortadan kaldırmıştı.

Büyük komşu dostumuz Sovyet Birliği'nde şehircilik³

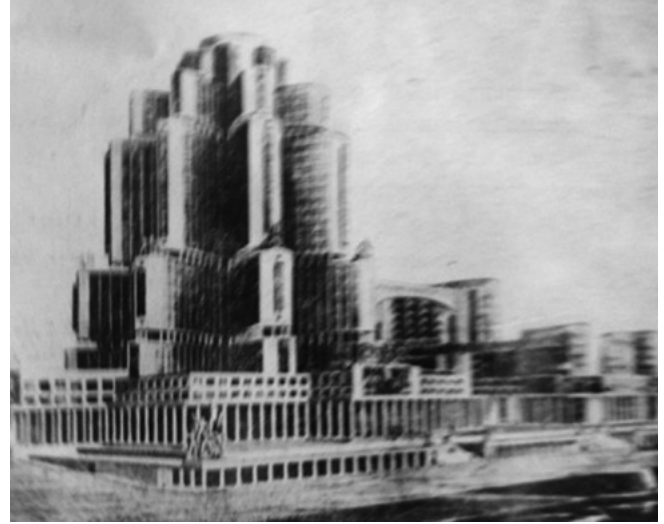
Büyük dostumuz Sovyetler Birliği'nde şehirciliğe dair aldığımız yararlı bilgileri belediyelerimize sunuyoruz. Sovyetler Birliği'ndeki şehircilik de kendi millî devrimlerine uygundur. Bu açıdan yalnız işçi sınıfı göz önüne alınmıştır. Diğer bir niteliksel konu da yerleşmelerin toplu olarak yapılmasıdır. Yerleşmeler, yüzlerce ve binlerce kişiyi barındıracak şekilde, lokantalar da yine binlerce kişiyi taşıyacak şekilde inşa edilmişlerdir.

Ziraatın gittikçe makineleşmesinden dolayı şehirlere işçiliğe gelen köylüler şehirleri çok kalabalık hale getirmişlerdir. Bu yüzden Sovyetler Birliği'nde şehircilik büyük bir ilerleme göstermiştir. Uçsuz bucaksız Rus topraklarını çalışkan Sovyet idaresi süratle imar etmektedir. Büyük komşu dostumuzun bu çalışması bizi yakından ilgilendirmektedir.

Belediyeler Dergisi

Büyük işçi kitlesinin, eski Rusya şehirlerindeki kötü yaşam koşulları, büyük oranlardaki ölümlerin ana nedenlerinden biri idi. O zamanlar Batı Avrupa memleketlerinde çocuk ölümü (devrimden önce) %9

iken, bu oran Rusya'da %20-40'ı buluyordu. 1908-1910 tarihleri arasında ölüm, Nijni Novgorot'ta (şimdiki Gorki) binde 42.4, Tsaritzin'de (şimdiki Stalingrad) 42.3, Tver'de (şimdiki Kalinin) 39.7, Petersburg'da 29.0, Moskova'da 27.7 oranlarına ulaşıyordu. Aynı tarihte bu oranlar Londra'da binde 14.1, Berlin'de 15.1, Viyana'da 15.7 idi. Ne Çar hükümeti ne de belediyeler işçilerin ve halkın içinde yaşamakta oldukları korkunç hayat şartlarını, az çok, azaltmak için tedbirler alıyordu. 1917 Ekim Devrimi ile birlikte Sovyet Birliği'nin işçilerin ve halkın yaşam ve konut koşullarının kökten biçimde düzeltilmesinin koşulları yaratılabildi.

Ağır sanayi binası için yapılan bir proje.

1. Sovyet Hükümeti'nin konut sorunu ile ilgili ilk tedbirlerinin ana hatları

Konut sorununda proletarya devletinin ana görevleri Komünist Partisi'nin 1919'daki VIII. Kongre programına konulmuştur. Bu programda şöyle denilmektedir:

"Özellikle, savaş sırasında kalıcı bir dert haline gelen konut sorununu çözmeyi gaye edinen Sovyet hükümeti, sermayedar mülk sahiplerine ait olan bütün evleri istimlak ederek, bunları şehirli Sovyetlere devretti. Kenar mahalle işçileri topluca burjuvaların evlerine taşındı; bu evlerin içinde en iyileri devlet adına yönetmek üzere işçi örgütüne verildi; işçi ailelerine gerekli mobilya temin edildi."

"İşçi ve Köylü Denetim Dairesi'nin görevleri: Daima, yukarıda gösterilen yollar takip edilerek, sermayesiz mülk sahiplerinin zararına meydan verilmemesi, işçi kitlesinin hayat şartlarının düzeltilmesine çalışılması, eski mahallelerin sağlıklı şartlarına ve gereğinden fazla nüfus artışına çare bulunması, temiz olmayan konutların yıktırılması, işçi kitlesinin yeni hayat şartlarına uygun yeni binalar inşası

2) Dergi ile ilgili kapsamlı bir araştırma için bkz: Karayaman, M. (2018) Belediyeler Dergisi'nin (1935-1942) Yerel Tarih Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi", *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XLIII (2). Bu yazıda Belediyeler Dergisi tanıtılmakta, içeriği hakkında bilgi verilmekte ve dergide yer alan bilgi, belge ve fotoğrafların yerel tarih araştırmalarındaki önemine dikkat çekilmektedir.

3) Yazı, Ç. Keskinok tarafından günümüz Türkçesine uyarlanarak sayfalarımızda sunulmaktadır.

ve bu konutlara halkın akılcı bir biçimde yerleştirilmesi için hareket edilmesidir..."

Yukarıdaki alıntıdan öğrendiğimiz gibi, yüz binlerce işçinin durumu o derece dayanılmazdı ki, proleter hükümeti bunun düzeltilmesiyle uğraşmaktaydı. 20 Ağustos 1918'de çıkarılan kararname ile hükümet şehirlerdeki emlak ve arazi üzerindeki özel mülkiyeti ortadan kaldırmıştı. Bu kararname şehir sınırları içinde bulunan, özel şahıs, sanayi vs. kuruluşlarına ait olan ve üzerinde bina olan ya da olmayan boş arazi üzerindeki özel mülkiyet haklarını ortadan kaldırmıştır. On binden fazla nüfusu bulunan şehirlerde binalar ve üzerinde bina olan arazi aynı kararnameye tabi tutulmuştur. Yani evler bundan sonra kiraya verilip, bir nevi kazanç kaynağı olamayacak; konut alanları ihtiyaca göre taksim edilecektir.

Memleketin başlıca gaye ve gayreti sanayi ve tarım ile ilişkili kalkınma hareketlerinin gerçekleştirilmesi ve sosyal ekonominin kurulması idi. Bununla beraber NEP rejiminin (Yeni Sosyal Ekonomi: Nouvelle Economie Politique) ilk yıllarında bile şehircilik için birçok faydalı işler yapılmıştır.

Çoğunlukla, kişisel olarak kullanılan küçük evler sahiplerinde bırakılmıştı. Yerel Sovyetler merkezi hükümetten alınacak izinle on binden aşağı nüfusu bulunan şehir ve kasabalarda gayri menkulde özel mülkiyetin kaldırılmasına dair kararnamenin uygulanmasına yetkilidirler.

Sovyet Sarayı arazisinin imar projesi.

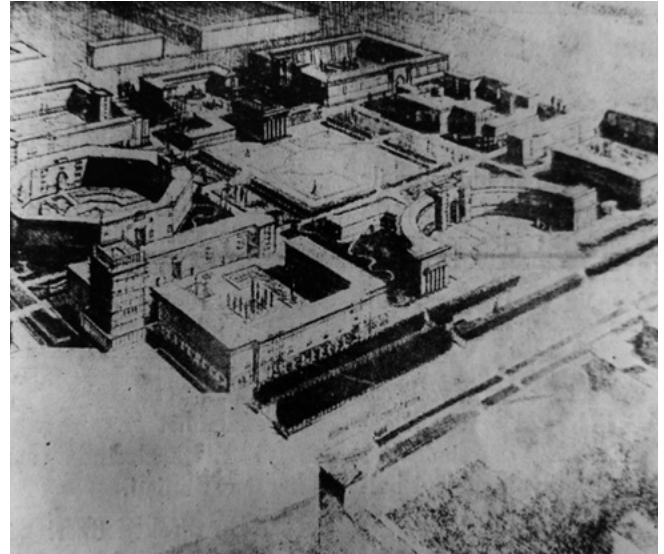
Bu şekilde, kamulaştırılan şehir binalar, yerel Sovyetlere bırakılarak, şimdiye kadar müşterek odaları, hatta yalnız yatakları kiralayan halkın bir kısmını, bilhassa işçiyi, kısa zamanda en iyi ve her konfora sahip evlere yerleştirme olanağı ortaya çıkmıştır.

Yalnız Moskova'da, çeşitli alanlarda çalışan 500 bin işçi hükümetin el koyduğu evlere yerleştirilmiştir. Bunun sonucunda Moskova'nın merkez bölgesinde nüfus yoğunluğu hayli artmıştır.

Yukarıda sözü edildiği gibi, devrimden önce merkez bölgesinin işçi nüfusu oranı %3'ten biraz fazla idi. Devrimden sonra bu oran %35'i geçmiştir. Bütün Sovyet Rusya'da en iyi, büyük ve konforu bulunan 500 bin ev kamulaştırıldıktan sonra, belediyelere ve işçi yerleştirilmesi için sanayi kuruluşlarının yetkisine bırakılmıştı.

2. Konut fonlarının oluşturulması ve düzenlenmesi (yeniden inşası)

Eski Rusya'da şehir konutlarının büyük bir bölümü değersiz binalardan oluşmaktaydı. Ancak %15'i kerpiç, taş veya betonarme idi; geri kalanları ahşap, toprak ve pek değeri olmayan inşaat malzemeleriyle yapılmıştı. Binaların 0.9'u tek katlı idi. Bitişik tarzda yapılmamış olan bu evler Dünya Savaşı, iç savaş ve millî mücadeleden, her türlü isyan ve beyazların saldırılarından sonra tümüyle hasar görmüşlerdi. 300 bine yakın bina yıktırılmış ve kullanımdan çıkarılmıştı. Savaş görmüş her bölgede yüzlerce ev harabe haline gelmişti.

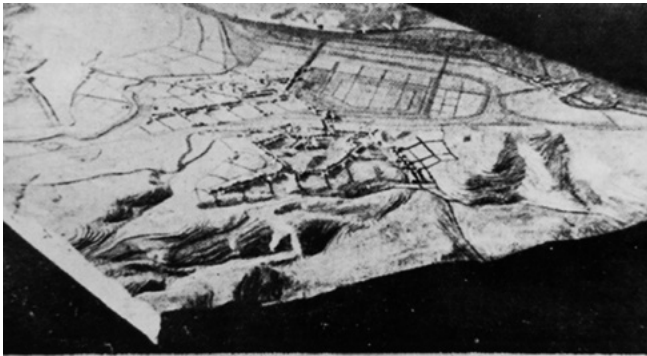
Nijni Taghil'de 8 Numaralı Mahalle İnşaat Projesi.

Yaraslov şehrinin konutlarının üçte ikisi yıkılmıştı. Nikolayevsk'te patlama sonucunda yaklaşık 7500 ev hasar görmüştü. Odesa'da 1360 bina tamamıyla yıkılmıştı. Dinyepetrovsk'da (eski Ekaterinoslav) Mahno çeteleri tarafından sokaklar boydan boya yakılmıştı. Ukrayna bölgesindeki evlerin üçte biri esaslı tamirata muhtaç bir haldeydi. Leningrad'ta konut zararı 80 milyon rubleye ulaşmıştır. Bu zararlardan başka, evlerin harap olmasına sebep olan ve 1914 senesinden beri devam eden ısınma ve onarım sorunları da eklenirse, Sovyet hükümeti iktidara geldiği sırada belediye işlerinin ne durumda olduğu görülebilecektir.

Göz önünde bulundurulması gereken diğer bir konu da hükümetin şehir imarıyla gerektiği ölçüde uğraşmaması idi. Memleketin başlıca gaye ve gayreti sanayi ve tarım ile ilişkili kalkınma hareketlerinin gerçekleştirilmesi ve sosyal ekonominin kurulması idi. Bununla beraber NEP rejiminin (Yeni Sosyal Ekonomi: Nouvelle Economie Politique) ilk yıllarında bile şehircilik için birçok faydalı işler yapılmıştır. Her şeyden önce binalar onarılacak, ısınma tesisatı konulacak hale getirilecek ve devlet eline geçmiş konut sermayesinin tabii ve düzenli biçimde kullanılma düzeni sağlanacaktı. Konut işleri, bölge Sovyetleri elinde bulunmaktaydı ve merkezî hükümet tarafından desteklenmekteydi; 1924-1928 dönemi sonuna kadar bu şekilde başarıyla yürütülmüştür.

Beş Yıllık Plan'ın senelerinde sarf edilen 4 milyar ruble ile 27 küsur milyon m² inşaat yapılmıştır.

Bu süre içinde binaların bakım ve inşaatı için yaklaşık 2 milyon ruble sarf edilmiştir. Bu tutarın 660 küsur milyonu mevcut binaların onarımı ve 1260 milyonu da yeni evlerin inşaatı için sarf edilmiştir. Aynı zamanda devlet her bir şekilde, özellikle de işçi bölgelerinde, özel inşaat faaliyetlerini teşvik ediyordu. Ev yapanlara kredi, gerekli malzeme, vergilerden muafiyet vs. olanaklar sağlanarak her türlü kolaylıklar gösteriliyordu. 1923-1928 dönemi sonuna kadar yaklaşık 167 milyon m² saha üzerinde konut inşaatı gerçekleştirilmiştir. Bunların 7 milyonu sosyal inşaat olarak, 965 bin m²'si özel bina olarak inşa edilmiştir. Özel şahıs evleri, yapanların kişisel kullanım ve yararlanmasına ayrıldığı için, daha küçük, devletin inşa ettiği binalar ise daha büyüktür.

Stalinsk Şehri İmar Projesi.

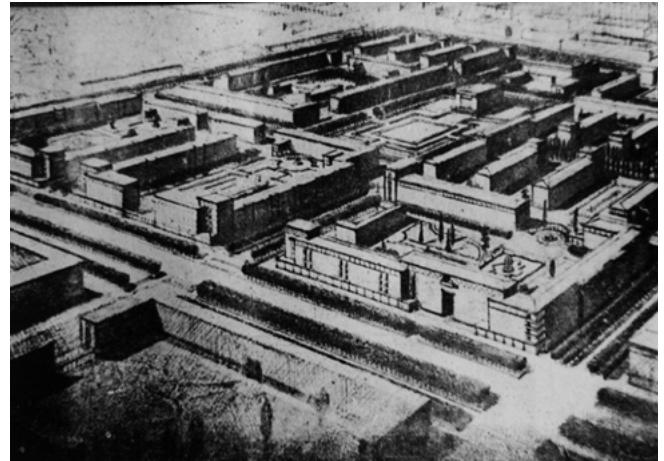
O zamandan itibaren işçi inşaat kooperatifleri büyük bir gelişme göstermeye başlamıştı. Kooperatiflerin faaliyetinin başlangıcı olan 1923 senesinde 15700 m² sahasında 139 ev ve 1926'da da 331 bin m² sahada 2060 ev yapılmıştı. Yeni konut inşaatı yalnız Sovyet Rusya ve Ukrayna'da değil, diğer millî cumhuriyetlerde de ilerlemişti. 1923-1928 dönemi sonuna kadar Sovyetler Birliği'nin değişik bölgelerindeki inşaat alanları şunlardır:

Sovyet Rusya Federasyonu Cumhuriyeti'nde 11618000 m², Ukrayna'da 2836000 m², Beyaz Rusya'da 740 bin m², Maverai Kafkas Federasyonu'nda 640600 m², Özbekistan'da 504 bin m², Türkistan'da 9300 m² ve Tacikistan'da 70 bin m²'dir.

İmar işlerinin gelişmesinde büyük rolü Merkez Kömünal Bankası oynamıştır. Bu banka şehircilik ve imar işleri için gerekli olan kredileri temin etmek amacıyla kurulmuştur. Söz konusu banka şehircilik için 1925 yılında 46,7 milyon ruble, 1927'de 144 milyon ve 1929'da 171,5 milyon ruble tahsis etmiştir. Bundan sonraki krediler zaman içinde artmaya devam etmiştir.

3. Beş Yıllık Plan'ın birinci devresinde konut inşaatı

Memleketin genel iktisadi gelişmesi sayesinde Beş Yıllık Plan'ın birinci devresinde konut inşaatı hayli artmıştır. Bu gaye için Beş Yıllık Plan'ın senelerinde sarf edilen 4 milyar ruble ile 27 küsur milyon m² inşaat yapılmıştır.

Nijni Taghil'de 5 Numaralı Mahalle İnşaat Projesi.

Bu süre içinde özel inşaatlar ile devlet inşaatı arasındaki oran farkı tamamıyla değişmiştir. Özel inşaat %15'i oluşturmaktaydı. Bu, birinci planda devletin ve kooperatifçiliğin önemli rol oynadığının bir kanıtıdır.

Aynı zamanda önemli biçimde artırılan Merkez Kömünal Bankası kredileri 1929 yılında 198 ve 1932'de 758 milyon rubleyle ulaşmıştır.

4. Sovyet Birliği Merkez Komitesi'nin Haziran 1931 Plenumu'ndan sonra mesken inşaatı⁴

Beş yıllık planın ilk yıllarında konut inşaatında görülen hız ve gelişme memleketin sanayileşme, şehircilik ve şehirlerdeki nüfus artışındaki gelişmeye göre yeterli derecede değildir.

4) Plenum: Partinin tüm üyelerinin katıldığı ve oy kullandığı genel toplantı

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 1931 Haziran tarihindeki Plenumu'nda belediyelerin ekonomik sorunları görüşüldükten sonra, konut inşaatını daha geniş ölçekte yapmak gereğini yerine getirebilmek için Sovyetler Birliği'nde belediye ekonomisi ile konut inşaatı, sanayi inşaatının plan ve hareketine uygun tarzda geliştirilmesine, inşaat ve şehircilik planının uygulanması için tahsis edilen paraların önemli bir bölümü tespit edilen listeye göre şehircilik ve sanayi merkezlerinde sarf edilmesine karar verilmişti.

Bu yönerge üzerine konut inşaatı geçmiş yıllara göre büyük bir hareketlilik göstermiştir. Şöyle ki, Sovyetler Birliği'nin iskân sahasına 1931-1934 döneminde 3.5 küsur milyon m² yeni yerleşim alanı ilave edilmiştir. Yerleşim alanlarının büyük bir bölümü, millî ekonomi kollarının gelişmesine ayrılmış büyük fabrikalar vb. yoğun inşaat bölgelerindedir. Aşağıdaki sayılar konut inşaatı işlerinin büyüklüğünü göstermektedir:

İhtisas	Aralık-Ocak 1931	Aralık-Ocak 1932	Aralık-Ocak 1933
Maden kömürü sanayisi	2529500	3603600	4955000
Demir ve Çelik Sanayisi	1129000	1174000	2390000
Demir dışındaki madencilik	630000	900000	1293000
Makine sanayisi	750000	1131300	1805000

Tablo 1. Konut inşaatının toplam sahası (m²)

Sayıardan görüleceği üzere maden kömürü sanayi ve demir ve çelik bölgelerindeki konut inşaatı iki yıl içinde iki kat, makine sanayisinde ise iki buçuk kat artmıştır. Sovyetler Birliği'nde konut inşaatının gelişme hareketleri ve düzeyi, ileri kapitalist devletlerle karşılaştırıldığında açık biçimde ortaya çıkmaktadır.

Yıllar	Amerika'nın 257 şehrin-den toplanmış veriler	Sovyetler Birliği'nin sosyalize edilen bölgelerindeki düzenlemeler
1925	100	100
1926	91.6	184.4
1927	77.4	270.2
1928	75.5	307.6
1929	60.0	378.6
1930	25.4	561.1

Tablo 2. [Mesken İnşaatı Karşılaştırması]

1925-1931 dönemi sonuna kadar Sovyetler Birliği'nde konut inşaatı 6 buçuk kat artarken, Amerika'da aynı süre içinde 6 kat düşmüştür. 1934 yılı sonunda yapılan araştırmada konut inşaatı dengesi gözlenmektedir. Sayılar ve yazılar bu alanda elde edilen başa-

rıyı göstermektedir. Konut sahasının genişlemesi en çok sanayi merkez ve şehirleriyle millî bölgelerdedir. Moskova'da 1931-1934 dönemi sonuna kadar 2200000 m² üzerinde yeni inşaat yapılmıştır. Moskova civarında bulunan şehirlerde, aynı senelerde 1 milyon m²'ye yakın sahada inşaat yapılmıştır. Leningrad ve civarlarında konut sahası 2200000 m² kadar artmıştır; bu Voronej'de yaklaşık 200000 m², Saratof'ta ise 150000 m²'dir. Rostofna Donu şehrinde yeni mesken inşaatı için 59 milyon ruble ödenek ayrılmıştır. Bu şekilde, devletçe alınmış bölgenin konut sahasına 270000 m² daha ilave edilmiştir. İşçi merkezi olan Bejitz'a'da (Batı bölgesi) konut inşaatı için 7 milyon ruble sarf edilmiştir. Smolensk'de 11600000 ruble değerinde 152 ev inşa edilmiştir. Kalinin şehri (eski Tver) tekstil bölgesinde her işçinin konut alanı, devrim öncesine göre 2 buçuk kat artmıştır.

Moskova Sovyet Sarayı Projesi.

Konut inşaatı, özellikle Sovyetler Birliği'nin maden kömürü ve madencilik havzasında (Ural, Batı Sibiry'a'da) Ural-Kuznetzk bütünleşik sanayi bölgesinde gerçekleştirilmiştir. Şöyle ki, Sovyetler Birliği'nin yeni konut inşaat sahasının %25'i (4700000 m²) yeni şehir ve fabrika bölgelerindedir. Keza, Donetz havzasında, Kazakistan'da, Doğu Aksai bölgesinde, Özbekistan, Bakü vb. yeni sanayi merkez ve ham madde merkezlerinde konut inşaatı büyük bir hızla artmıştır. Şunu da kaydetmek gerekir ki, yukarıda anılan ve işçi bulunan şehir ve bölgelere ilişkin konut inşaatı istatistikleri ziraat bölgelerini kapsamamaktadır. Sovhoz, Kolhoz, makineli traktör istasyonlarında da ayrıca gerek konut gerekse sosyal ve kültürel ihtiyaçları karşılayan inşaatlar gerçekleştirilmektedir.

5. İskân işlerinin yönetimi

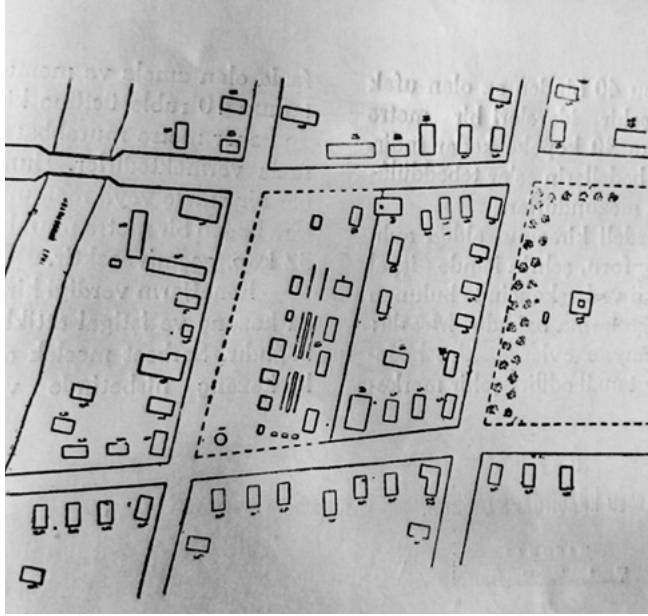
Zenginlerin emlak ve arazisine el konulması ve devletçe yürütülen konut inşaatının aldığı hız sayesinde

de Sovyetler Birliği emrinde ve yalnızca şehirlerin ve işçi bulunan bölgelerin halkına ayrılmış 250 [milyon] küsur m² gibi muazzam bir konut alanı bulunmaktadır.

Konut alanlarının yönetimi, kira bedelleri, kiracıların alınma ve çıkarılma usulleri, evlerin bakım ve onarımı kamu yararı adına Sovyet kanunlarına tabidir.

6. Kira bedeli

Ekim Devrimi, kapitalistlerin egemenliğini ortadan kaldırarak, konut sahiplerinin evlerini kiraya vererek yoksulların ve işçi kesiminin istismar edilmesini sona erdirmişti. Kira bedeli halkın ihtiyacı ve imkânı oranında alınmaktadır. Eski Rusya'da evler, sahipleri için bir kazanç kaynağı idi. Sovyetler Birliği'nde kira bedeli, konutun bakım harcamalarıyla, kiracının kazancını dikkate alarak alınmaktadır.

Krasnoarméiskaia Köyünün Eski Hali.

7. Konutların iyileştirilmesine dair tedbirler

Sanayi hareketlerinin hızlanması sonrasında şehirlerde artan nüfus yoğunluğu karşısında parti, hükümet ve yerel yönetimler bir yandan barınma koşullarının düzeltilmesine, diğer yandan mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda sürekli artan işçi kitlesine konut sağlanmasıyla uğraşıyordu.

Son yıllarda inşa edilen standart ahşap ve taş evler gerek nitelik gerekse mimari tarz ve konfor açısından genellikle halkın artan kültürel ihtiyaçlarını tatmin edecek şekilde değildi. Beş Yıllık Plan Sovyetler Birliği için daha iyi ve daha güzel evler yapılmasına maddi imkân sağlamıştı.

23 Nisan 1934'te hükümetin açıkladığı "Ev İnşaatının İyileştirilmesine Dair Kararname"de iyileştirme konularında yeni eğilimlerin ve yaklaşımların ortaya çıktığı gözlenmektedir. Kanunun kesin ve açık maddelerinde evlerin iç planı, ısıtma ve mimari tarzı, ortak hizmetlere ait donanım, binaların konforlu ve zarif olması gibi yepyeni konular yer almaktadır. Bu kararnamenin tebliğ edildiği zamandan itibaren denetim örgütünün sistemi de köklü biçimde değişmiştir.

Ekim Devrimi, kapitalistlerin egemenliğini ortadan kaldırarak, konut sahiplerinin evlerini kiraya vererek yoksulların ve işçi kesiminin istismar edilmesini sona erdirmişti. Kira bedeli halkın ihtiyacı ve imkânı oranında alınmaktadır.

Devlet inşaat denetiminin görevi, doğrudan doğruya belediye yönetimin gözetiminde, inşaatın gerek bina gerek kültürel ihtiyaçlar açısından gerekli olan iyileştirmeler için tedbirler arayıp uygulamaktır. İnşaat denetimi, genel inşaat denetçisi tarafından yapılmaktadır. Genel denetçi, görevinin önemi dolayısıyla, doğrudan doğruya Millî Ekonomi Komiseri'ne bağlıdır.

Evlerin kira bedeli, şehir idareleri tarafından binaların bakım ve onarım vb. giderleri dikkate alınarak, her konfor dâhil olmak üzere bir m²'si 35 ile 44 kopek hesabıyla tespit edilir.

Nüfusu 40 binden az olan küçük şehir yönetimleri, bir metre karenin kira bedelini 30 kopeğe kadar indirerek kira bedellerinde sabit fiyat düzenlemesi yapmaya yetkilidirler.

Kira bedeli kiracının aldığı aylığa, evin konforu, şehir içindeki mevkii yanı sıra evin içindeki donanım ve konfor araçlarına bağlıdır. Örneğin; elektrik olmayan evlerde kira bedelinden %5 indirim yapılır; şehir merkezinden uzakta bulunan mevkide %10, suyu kanalizasyonu ve lağımı olmayan yerlerde kira bedelinden %20 indirim yapılır. Evin sonradan herhangi bir kusuru ortaya çıkar ise kira bedeli belediyenin tespit ettiği oranda indirilir.

Az maaş alan işçi için kararname, maaşları ve baktıkları aile üyelerinin sayısına göre indirim oranını tespit etmiştir. Aylığı 145 rubleden fazla olan işçi ve memurlar, maaşlarının 10 ruble üstüne kira bedelinde her metrekare için 3.3 kopek daha verirler. Bununla beraber bir işçi veya memurun konut kira bedeli bir metrekare için 1 ruble 32 kopeği geçmeyecektir.

Esnafların verdiği kira bedeli keza kazanç ve uğraştıkları sanata bağlıdır. Serbest meslek çevresi gerçek kazançları oranında ve fakat bir metrekare için en faz-

la 1 ruble 98 kopek kira vermektedirler. Bilim insanları, yazarlar, sanatçılar gerek kuruluşlarda gerekse serbest çalışan doktorlar, buluşları tanınmış mucitler, kira bedellerini işçi ile memur tarifesine göre öderler.

Kira bedeli ile kiracının maaşı arasında oranı belirleyen kararnamede, kira bedelinin belirlenmesinde esas alınan maaş hakkında dikkate değer bir kenar bilgisi vardır. Bu ek hükümde gerek işçi gerekse memurların maaşları dışındaki kazançları göz önüne alınmamaktadır. Kira bedeli, en yüksek aylığı alan aile üyesinin maaşı üzerinden hesap edilir; diğer aile üyelerinin maaşları dikkate alınmaz.

Kira bedeli ile kiracının maaşı arasında oranı belirleyen kararnamede, kira bedelinin belirlenmesinde esas alınan maaş hakkında dikkate değer bir kenar bilgisi vardır. Bu ek hükümde gerek işçi gerekse memurların maaşları dışındaki kazançları göz önüne alınmamaktadır. Kira bedeli, en yüksek aylığı alan aile üyesinin maaşı üzerinden hesap edilir; diğer aile üyelerinin maaşları dikkate alınmaz.

Ev kiracılarının yukarıda belirtilen tarife göre kişi başına 9 metrekare konut alanı hakkı vardır. Bu hakkını aşması durumunda fazlası üzerinden kiranın üç katı alınır. Gerçi, halkın bazı sınıfları kanunun belirlediği bu kuraldan ayrı tutulmaktadır.

Bu kira kararnamesi, şehirlerde ve işçi merkezlerinde bulunan kamulaştırılmış veya özel konutlar için geçerlidir.

- A. Evleri inşa eden ve kullanan ve bazı ayrıcalıklardan yararlananlar;
- B. İnşaat kooperatifleri tarafından inşa edilen evler;
- C. Günlük kiralanan [tutulan] oteller [otel odaları] kararnamenin kira maddesine tabi değildir.

8. Bazı işçi sınıflarına tanınan ayrıcalıklar

Sovyet Hükümeti bazı işçi sınıflarına çeşitli ayrıcalıklar tanımaktadır. Bu ayrıcalıklarla tanınan haklar ve yararlanma olanakları şunlardır:

- A) Yerel Sovyetler veya Devlet Sanayi Örgütü'nün elindeki kiralık konutlardan, gerekli koşullarla konut talep edilmesi;
- B) Belediyelerin, kiralık iskan alanlarından serbest olan konut alanlarına aktarım;

- C) Normal payın üzerinde konut alanı istenebilmesi;
- D) Başka bir şehre göç halinde evi elinde tutma hakkı;
- E) Normal payın üzerindeki konut alanı için kira bedelinde indirim

Krasnoarméiskaia Köyünün Yeni İmar Projesi.

9. Fazla konut alanı kullanma hakkı

Sovyet Hükümeti halkın bazı sınıflarının yararını düşünerek, bunların normal hisseden daha büyük konut alanı kullanmalarına izin vermiştir. Bilim insanları (Akademi üyeleri, profesörler, pedagoglar vs) güzel sanatların her dalında çalışan sanatçılar, tanınmış yazarlar, mucitler, Kızıl Ordu'nun kumandan ve komiserleri, önemli millî sahne sanatçıları, bilim, fen ve teknik alanlarda çalışan görevliler, çalışmalarının her alanında kahramanlık gösteren ve ödüllendirilen şahıslar, özel çalışan doktorlar, evlerinde çalışmaya mecbur olan Sovyet örgütü ve partinin sorumlu görevlileri, mühendisler vs. kimseler bunlar arasındadır. Bunlardan başka, Sağlık Bakanlığı'nın çıkardığı yönetmelikte anılan hastalıklara yakalanmış kişiler benzer haklara sahiptirler.

Fazla olan konut alanı, bir oda, bir oda olmadığı takdirde 10 metrekare alan olarak verilmektedir. Kira bedeli normal tarife üzerinden alınır.

10. Başka şehre taşınma halinde konutu elde tutma hakkı

Genel kural olarak her kiracı başka şehre taşınırken kiraladığı evi üç ay müddetince elinde tutabilir. Yabancı ülkelere, büyük inşaatlara, evinin bulunduğu

yerden uzakta bulunan bölgelere uzun süren bilimsel gezilere vb. görevlere giden kimseler bulunmadıkları süre içinde kiraladıkları konutu ellerinde tutabilirler. Bundan başka o süre içinde çalışan sınıflardan birine geçici olarak konutlarını kiraya verebilirler. Kiraya vermedikleri takdirde maaşları oranında kira bedeli ödemeye devam ederler. Bir ailede kaybedilen bir bireyin konut alanı hakkının ortadan kalkması, diğer aile üyelerinin haklarına engel oluşturmaz.

Sovyetler Birliği rejimi işçi sınıfına en iyi konut alanlarını sağlayarak, evler üzerindeki haklarının korunmasını kanun ile güvence altına almıştır. Her işçi oturduğu konutun ev sahibi karşı çıkırsa da Medeni Kanun'da bu konu üzerindeki kesin hükme dayanarak sözleşmesini tek taraflı olarak uzatma hakkına sahiptir.

11. Bilim alanında çalışanlara tanınan ayrıcalıklar

Sovyet Birliği'nde özellikle bilim alanında çalışanlara saygı gösterilir. Bunların inşaat kooperatifleri genellikle işçi inşaat kooperatifleri tarafından temsil edilmektedir. Bu kooperatiflere giren üyeler kredi olanaklarından ve inşaat malzemelerinden yararlanırlar. Belediye evlerinden aynı haklara sahiptirler. Fazla konut sahası önce bilim insanlarına verilir. Herhangi bir sebepten evi boşaltılması (yıkılma vs.) gereken bilim alanında çalışan birine terk ettiği evin aynısı verilir. Bu bilim insanının boşalttığı ev, Bilim İnsanları Birliği şubesinin izni olmaksızın başka kimseye verilemez.

12. Konut idaresi

Şehir Sovyetleri'ne bağlı olan çok büyük kiralık konutların yönetimi JAKT denilen kira kooperatifleri örgütü tarafından yapılır. JAKT kurumları çoğunlukla şehirlerde (%80-90) belediye konutlarını kira ile tutarlar. JAKT'lar her binanın kiracılarından oluşturulur ve konutlarda oturanların dinlenme ve genel hayat şartlarının düzeltilmesi ve kendilerine bırakılan malın yönetimiyle ilgilenirler.

Kira kooperatif üyeliğine, Sovyetler Birliği'nin anayasası uyarınca, seçilme hakkına sahip ve söz konusu evde sürekli olarak oturan kimseler girebilirler. JAKT kurumlarına girilmesi tamamıyla arzuya bağlıdır. JAKT'ların emrinde bulunan sermayeler, konut vs. yerlerden alınan kira bedelinden, üye ödemelerinden oluşur. Kira kooperatifleri genel kurul ve anılan kurulun seçtiği müdüriyet tarafından idare edilir. Genel kurul şu konulara yetkilidir:

Müdürlüğün faaliyet planının onaylanması, gelir ve gider tahminleri, mali plan, müdürlüğün raporları, koşulları belirlenerek borç izinleri, müdürlük hakkındaki şikâyetlerin incelenmesi vb.

JAKT'ı yöneten genel kuruldur. Müdürlük ise kooperatif idaresinin yürütme organıdır. Bu organ bütün yönetim işleriyle uğraşır; harcama keşiflerinin yapılması ve onarım planlarının hazırlanması; hizmetlilerin işe alınması veya işlerine son verilmesi, resmî daire ve mahkemelerde kooperatifin temsil edilmesi, hesapların tutulması, kiralarn toplanması vs.

Krasnoyarsk'da Yeni Yerleşim Alanları Projesi.

Denetleme kurulu, kasayı, kooperatifin mali durumunu ve uygulamalarını denetler ve müdüriyetin sunduğu yıllık raporu inceler.

Yönetim işlerinde müdüriyete yardım etmek üzere kooperatifin en faal üyelerinden oluşan yardımcı komisyonlar toplanır. Kira kooperatiflerinin çoğunluğunda sağlık ve onarım olmak üzere iki komisyon vardır. Sağlık komisyonu avlu, merdiven vb. yerlerin temizliğine, onarım komisyonu da onarım tamirat planlarının hazırlanmasına katılır ve onarımları izler ve denetler. Bundan başka bu kooperatifler önemli eğitsel ve kültürel işlerle de uğraşırlar; kira kooperatifleri eğitsel birimler kurarlar, oyun ve kültürel alanları, kreş ve diğer sosyal kurumları açarlar. Sovyet Birliği'nde 1/1/1934 senesine kadar kira kooperatiflerinin gerçekleştirdiği tesisler:

3297	çocuk için	51 kreş
36687	çocuk için	497 çocuk bahçesi
14468	çocuk için	147 oyun sahası
12473	çocuk için	25 yemekhane
16330	kişi için	36 çamaşırhane
450000	kişi için	630 Kızıl köşeler ve kulüp

Kira kooperatiflerinin kültürel faaliyetlerinin gelişmesi için hükümet, alınan kiralarn %9'unu bu işe tahsis etmektedir. JAKT'lar kiracıların çalışmalarına ve fikirlerine geniş ölçüde başvururlar. Konutların iyileştirilmesi kiracıların yararına olduğundan kiracılar yardımlarını esirgemezler.

Hükümetçe alınan karar üzerine, kiralardan alınan kârın kooperatifler emrine verilmesiyle, dolgun bir para kaynağına kavuşan kooperatifler ihtiyaçlarına göre harcama yapabilme imkânı elde etmişlerdir. Bu para kaynağı dışında, şehir belediyeleri yerleşim dışı yerlerden aldıkları kira bedellerinin %45'ini, kendi gelirleriyle harcamalarını kapatamayan kira kooperatiflerine bırakırlar. Son yıllarda önemli bir miktar, konutların onarımına ayrılmıştır. Sovyet Birliği'nde 1931-1934 döneminde yalnız evlerin onarımı için 500 küsur milyon ruble harcanmıştır. 1935 yılında aynı amaçla hükümet 272 küsur milyon ruble tahsis etmiştir. Onarım işlerinin sağlıklı biçimde yürütülmesi için Sovyet Birliği'nin bütün büyük şehirlerde, belediye ve kira kooperatifleri birliklerinin gözetiminde onarım büroları kurulmuştur.

Yeni Yerleşim Alanları Hastanesi.

13. Kira birlikleri

Kira kooperatiflerine girmeyen bir kısım konutlar birliklerle idare edilmektedir. Birliğin başında, aralarından seçilmiş bir başkan bulunur. Kiracılardan oluşan özel komisyonlar birliklerin faaliyetlerini denetler.

14. İşçinin temel hakları

Sovyetler Birliği rejimi işçi sınıfına en iyi konut alanlarını sağlayarak, evler üzerindeki haklarının korunmasını kanun ile güvence altına almıştır. Her işçi oturduğu konutun ev sahibi karşı çıkarsa da Medeni Kanun'da bu konu üzerindeki kesin hükme dayanarak sözleşmesini tek taraflı olarak uzatma hakkına sahiptir. Şöyle ki, kanuni gerekçe olmadığı sürece hiçbir kiracı oturduğu evden çıkarılamaz; kira sözleşmesi kiracı kendi arzusu ile çıkıncaya kadar geçerlidir. Her işçi mahalleden mahalleye, şehirden şehre taşınmaya ve başkaları ile aralarında konut değişimi yapmağa serbesttir. Karşılıklı konut değişimi yöntem gereği kaydedilerek yapılır. Konut İdaresi kiracılar arasında karşılıklı konut değişimi yapılmasına itiraz edemez.

Her işçi ödeyeceği kira bedelini önceden bildiği için, kiranın keyfi biçimde arttırılması, kanun gereği 3 ay mecburi çalışma veya 500 ruble ile cezalandırılır. Oturdıkları konutun üzerinden spekülasyon yapanlar evlerinden çıkartılırlar. İşçiye büyük haklar bağışlayan ve bu hakları koruyan Sovyet Birliği kanunları, vatandaşlardan meskenlerin iyi kullanılmasını, kira bedellerinin düzenli ödenmesini talep etmektedir. Kanunun bu taleplerine sistematik bir biçimde uymayanlar mahkeme kararı ile evlerinden çıkartılırlar.

15. Görevler ve temel bakış açısı

Sanayinin hızla gelişmesi ve tarım nüfusunun hızlı artışı yeni bir konut inşaatı hareketine ihtiyaç göstermektedir. Komünist Partisi'nin XVII. Kongresi'nde 2. Beş Yıllık Plan'da konut inşaatına 13 küsur milyar ruble tahsis edilmişti. Bu tutarla on milyonlarca metrekare konut alanı elde edilebilecektir. Sovyet Hükümeti'nin konut inşaatına verdiği önem ve hız, parti komitesinin Moskova'da yapılacak yeni inşaat hakkındaki tebliğinden ve Millî Komiserler Konseyi'nden anlaşılabilmektedir.

Hükümetçe alınan karar üzerine, kiralardan alınan kârın kooperatifler emrine verilmesiyle, dolgun bir para kaynağına kavuşan kooperatifler ihtiyaçlarına göre harcama yapabilme imkânı elde etmişlerdir.

Önümüzdeki on yıl içerisinde 15 milyon m² konut sahası üzerinde inşaat yapılacaktır. Bu şekilde konutların miktarı iki kat artacaktır. Dünyanın hiçbir memleketinde çalışan kitleler için bu kadar muazzam konut inşaatı yapılmamıştır. Milyonlarca metrekarenin üzerindeki arazide inşaatlar yapılmıştır. Fakat günden güne büyüyen ihtiyaçlar henüz tamamıyla karşılanamamıştır.

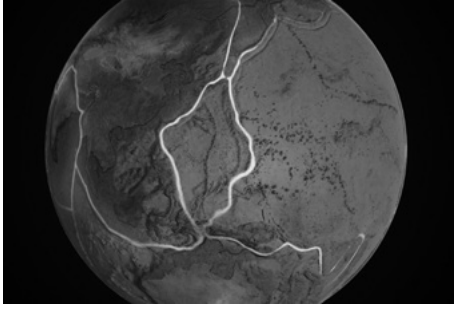
Yoldaş Stalin diyor ki: "Ancak köklerine kadar çürük insanlar geçmişten söz ederek avunabilirler. Hayatın canlı noktası geçmiş değil, bugün ve onun ihtiyaçlarıdır. Şunu kavramalıyız ki, memleketimizde işçinin hayat şartları kökünden değişmiştir. Bugünkü işçi, eski Rusya'nın işçisinden bambaşka biridir". "Yeni Sovyet işçisi gerek konut konusunda gerekse diğer kültürel ve maddi ve manevi ihtiyaçlarını temin ve tatmin ederek yaşamak istiyor. Bu arzusunda haklıdır ve biz ona bütün bu şartları temin etmeğe borçluyuz". Ülke şefinin bu sözleri, Sovyet Hükümeti'nin günden güne büyüyen yeni konut inşaatı ile ilgili olarak, bu inşaatın kalitesinin iyileştirilmesi, eski konutların düzeltilmesi ve onarımı konularında izleyeceği yolları ve yapacağı göreve işaret etmektedir. Sovyetler Birliği'nin gayesi Sovyet işçisine en iyi, en konforlu konutu temin etmektir.

DOĞA TARİHİNDEN NOTLAR

Yok olmaya doğru
koşar adım giderken¹

Prof. Dr. Nurdan İNAN • Mersin Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü Öğretim Üyesi

Günümüzde insan faaliyetleri nedeniyle hızla bozulan çevresel faktörler, kendi seyrinde yavaş yavaş işleyen jeolojik süreçlere eklenerek, yeni toplu yok olma koşullarını hazırlayıp, hızlandırıyor. Son 15 yılda kelime dağarcığımıza eklenen tsunami, ekolojik faktör, ozon deliği, sera etkisi, fosil yakıt, nükleer, küresel ısınma, El Niño, La Ninya, Mich Kasırgası, Catrina Kasırgası, katil yosun, Caretta carretta, Antroposen gibi yeni kelimeler aslında tehlikenin ön habercileri.

Levha tektoniğinde meydana gelen değişimler Dünya'nın evrimiyle ilgili fikirler veriyor.

Jeolojik zamanlarda birçok yok olma ve toplu yok olma dönemleri mevcut. Buna kimi zaman asteroit düşmesi ve buna bağlı olarak gelişen farklı çarpma prosesleri, kimi zaman buzullaşma, iklim değişiklikleri, kimi zaman küresel ısınma ve buna bağlı olarak deniz seviyesinin yükselmesi (transgresyon), kimi zaman küresel soğuma ve buna bağlı olarak deniz seviyesinin düşmesi (regresyon), tsunami etkisi ve denizlerde karbonat doygunluk derinliğinin, ışığın geçebildiği ilk 300 metrelik seviyeye (fotik zon) kadar yükselmesi, kıtaların yükselmesi, kıtasal çarpışma ve ayrılmalar (plaka tektoniği), kimi zaman yaygın ve şiddetli volkanik aktiviteler, bunlarla eşzamanlı olan meteorit çarpmaları, asit yağmurları, ozon incilmesi gibi bir dizi fizikokimyasal olay ana nedenler olarak gösterilmiş. Bazen de galaktik ya da dünya kökenli birçok faktör hep birlikte hareket etmişler.

Bu toplu yok olmalarla dünyada yaşam kesintiye uğramış, bazı gruplar benzerlerine bir daha hiç rastlanamayacak şekilde silinirlerken, bazı gruplar farklı temsilcileriyle yaşamaya başlamışlar. Bu anlamda toplu yok olmalar, dünyanın yeni canlılara sahip olmasında önemli bir etken olmuş. Bir grubun boşalttığı ekolojik niş, diğer bir grup tarafından doldurulurken, bu durum yeni yaşam biçimleriyle birlikte evrimsel hızlanmanın da dinamosu olmuş. Bu yok olmaların, 100.000 yıllık periyotlarda tekrarlandığı ve bir döngü oluşturduğu yönünde hipotezler de mevcut.

Günümüzde de dağ oluşumları, volkanizmalar, kıta taşıyan plakaların hareketleri, deniz, göl ve tüm diğer ortamlardaki çökme olayları aynen milyon yıllar süren jeolojik devirlerde olduğu gibi devam ediyor. İçinde bulunduğumuz bu süreçte, sonuçları ancak milyon yıllar sonra görülebilecek değişiklikler biz farkında olmadan yavaş yavaş gerçekleşiyor. Örneğin, şimdiki levha hareketleri aynı hızla devam ettiği takdirde, 50 milyon yıl sonra Pasifik Okyanusu'nun daralacağı, buna karşılık Atlantik ve Hint Okyanusu'nun genişleyeceği, Avustralya'nın kuzeye doğru olan hareketine devam ederek Asya ile çarpışacağı, Afrika'nın doğu kısmının kıtadan tamamen kopacağı,

“İçinde bulunduğumuz bu süreçte, sonuçları ancak milyon yıllar sonra görülebilecek değişiklikler biz farkında olmadan yavaş yavaş gerçekleşiyor. Örneğin, şimdiki levha hareketleri aynı hızla devam ettiği takdirde, 50 milyon yıl sonra Pasifik Okyanusu'nun daralacağı, buna karşılık Atlantik ve Hint Okyanusu'nun genişleyeceği öngörülüyor.”

1) Bu yazı; İnan, N., 2011, "Güncel Yok Olma Koşulları", *Bilim ve Ütopya*, Sayı 204, s. 76-85 yazısından yapılmış güncellemedir.

Doğu Afrika'da yeni bir okyanusun oluşmaya başlayacağı, Kızıldeniz'in genişleyeceği ve Akdeniz'in daralacağı öngörülmüyor. Daha yakın bir diğer öngörü ise; buzulların erimesiyle birlikte 2100 yılında birçok ada ve kıta kıyısının sular altında kalacağı, değişen iklimsel koşullara uyum sağlayamayan pek çok türün yok olacağı, böylece jeolojik devirlerin sınırlarını belirleyen toplu yok olma koşullarının gerçekleşmesiyle günümüzü temsil eden Holosen devresinin de kaçınılmaz sonuna geleceği şeklinde. Hatta pek çok araştırmacıya göre bu son çoktan gerçekleşti. Artık, insan türünün baskın bir ekolojik faktör gibi hareket ederek, kendine has kural ve kriterleri belirlediği "Antroposen" devri içindeyiz.

İklim değişikliğinin en büyük belirtisi; yüzyılın en sıcak yazlarının son 15-20 yıl içinde yaşanmış olması. Diğer yandan, son 15-20 yılda ölçülen küresel sıcaklık ortalamaları da son 600 yılın en yüksek sıcaklık ortalamaları olarak kayda geçmiş.

Günümüzde insan faaliyetleri nedeniyle hızla bozulan çevresel faktörler, kendi seyrinde yavaş yavaş işleyen jeolojik süreçlere eklenerek, yeni toplu yok olma koşullarını hazırlayıp, hızlandırıyor. Son 15 yılda kelime dağarcığımıza eklenen tsunami, ekolojik faktör, ozon deliği, sera etkisi, fosil yakıt, nükleer, küresel ısınma, El Niño, La Ninya, Mich Kasırgası, Catrina Kasırgası, katil yosun, *Caretta caretta*, Antroposen gibi yeni kelimeler aslında tehlikenin ön habercileri.

Günümüzde yaşadığımız küresel ısınma ve buna bağlı olarak gelişen yapay iklim değişikliği, jeolojik devirlerde milyonlarca yıldan beri gerçekleşen doğal iklim değişiminden tamamen farklı. Çünkü; jeolojik zamanlarda meydana gelen iklim değişimleri, dünyanın her 100.000 yılda bir elipsoidal yörüngeden, dairesel yörüngeye geçmesi; her 40.000 yılda bir dünyanın merkezinden geçtiği düşünülen eksenin eğim açısının azalması, kutup noktaları ve ekvatorun kuzeyden - güneye doğru ilerleyerek ulaştıkları bugünkü konumlarına kadar, birçok periyodik değişikliğe bağlı olarak binlerce, hatta milyonlarca yıllık çok uzun zaman dilimlerinde gerçekleşmiş. Buna karşılık günümüzdeki yapay iklim değişimi 15-20 yıl gibi çok kısa bir zaman içinde ortaya çıkmış. Jeolojik zamanlardaki iklim değişiklikleri bölgesel olurken, güncel ısınma küresel ölçekte olmuş. Günümüzdeki iklim değişiminin, büyük oranda insan faaliyetlerinden kaynaklanması ise, jeolojik zamanlardaki doğal süreçlerden tamamıyla farklı. Bu nedenle de sonuçlarını kestirmek mümkün görünmüyor.

Günümüzdeki iklim ve sıcaklık değişimi şu şekilde tanımlanıyor:

"Küresel ısınma, insanların çeşitli aktiviteleri sonucunda meydana gelen ve sera gazları olarak nitelenen bazı gazların atmosferde yoğun bir şekilde artması sonucunda, yeryüzüne yakın atmosfer tabakaları ile yeryüzü sıcaklığının yapay olarak artmasının yarattığı süreçtir. Küresel iklim değişimi ise, küresel ısınmaya bağlı olarak yağış, nem, hava hareketleri ve kuraklık gibi diğer iklim öğelerinin değişmesi olaylarının tümünü kapsar."

Sera Gazı Etkisi.

Atmosferde enerjiyi hapseden sera gazı ile dünyanın ortalama sıcaklığı artmaktadır.

Bu tanımlamada bahsedilen sera gazları; karbondioksit, kloroflorokarbon gazları (CFC-11, HCFC-22, CF4), metan, azotoksitleri, ozon ve su buharı. Sera gazları; aynen serayı kaplayan camlar gibi bir fonksiyona sahip. Güneş ışınları yeryüzüne çarpınca ısı enerjisine dönüştüğünden dalga boyları değişiyor. Sera gazları, bu ısı enerjisi dalgalarının yeryüzünden atmosfere doğru yükselmesine; başka bir ifadeyle karasal ışıma (radyasyon) olayı ile atmosferin yüksek katmanlarına ulaşmasına engel oluyor. Hatta, yeryüzünden yükselen ısı enerjisi dalgalarının bir kısmını yutuyor, bir kısmını yeniden yeryüzüne yansıtıyor. Böylece ısı, tıpkı serada olduğu gibi hapsedilmiş oluyor.

Dünyanın ısısı hem güneş ışınlarındaki ufak değişimlere hem de sera gazlarına karşı duyarlı. Dünya atmosferindeki radyasyon dengesini de her iki faktör birlikte denetliyor. İnsanın enerji üretimi, enerji tüketimi, yarattığı endüstri yanında güneşin manyetik aktivitesi de küresel ısınma olayına yardımcı oluyor.

Küresel ısınmada insanın katkısını sıfırlamak için, sera etkisi oluşturan kömür, petrol gibi fosil yakıtların kullanımından vazgeçip, rüzgâr, güneş ve su enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmek gerekiyor. Bu durumda güneş enerjisi, küresel ısınmada hem sorunun nedenlerinden biri ve hem de çözümü olarak bir ironi yaratıyor.

İklim değişikliğinin en büyük belirtisi; yüzyılın en sıcak yazlarının son 15-20 yıl içinde yaşanmış olması. Diğer yandan, son 15-20 yılda ölçülen küresel sıcaklık ortalamaları da son 600 yılın en yüksek sıcaklık ortalamaları olarak kayda geçmiş.

Küresel ısınmanın çok önemli bir diğer kanıtı da kutuplardaki ve yüksek dağlardaki buzulların erimeye başlamış olması. Amerikan Kar ve Buz Verileri Mer-

kezi (NSIDC) ölçümlerine göre, Güney Kutbu'ndaki Thwaites büyük buzulundan 3400 kilometre karelik buz kütlesi kopmuş. Antarktika'da yedi dev buzul kütlesinin alanı, 1974 yılından itibaren daralmaya başlamış ve toplam 13500 kilometrekare daralmış. Antarktika kıtasının Güney Amerika'ya bakan ucunda yer alan ve yaklaşık 12 bin yıl yaşında olduğu tahmin edilen buz kütlesinden 200 metre derinliğinde 3250 kilometrekare genişliğinde 750 milyon ton ağırlığındaki buz kütlesi ayrılmış ve binlerce aysberge bölünmüş. Larsen-B buzulu ise, son 5 yılda 5700 kilometrekarelik bölümünü kaybetmiş. Aynı şekilde, Kuzey Kutbu yakınlarındaki Blomstrand-breen Buzulu da önemli miktarda erimiş.

Yaşanan tüm anormal atmosfer olayları, okyanuslardaki anormal gelişmeleri; okyanuslardaki anormal gelişmeler de atmosferdeki anormal olayları karşılıklı olarak körüklemekte. El Nino, La Ninya gibi anormal atmosfer olaylarının periyotları sıklaşmakta, şiddetli kasırgalar, dev hortum ve siklonlar tüm dünyayı etkilemekte.

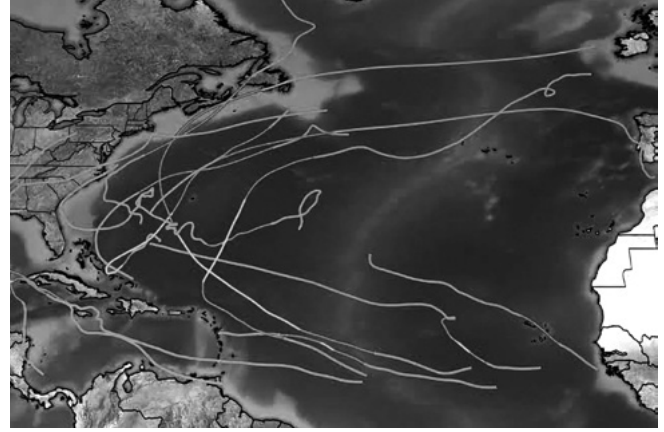
Buzullardaki bu erime hızı, giderek okyanus sularındaki yükselmeyi ve kıyıların sular altında kalması sonucunu beraberinde getirecek. 2100 yılında, küresel ısınma nedeniyle deniz seviyesindeki yükselmenin 90 cm'ye ulaşacağı hesaplanıyor. İzlanda'nın %8'ini kaplayan ve kutuplar dışındaki en büyük buzul olan Vatna Dev Buzulu'nun da en yüksek erime hızına eriştiği ve küresel ısınmanın böyle devam etmesi halinde, bu dev buzulun 100 yıl sonra tamamen yok olacağı ve bütün İzlanda'nın sular altında kalacağı öngörülmüyor.

Ormanların yok edilmesi gibi diğer unsurlar da günümüzdeki iklim değişikliklerini doğrudan etkiliyor. Dünya'nın 10°K-10°G enlemlerindeki tropikal kuşağında yer alan yağmur ormanları, dakikada 30 dönüme karşılık gelmek üzere, her yıl 11 milyon dönüm alanda sistemli olarak ortadan kaldırılıyor. Bu hızla tahrip devam ederse, 2020 yılında sadece yağmur ormanı türlerinde %20'lik bir azalmanın olacağı öngörülmüyor. Bu durum, sadece orman alanlarının ve türlerinin kaybı değil, dünya çapında bir iklim değişikliğinin de nedeni olacak. Çünkü hem hayvan yaşamını destekleyip hem de su depolayarak iklimi dengeleyen toprak, üzerindeki ormanını kaybettiğinde nemini düşürüp, su tutma özelliğini yitirerek artık bitki yetiştirmeyecek.

İlk kez 1985 yılında, Antarktika kıtasının tam üzerinde tespit edilen ozon deliği de hem neden ve hem de sonuç olarak iklim değişikliklerini körüklüyor. Deliğin açılmasına neden olan olaylar, 60 yıl önce CFC (kloroflorokarbon) olarak bilinen bir grup gazın klima ve buz dolaplarında soğutucu, deodorant

ve traş köpüğü kutularında sprej olarak kullanılmasıyla başlıyor. Daha sonra nükleer denemeler ve çok yüksekte uçan jetlerden çıkan azot oksitleriyle birlikte, bu gazların birçok endüstride kullanılması durumu geri dönülemez hale getiriyor.

Hemen her endüstride kullanılmaya başlanan CFC ve Halon türü gazlar atmosfere karışarak ozon tabakasına ulaştıklarında, reaksiyonlarla ozonu tüketerek, oksijene çevirip, ozonu incelterek yırtılmasına yol açıyor. Bu olay, bir diğer haliyle, serbest kalan klor atomlarının ozonu parçalaması ve her klorun yeni klorlar doğurmasıyla bu parçalanmanın önüne geçilemez oluşu.

El Niño Güney Salınımı, alt stratosferik ozonu düzenleyen birleşik okyanus (El Niño) ve atmosferik (Güney Salınımı) bileşenleri ile karakterize edilen tropikal bir Pasifik olgusudur.

Sera gazları, ozon deliği derken küresel ısınma ve iklim değişikliklerinin kaçınılmaz sonucu olarak da bir yandan buzullar erimekte, diğer yandan çöller genişlemekte. Yaşanan tüm anormal atmosfer olayları, okyanuslardaki anormal gelişmeleri; okyanuslardaki anormal gelişmeler de atmosferdeki anormal olayları karşılıklı olarak körüklemekte. El Niño, La Ninya gibi anormal atmosfer olaylarının periyotları sıklaşmakta, şiddetli kasırgalar, dev hortum ve siklonlar tüm dünyayı etkilemekte.

El Niño olayları, dünyadaki tüm anormal atmosfer olaylarını kapsamak için kullanılan genel bir terim. El Niño'ya ait ilk yazılı kayıtlar 1500'lü yıllarda Güney Amerika'nın batı kıyılarında dolaşan İspanyol gemilerinin seyir defterleri olsa da ağaç halkaları, mercan ve buzullardan alınan örnekler, bu tarihten önce de El Niño'ların varlığını gösteriyor. İklim olayları, bir yandan ağaç halkalarında ve mercanlarda izler bırakırken; diğer yandan buzullarda iklim değişikliğine işaret eden kar katmanlarını delil olarak bırakıyor. Tarihsel kayıtlara göre, El Niño olayları genellikle 3-4 yılda bir ve 12-18 ay hâkim oluyor. 2-7 yıl arayla görülen El Niño'lara da rastlanıyor. Yani, düzenli bir El Niño periyodu yok. Ancak, küresel ısınma nedeniyle, El Niño'lar daha sık ve daha şiddetli olarak ortaya çıkıyor. Birkaç yılda bir ve periyodik olmaktan çıkıp, devamlı hale geldikleri görülmüyor. El Niño'ların etkileri, önceleri Peru ve Ekvator gibi sadece Pasifik'in Ekvator kuşağındaki

ülkeleriyle sınırlı iken, 1957 yılında Kuzey Pasifik'e doğru yönelerek, Kuzey Amerika kıyılarına ulaşmış. 1982-1983 yıllarında; Peru, Ekvator, Bolivya, ABD'nin Batı kıyıları ve Brezilya'da fırtınalar yaşatarak 1700 kişinin ölümü, binlerce kişinin evsiz kalışı ve milyarlarca dolarlık maddi hasarın nedeni olmuş. 1997-98 yıllarında en büyük tahribatını Endonezya ve Filipinler gibi Güneydoğu Asya ülkeleri ile Amerika kıtasında gerçekleştirmiş. El Niño'nun neden olduğu aşırı sıcaklık, ABD'nin Florida eyaletinde, Brezilya'nın Amazon ormanlarında, Yunanistan ormanlarında ve Endonezya adalarında 2 ay süren yangınlara yol açmış. Ekvator, Kongo, Bangladeş, Kore, Çin ve Sudan'da yine El Niño'nun sonucu olarak gerçekleşen seller, binlerce insanın ölümüne ve evsiz kalmasına yol açmış. 1998'de Amerika kıtasını altüst eden fırtına ve kasırgalar 32.000 insanın ölümüne neden olmuş. Daha sonra, El Niño'nun yerini alan Mich Kasırgası'nın Honduras ve Nikaragua'daki bilançosu ise 20.000 ölü olmuş. Pasifik ve Atlas Okyanusu'nda hortum ve siklonların oluşturduğu dev dalgalar Papua Yeni Gine'de 3000 insanın ölümüne yol açmış, yüzlerce adayı da yok etmiş.

Mercan resiflerinin yok olması, deniz ekosisteminin temel besin zincirini kırarak ve tek hücrelilerden süngerlere, eklembacaklılardan balıklara değin geniş bir yaşam yelpazesinin de yok oluşunu beraberinde getirecek.

Dünyanın doğal dengelerinin hızla bozulmasındaki etkenlerden bir diğeri de nükleer denemeler ve nükleer kazalar. Çernobil örneğiyle, 26 Nisan 1986 gecesindeki patlama, Hiroşima'ya düşen bombanın 50 kat fazlası radyoaktivitenin bulutlara yüklenmesini gerçekleştirmiş. Dağılan radyasyonun tam etkisinin 50 yıllık süreçte görüleceği göz önüne alındığında, Çernobil'in ancak 2036 yılı verileriyle değerlendirilebilmesi mümkün olabilecek. Keza, 1998 yılında, Pakistan'ın deneme amacı ile patlattığı atom bombaları da depremler, okyanusta dev dalgalar ve mevsim dengelerinin bozulması gibi çevre felaketlerine neden olmuş. Son örnek, Japonya'da 11 Mart 2011'de gerçekleşen 9 büyüklüğündeki deprem ve ardından yaşanan tsunami sonrasında patlayan Fukuşima nükleer santrali.

Nükleer denemelerin genellikle okyanuslarda gerçekleştirilmesi ise, denizlerin ekolojik sisteminde bozulmalara yol açıyor. Bundan öncelikle etkilenenler, besin zincirinin ilk halkasını oluşturan planktonlar oluyor. Aynı etkilenmeler mercanlarda da görülüyor. Mercan resiflerinin yok oluşunda, nükleer denemelerin yanında küresel ısınma da etkin oluyor. Mercan poliplerine parlaklığını veren *Zooxanthellae* adlı küçük bitkiler, su sıcaklığının 1-2 derece yükselmesiyle birlikte ölüyorlar. Yaşamak için bu bitkiye mecbur olan mercan polipleri de önce

soluyor ve sonra yavaş yavaş ölüyorlar. Şu anda, dünya mercan resiflerinin %10'u solmuş durumda. %30'unun önümüzdeki ilk 10 yılda yok olması ve diğer %30'luk kısmın ise sadece 20-25 yıl sonra tamamen yok olacağı öngörülmekte. Mercan resiflerinin yok olması, deniz ekosisteminin temel besin zincirini kırarak ve tek hücrelilerden süngerlere, eklembacaklılardan balıklara değin geniş bir yaşam yelpazesinin de yok oluşunu beraberinde getirecek.

İklim değişikliği denizlere de yansıyor.

Hızla artan insan nüfusu, yeni yerleşim alanları, yeni tarım alanları, yeni enerji ve sanayi yatırımlarına ihtiyaç gösteriyor. Bu yatırımlar yapılırken, insan-çevre-saygı ilişkisinin gözetilmemesi, her yeni sanayi yatırımının insan için yeni tehlikeler yaratmasına neden oluyor. Sanayi atıkları sayı ve miktarlarını her gün artırarak, doğada yaşamı paylaşan her unsur için büyük bir tehlike yaratıyor. Bu konuda sadece Karadeniz örneğine bakmak yeterli. Karadeniz'e kıyısı olan ve olmayan on beş ülke, on büyük nehir yoluyla sanayi atıklarını Karadeniz'e ulaştırıyor. Bu durum, Karadeniz'in denizel özelliklerini yitirmesine yol açıyor. Yalnızca Tuna Nehri'nin Karadeniz'e getirdiği fosfat, krom, bakır, kurşun, civa, çinko bileşikleriyle, nitrat ve nitritler gibi mineral ve madeni kökenli bileşiklerin yıllık miktarı korkutucu boyutta. Ayrıca, sonuçlarına yüzyıllarca katlanacağımız bir siyanür problemi de mevcut. Aşırı kirlenme, Karadeniz'deki yaşam yelpazesini derinden etkiliyor. Kirlilik, bazı yosunların anormal büyümesine yol açarak güneş ışınlarının su yüzeyinin 10 metre altına dahi inememesine, buna bağlı olarak da alg tipi yosunların fotosentez yapamayarak oksijen üretememesine, böylece denizel yaşamın en önemli besin kaynağı olan planktonların beslenemeyip ölmelerine yol açıyor. Bu mekânizma, besin zincirinin ilk halkası olan planktonlarla birlikte kırılmaya neden oluyor. Oksijen gereksinimi ile boylarını anormal oranda büyüten yosunlar, Karadeniz'in zaten az olan oksijenini tüketerek, bu kez deniz analarının olağanüstü sayıda çoğalmalarının yolunu açıyor. Etçil olarak beslenen bir deniz anası türü olan Taraklı Medüz'ün (*Mnemiopsis leidyi*) hızla çoğalarak baskın konuma gelmesi ve birbirini tetikleyen tüm bu olayların sonucunda, son otuz yılda Karadeniz'de mevcut yirmi üç ticari balık türünden

geriye günümüzde sadece, başta hamsi olmak üzere, uskumru, lüfer, riga ve Mersin balıkları olarak beş tür kalıyor.

Büyük gemilere yapışarak, Kızıldeniz üzerinden Süveyş Kanalı yoluyla Doğu Akdeniz'e geçtiği düşünülen "Katil Yosun" (*Caulerpa racemosa*), ülkemizde Akkuyu, Kemer, Bodrum ve Gökova körfezindeki Mersincik adası sâhillerinde hızla yayılarak deniz ekolojisini olumsuz etkiliyor. Ülkemizin en büyük iki gölü olan Van Gölü ve Tuz Gölü, atık suları nedeniyle yavaş yavaş ölüyor. Kayseri Sultan Sazlığı ve Manyas Kuş Cenneti gibi sulak alanlar da kirlilik nedeniyle en üst seviyede can çekişen doğa alanlarımız.

2000'li yıllara, geçen yüzyıla göre yeryüzündeki bitki ve hayvan türlerinin %20'sini kaybetmiş olarak girdik. Muhtelif faktörler dışında genellikle yaşama ortamlarının kaybedilmesiyle yaşanan habitat yıkımının neden olduğu bu güncel yok olmalar her gün artarak devam ediyor.

Dünyada, kara içlerinde dağlar oluşturan çöpler, sâhillerde de yoğun kirliliğin nedeni olmakta. Sadece karalar ve denizler değil, uzay da çöplerden nasibini almakta. Şu anda, yeryüzünden 2000 km yüksekte askeri roketler ve uydu parçalarının oluşturduğu bir çöp bulutu mevcut. Bu çöp bulutunu, saniyedeki hızları 5-10 km olan, 5-10 cm çapındaki partiküller oluşturuyor. Bu çöpün ağırlığı, hesapsızca durmadan artırılıyor.

Hızla artan insan nüfusuna yeni iskân ve tarım alanları açmak hem hayvanların yaşam alanlarını azaltıyor hem doğal dengeleri bozarak beraberinde birçok türün soyunun tükenmesini getiriyor. Örneğin, 1924'te Uganda'da toprakların %75'inde yaşayan filler, 1963'te toprakların sadece %13'ünde yaşamaya zorlanmışlar. Günümüzde ise, devletin resmî avcılık dairesince sistemli olarak öldürülüyorlar. Kenya'da son 10 yılda sadece Tsavo Av Parkı'nda sistemli olarak öldürülen fil sayısı 40.000 olmuş.

Günümüzde mavi balinalar, mercanlar, filler, timsahlar, su aygırları, zürafalar, Sibiryapaplanları, Avrupa kurtları, akbabalar ve kelaynaklar küresel ölçekte hızla yok olmaya giden türler. 2000'li yıllara, geçen yüzyıla göre yeryüzündeki bitki ve hayvan türlerinin %20'sini kaybetmiş olarak girdik. Muhtelif faktörler dışında genellikle yaşama ortamlarının kaybedilmesiyle yaşanan habitat yıkımının neden olduğu bu güncel yok olmalar her gün artarak devam ediyor. Binlercesi içinde birkaçını örnekleyelim. Maymun türlerinden Madagaskar'da yaşayan *Propithecus verreauxi*, Brezilya'da yaşayan *Leontopithecus rosalia*, *Saguinus bicolor* ve *Cebus xant-*

hosternos türleri, tilki türlerinden Çin'de yaşayan *Saiga tatarica*, Güney Afrika'da *Oryx dammah* gibi dağ keçileri, Afrika'ya özgü kurbağa türleri olan *Nectophrynoides viviparus*, *Hyperolius rubrovermiculatus*, *Leptopelis susanea* *Pseudophryne corroboree*, Güney Tayland ve Malezya'da yaşayan *Callagur borneoensis*, Güney Çin'de yaşayan *Cuora trifasciata* ve *Pyxidea mouhotii* gibi kaplumbağa türleri tamamen yok olan türler. 2000'li yılların hemen başında insan yerleşimleri, yeni tarım alanları açılması, madencilik gibi faaliyetler nedeniyle ormanların yok edilmesi, avcılık ve hayvan ticareti nedeniyle yok olmuşlar.

Bilim insanları, gezegendeki sekiz milyon türden bir milyonunun insanlar tarafından yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu konusunda uyarıyor.

Bu arada Avrupa'da kurt ve tilki türlerine tekrar kavuşmak için özel programlar yürütölmeye başlanmış. Corsica'da sadece 7 hektarlık alanda gözlenen karasal bir karından bacaklı türü olan *Helix ceratina* ise tükenmeye ramak kala, özel bir kanunla korunmaya başlanmış. Bir yandan, hoyratça yok ederken, diğer yandan özel statülerle korumaya çalışma örnekleri de insanın açmazlarından biri.

Kuşlardan, Albatros kuşları, Baykuşlar gibi kuş gruplarında da habitat değişimi nedeniyle yok oluşlar mevcut. Örneğin, Güney Asya'ya özgü baykuş türlerinden *Scops insularis* ve *Heteroglaux blewitti* sadece 25'er adet örneği kalmış türler. *Pteropus livingstonii* gibi yarasatürleri de ormansızlaştırma faaliyetleri nedeniyle yok olmuş.

Su ortamlarında da yok olmalar süratle devam ediyor. Tatlı su balıkları, özellikle kirlenme nedeniyle yok olan türler listesinde önemli bir yer tutuyor. Doğu Afrika'ya özgü *Paretroplus menara* tamamen tükenmiş, en geniş tatlı su balığı olan *Pangasianodon gigas* sadece 80 adet kalmış. Hint okyanusuna özgü bir tür olan *Pristis microdon* (testere balığı) avlanma ve kirlenme nedeniyle yok olmuş. Atlantik okyanusunun balıklarından olan *Apinephelus striatus* çok az sayıda kalmış. Özellikle mavi balina türleri olan *Delphinus delphis*, *Eschrichtius robustus* ve köpek balıklarından *Rhina ancylostoma* aşırı avlanma nedeniyle yok olmuşlar. Denizatı *Hippocampus reidi* 'nin yok olma aşamasına gelmesinin

nedeni ise hem hayvan ticareti hem de özellikle Güneydoğu Asya ülkelerinde afrodizyak olduğu düşünülmesiyle besin olarak aşırı tüketimi.

Dünyanın jeoloji tarihinde, bir türün ve ondan türeyenlerin ortalama ömrü, ait oldukları gruba göre 1 milyon yıl ile 10 milyon yıl arasında değişiyor. Her toplu yok olmadan sonra, kaybolan biyolojik çeşitliliğin tekrar onarılması, her seferinde 10 milyon yıldan fazla sürüyor. Biyolojik çeşitliliğe tekrar sahip olma faaliyeti, ancak, herhangi bir şekilde zarar görmemiş doğal bir çevrede mümkün olabiliyor. Günümüzde insanlığın tüm yaşam alanlarını tahrip etmesi, biyolojik çeşitlilikte ileride gerçekleşebilecek bir onarımı da peşinen ortadan kaldırmış oluyor. Bu durumda, günümüz insan faaliyetlerinin neden olacağı yok oluş nöbetinin jeolojik geçmişteki örneklerinden daha kapsamlı olacağı öngörülüyor. Çünkü, sürmekte olan bu yok olmalar, yeni türlerin oluşmasından bin kere daha hızla gerçekleşiyor.

Türlerin çoğunun varlığı, ortak yaşarlık bağları nedeniyle diğer türlerin varlığına bağlı. Türler, aynı zaman ve mekân içinde eğer olması gereken noktalarda bir araya gelemezlerse, bu durum çok kısa bir süre için gerçekleşse dahi hayatta kalamıyorlar.

Belli bir yaşama alanına, değişmez bir mikroiklime, belli besinlere, hayat döngüsünün farklı safhalarını tetikleyecek şekilde özelleşmiş ısı ve nem döngülerine ihtiyacı olan her türün doğada belli bir yeri ve işlevi var. Ayrıca türlerin çoğunun varlığı, ortak yaşarlık bağları nedeniyle diğer türlerin varlığına bağlı. Türler, aynı zaman ve mekân içinde eğer olması gereken noktalarda bir araya gelemezlerse, bu durum çok kısa bir süre için gerçekleşse dahi hayatta kalamıyorlar.

İnsan, hızlı sanayileşme, aşırı nüfus artışı, yarattığı kirlilik, habitat yıkımı, avlanma, aşırı tüketim ve ticaret gibi nedenlerle sonuçlarına kendisinin de katlanmak zorunda olduğu bir dünyayı hazırlıyor hızla. Öyle ki, bütün insan faaliyetleri durdurulsa bile, dünyanın ancak 2100 yılında normale dönebileceği hesaplanmış.

İçinde bulunduğumuz ve kendi yarattığımız Antroposen devrinde iklimler, mevsimsel periyotlar ve okyanus akıntı sistemleri değişiyor, kavurucu yaz ayları uzuyor, ilkbahar, sonbahar ve kış ayları birbirine karışıyor, kar yağışı azalıyor, şelaleler, dereler ve göller kuruyor, kirleniyor, ormanlar yok ediliyor, çöller genişliyor, buzullar eriyor, denizler ve akarsular kirleniyor, hava soluk alınamayacak hale geliyor, ozon deliği giderek genişliyor. Doğanın, milyon yıllar süren jeolojik süreçlerle elde ettiği bu değerli parçalarını koruyacak zamanımız giderek kısalıyor...

Bir ağaç gibi tek bir organizmanın besin ağından çıkarılması, tüm ekosistem üzerinde büyük etkilere sahip olabilir.

Kaynakça

- Anonim, 2000. Doğadaki Ayak İzlerimiz, Doğal Hayatı Koruma Derneği, 184 s.
- Anonim, 2001. Yeşil Atlas, S1 sayı 4, 146 s.
- Gore, A., 2008, Tükenen Dünya (Çev. Üstütaş, N.), Siren Yayınları, 447s.
- Hannel, R., 2014, Yeşil İktisat, Ekolojik Kriza Karşı Koymak (Çev. Ersoy, N., Ertör, P., Gülboy, M., İlhan, A. ve Sysel, K.A.), Dost Yayınları, 282 s.
- İnan, N., 2001, Dikkat! Doğa Alarında, Mavi Gezegen, Popüler Yerbilimi Dergisi, 4/68-69.
- İnan, N. ve Taslı, K., 2009 (2.Baskı), Tarihsel Jeoloji, Mersin Üniversitesi Yayınları, No.15, 140s.
- İnan, N., 2017, Tarihsel Jeoloji, Jeolojik Devirlerde Yaşam ve Önemli Evrim Adımları, Seçkin Yayıncılık, 2.Baskı, 224s.
- İnan, N., 2021, Ekolojik Çöküşle Girdiğimiz Yeni Jeolojik Devre: Antroposen (İnsan Çağı), Bilim ve Ütopya Dergisi, sayı 324, syf.50-60.
- İnan, N. 2023, Gizler, Yeni Jeolojik Devre: Antroposen (İnsan Çağı) İnsanlığın Sonu mu?, Sarmal Kitabevi, 157 s., syf. 130-157.
- Kırlı, S. ve Sırma, S. N., 2014, Ekolojik Kriz ve İletişim Çalışmaları, Aya Kitap 71, 121s.
- Önal, Z., 2005, Kırmızı Alarm: Küresel Isınma, Mavi Gezegen, Popüler Yerbilim Dergisi, 12, 51-56.
- [http:// www.cevreorman.gov.tr](http://www.cevreorman.gov.tr)
- [http:// earthobservatory.nasa.gov/Library/GlobalWarming/](http://earthobservatory.nasa.gov/Library/GlobalWarming/)
- www.redlist.org/info/gallery.html
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Kyoto_Protokol%C3%BC
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Kyoto_Protokol%C3%BC#Kyoto_Protokol.C3.BC_ve_T.C3.BCcrkiy
- <http://www.meteor.gov.tr/2005/arsiv/tumak/tujjb.htm>

Ustasının ölümünü bekleyen posthümanist çırak

Prof. Caner Karavit • Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Temel Sanat Eğitimi Anasanat Dalı

Posthümanist sanata ilk adımı attığı savunulan F. T. Marinetti, 1909'da yazdığı manifestosunda "Zaman ve uzay dün öldü. Biz zaten mutlakta yaşıyoruz, çünkü sonsuzu, her yerde var olan hızı yarattık." demişti. Yapay zekâ gerçekten zaman ve uzamın öldüğü bir sonsuzlukta "yaşamsal deneyime" sahip olmadan, esine, imgelem gücüne ulaşabilir mi?

Post-insanda, bedensel varoluş ile bilgisayar uyarımı, sibernetik mekânizma ile biyolojik organizma, robot teknolojisi ile insan hedefleri arasında temel bir fark yoktur.
Telif: Jean-Francois Podevin

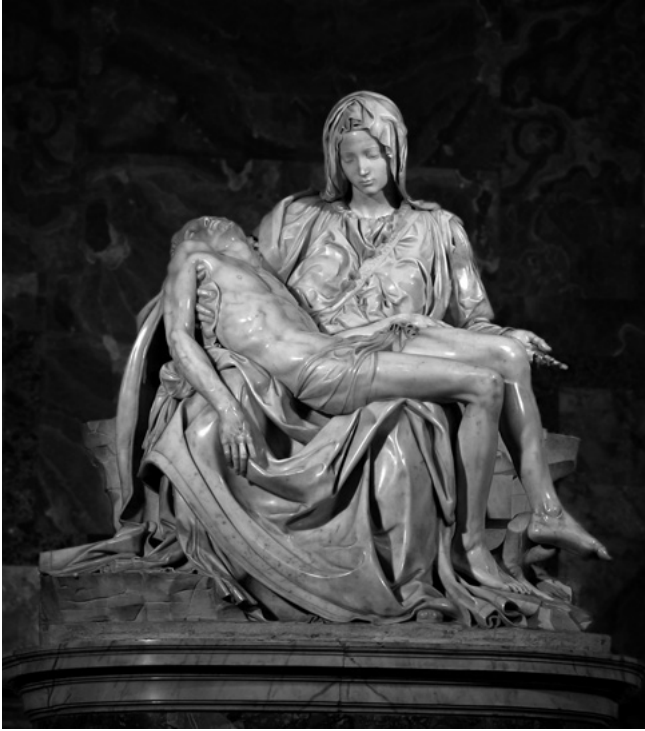
Hümanizm, genel bir görüş olarak sanatın yaratılması ve üretilmesinin merkezi olan Hristiyan Avrupa'sında Rönesans'ta ortaya çıktı. 15. yüzyıl sonlarında Avrupalıların insanın gücüne dair duygularının yükselişiyle, insanın yapabilecekleri konusuna odaklanması çakışmıştı. Artık, "her şeyin ölçüsü" insan türüydü ve kilise bu ideolojiyi destekliyordu. Bilindiği gibi, dönemin birçok ünlü ressamı ve heykeltıraşı, hümanizmin ölçülebilir güzellik ve estetik kurallarını insan temsillerine yansıttı. Hümanizm gelecek yüzyıllar boyunca da bu kuralları uygulattı. Bu bağlamda, hümanizm öncesi çağ bize ait olmayan bir dünyaydı ve şimdi de hümanizm sonrası dünya da bize ait olmaktan çıkıyor. Bilim, teknoloji, sanat ve felsefe insan sonrası geleceğe dair olacakları araştırıyor; organik ile cansız, nesne ile kişi arasındaki sınırlar teknolojik araçlarla hızlı ve kolayca görünür hale geliyor.

Aslında, postmodernist eleştiri, iki yüzyıllık bilgi odaklı sistemin istikrarsızlıklarını ele almaya çalıştı ve toplumdaki kurumsallaşmış yapının dışındaki ezilen kimliklere ya da ötekiliğe dair işleyen sürecin de yolunu açtı. Bununla birlikte, "ötekilik" çalışmasının yeni bir olgu olmadığını da biliyoruz. Posthümanizm (insan-sonrası); yeni varoluşçuluğun ve yeni materyalizmin incelenmesi doğrultusunda, sömürgecilik sonrasının, feminist çalışmaların, çevre ve hayvan hakları araştırmalarının "ötekiliği" nasıl görünür kılacağını ve insan olmayan varlıkların da teorik olarak nasıl ön plana çıkarılacağı üzerinde çalışıyor. Bununla birlikte, genel olarak sanatta posthümanizmin kökleri, yerine geçtiği hümanizme ve antitezine yaslanır.

Çağdaş posthümanist teori, insanın ilerlemesinin "nesnelci" ve "post-antroposentrik" görüşünü ele alır ve ister hayvanlar ve bitkiler ister bilgisayarlar veya başka şeyler olsun, insan dışı unsurların rolüne vurgu yapar. Böylece, yapay ve doğal arasındaki sınırlar çözülecektir. Yani, insan merkezliliği ve her türlü ikili dengeyi reddeder. Bu ne demektir; insan, hayvan, bitkiden oluşan yaşam formlarının sınıflandırılmasının, tanımlanmasının ve taraflı kurallar koyulmasının reddedilmesidir. Türsüzlüğü, yani tek tür varlığı savunur. Bu nedenden dolayı; hastalık, yaşlılık, ölüm, ırk, din, renk, cinsiyet, etnik yapı, sınıf, göç ve coğrafya, enerji kaynakları, küresel ısınma, çevrecilik gibi temel etkinlik alanlarıyla uğraşır. Postmodern ve sonrası fikirlere yaslanan transhümanizm ve posthümanizm, hümanizmin kapsadığı aydınlanmayı, doğal seçim sistemini, sosyo-biyolojik evrimi reddeder. Çağdaş dünya, uzun zamandır bedenlerimizin teknoloji ile birleşmesinin sonuçları üzerine kafa yoruyor ve bu olasılıklar bilim kurgu senaryosu olmaktan çıkıp bir gerçeklik haline geliyor. Bazıları, biyomedikal ilerlemelerin bir sonucu olarak, insan-

“Çağdaş posthümanist teori, insanın ilerlemesinin 'nesnelci' ve 'post-antroposentrik' görüşünü ele alır ve ister hayvanlar ve bitkiler ister bilgisayarlar veya başka şeyler olsun, insan dışı unsurların rolüne vurgu yapar. Böylece, yapay ve doğal arasındaki sınırlar çözülecektir. Yani, insan merkezliliği ve her türlü ikili dengeyi reddeder.”

lığın tanınmayacak kadar değişeceği bir zamanın geldiğini savunuyor. Hatta bazı düşünceler, madde- sel kabımızın modasının geçmiş olacağını bile öne sürüyor.

Rönesans heykeltıraşı Michelangelo Buonarroti'nin başyapıtlarından Pietà.

Geleneksel tanımlara meydan okuyan tekinsiz varlıklar

Bu yeni moda düşünce, nihayetinde klonlanma, nano-teknoloji ve yapay zekâ gibi teknolojilerin insan üzerinde kullanımını inceleyen kültürel hareketlere dönüşüyor. İnsan olan bir yandan terk edemediği hümanist kültürün etkisiyle, insan olmamanın yaratacağı fiziki ve ruhsal olumsuzlukları tartışıyor. Diğer yandan ise, bu "yeni moda" varlığın yarattığı göz kamaştırıcı ürünlerle, sahip olduğu becerilerin ve uzmanlıkların elinden alınacağı endişesini de yaşıyor. Son zamanlarda, teknoloji ve sanatın melezleşmesiyle, tekinsiz varlıklarla ilgili etik ve ontolojik sorular da gündeme geldi. Bunların arasında siborglar¹, kimera² ve transgenik³ sanat, gizemli taraflarıyla bizi heyecanlandıran görsel keşiflerdir. Bu tekinsiz varlıklar "yabancı" görünürler. Çünkü görsel temsilleri verili bilgi ve tanımsızlık arasında gidip gelirken, dayattığı belirsizlik duygusu geleneksel insan, makine ve nesne tanımlarımıza meydan okur.

Bu bağlamda, kültürel bir hareket olan posthümanizmi, tekinsiz varlıkların görsel temsillerini üstlenen sanatla ilişkisi açısından iki farklı yönden ele alabiliriz. Birincisi; sanatın posthümanist ideolo-

jiye ve kültüre yaklaşımıdır. Sanat, daha yirmi yıl öncesinde geleceğe uzanan bu yeni durumun farkındaydı ve eleştirel olarak bu durumu sanat yapısının içeriği için araç haline getirdi. İkinci durum ise; posthüman, yani insan sonrası yeni bir tür olan yapay zekânın ürettikleriyle, insan olan sanatçının yapıtları arasındaki çatışmadır. Bu karşılıklı ilişkide, sanatın insan elinden çıkanı mı, yapay zekânın yarattığının mı bu alana hâkim olacağı sorusu, daha bugünden merak uyandırıyor. Her iki konuya değinmenin uzun bir yazıya neden olacağı düşüncesiyle, sadece sanatçı ve yapay zekâ yaratımının karşılaştırması üzerinde duracağım.

Üç yol ayrımı: durumsallık, bağlamsallık, dışsallık

Alan Turing (1912-1954) gibi bilim insanları, insan yapıtı sanatın oluşmasında en önemli etkenler olan; sezgi, duygu, esin gibi kavramların yapay zekâ programlarıyla gerçekleşmesinin mümkün olacağını savunmuştur. Ancak, bu düşünceyi karşıt görüşle eleştiren Fracois Chollet, insan zekasını yapay zekâdan ayıran üç yol ayrımını şöyle tanımlar:

İnsanların toplumsal zekası ve duygusal zekası vardır. Böylece insan, Yapay Zekânın sahip olmadığı durumsal, bağlamsal ve dışsal gibi "sosyal ortam deneyimi" gerektiren şeylere ve sezgi, duygu, esin gibi ayrıcalıklara sahiptir.

"Birincisi zeka *durumsaldır*, yani mevcut durumdan hareket eder; genel zeka diye bir şey yoktur. Beynimiz, aralarında bedenimizin, çevremizin, başka insanların ve bir bütün olarak içinde yaşadığımız kültürün de bulunduğu daha geniş bir sistemin parçasıdır. İkincisi, zeka *bağlamsaldır*. Boşlukta var olamaz. hep çevre tarafından şekillendirilir ve sınırlandırılır. Şu anda zekânın gelişiminin önündeki engel beyin değil, çevredir. Üçüncüsü, insan zekası büyük oranda *dışsallaşan* bir şeydir, yani zekamız beynimizde değil uygarlığımızda saklıdır. Bireyleri kendilerinden daha büyük bir bilişsel sistemin içindeki modüler gibi düşünün. Bu öyle bir sistem ki kendini iyileştirebiliyor ve bunu uzun zamandır yapıyor."

Posthümanizm düşünme ekonomisidir ve böylece, insan bilginin öznesi değil, nesnesi durumuna geçer. Öyleyse, bilginin öznesi olarak yapay zekânın elverişsiz durumları var mıdır? Bunun cevabını, günümüz yapay zekâ programlarından en çok adı geçen ChatGPT'ye: "Senin en büyük handikabın nedir?" diye sorduğunuzda alıyoruz: "Bir yapay zekâ

1) Biyolojik ve yapay (örneğin elektronik, mekânîk veya robot) kısımları olan varlıklara verilen isim.

2) Yunan mitolojisinde tek bir vücutta çeşitli canlıların kimi uzuvlarına sahip, ağzından ateş püskürten yaratık.

3) Başka türlerin genleri kendilerine bulaşmış, genetiği değiştirilmiş ürünler.

dil modeli olarak en büyük sınırlanmam, yalnızca aldığım girdiye ve üzerinde eğitim aldığım bilgiye dayalı olarak yanıtlar üretebilmemdir... Bilgimin sınırlı veya güncelliğini yitirmiş olabileceği bazı alanlar var. Ek olarak, duygularım veya kişisel deneyimlerim yok, bu da bir konuşmanın içeriğini veya nüanslarını her zaman tam olarak anlayamayabileceğim anlamına geliyor." Bu cevap bizi, post-hümanizmin "insan olana" dair dikkate almadığı dört unsur üzerinden tespit yapmaya yöneltiyor;

1. Bireyin sosyal özellikleri
2. Ahlaki sorumlulukların yeniden yorumlanması
3. Dayanışma
4. Sosyal ortam deneyimine kendi cevabı dikkate alınmaz.

İsveçli "Sandvik" firması tarafından yapılan "İmkânsız Heykel" adlı yapay zekâ ürünü heykel. ağırlık: 500 kilo, yükseklik: 150 cm., paslanmaz çelik heykel.

Öyleyse, yapay zekânın ürün yaratımında dikkate alınmayan dört unsuru nasıl inceleyebiliriz? Chollet, insanı toplumsal bir varlık yapan ve yapay zekâdan ayıran etkenlerin, sanat yapıtının üretilmesinde insanın bir kazancı olacağına vurgu yapıyor. Çünkü, insanların toplumsal zekası ve duygusal zekası vardır. Böylece insan, yapay zekânın sahip olmadığı durumsal, bağlamsal ve dışsal gibi "sosyal ortam deneyimi" gerektiren şeylere ve sezgi, duygu, esin gibi ayrıcalıklara sahiptir.

İnsan merkezci olmayan ortak söylemler

Post insanın gözlerden ırak tutacağı "sosyal ortam deneyimi", sanat yapıtlarını karşılaştırabilmemizde yol göstericidir. Çünkü "yaşamsal deneyim" insana daırdır ve insan olmayan türleri bağlamaz. Öyleyse, "yaşamsal deneyimi" felsefenin temel unsuru olan zaman-uzam ve Uzak Doğu felsefesindeki temel unsur olan "boşluk" kavramı bağlamında ele alalım. Konuyu Uzak Doğu düşünce sistemi içerisinde değerlendirmemizin iki önemli nedeni vardır. Birincisi; Uzak Doğu düşünce sisteminin temelde insanı merkeze koymayan (posthümanizmde olduğu gibi) düşüncesidir. Bu tanım, Taoizm'in kitabı mukaddesinde yeterince açıktır:

Eğer sanat yapıtı, esinin ve imgelem gücünün oluşumuna uygun bir ortamda yaşamsal deneyimle birlikte parlak bir konum kazandıysa, canlılık kazandıracaktır. Esin yoksa resim sıradanlaşır.

"Dao de Jing'in yazarları doğayı, insan ahlakına duyarlı ve insana hizmet eden bir güçler bütünü olarak değil, içinde insan da olmak üzere her şeye eşit davranan ve insan değerlerine karşı tamamen duyarsız, tarafsız bir güç kaynağı olarak karakterize etmiştir."

Bu düşünce sistemi posthümanizm düşüncesiyle oldukça benzerlik taşır. İkincisi; bu düşünce sisteminin posthümanizmin dikkate almadığı "sosyal ortam deneyimi" yani "yaşamsal deneyimle" ilgili söyleme sahip olması. Bu bağlamda, posthümanizmle temelde benzerlik gösteren bir düşünce sistemi üzerinden "yaşamsal deneyimi" irdeleyerek, insan olmanın ve insan olmayanın anlamlı pratiklerini karşılaştıracğız.

Kulaklarınla dinleme, kulaklar sadece duymak içindir

Uzak Doğu felsefesine göre insan içinde iki türlü boşluğu barındırır; kalbin boşluğu⁴ ve kozmik boşluk. İnsanın içinde bu iki türlü boşluk hem kaynak hem de her şeyin merkezindedir. Zaman ve uzam insan yaşamıyla ilgilidir ve bu ilgi boşluk kavramını olumlar. Taoizm'in ünlü bilgisi Zhuang Zi: "Kulaklarınla dinleme, kulaklar sadece duymak içindir. Esin gücüne başvuru... İmgelem gücünle duymaya çalış. imgelem gücü boşluğun kendisidir, dıştaki nesnelere sahip olmamızı sağlar" der. İnsan daha erken yaşlarda bilincinin yerleşmesiyle birlikte çevresindeki nesnelerden sonuç çıkarmaya başlar. Yapay zekâ ise nesnelerden bir so-

4) Klasik Çin felsefesinde kalp hem düşünme ve yargılama hem de hissetme organı olarak öne çıkar. Kalbin boşaltılması onun her türlü önyargıdan ve içselleştirilmiş fikirden arınması anlamına gelir.

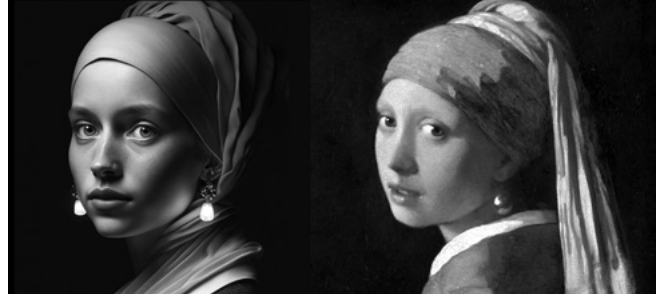
nuç çıkaramaz. Buna paralel olarak, posthümanist düşünce insanın bilginin öznesi değil, nesnesi olduğunu savunmaktadır. Uzak Doğu düşünce sistemi, anlamlı pratiklerin (buna sanat yapısı da dâhildir) oluşumunda temel unsur olan esin ve imgelem gücünü kalbin boşluğuna bağlar. Ancak, esine ve imgelem gücüne ulaşabilmede gerekli olan "kalp boşluğuna" içimizdeki fazlalıklardan kurtularak ulaşabiliriz. Bu fazlalıklar; takıntılarımız, ön yargılarımız, eski düşünsel alışkanlıklar, silemediğimiz düşünce tortularıdır vs. Söyleme göre, ancak bu boşluğa ulaştığımız zaman doğrusal zamana müdahale ederek değişimi (dönüşümü) sağlayabiliriz. Böylece, sahip olduğumuz esin kaynaklarıyla hayatın her aşamasını değiştiren bir düzenleyici oluruz.

Yapay zekânın varlığı doğrusal bir zamana ve mekân-uzam bağlamına sahip değildir. Üretme eyleminin daha en başında zengin verili bilgilerle yapıtını sonlandırır. Yani yapıt yaşamsal bir zaman içerisinde ve mekân-uzamın yaşamsal dönüşümü içerisinde gerçekleşmez, yani yaşamsal deneyime sahip değildir.

Yaşamsal deneyimizin bileşenleri olan zaman ve uzam kavramı, yaşamın ortak niteliklerini birlikte temsil ederler. Taoizm'in kurucusu Lao Zi: *"insanı insan yapan kalbin boşluğuna varabilmesi, insanın uzam ve zamanı yaşamayıyla mümkündür. Boşluk kavramı o zaman dışı vurmayıp, içinde tutma ve muhasebe etme çabalarını içerir."* der. Öyle değil midir? Zaman ve mekânı ortadan kaldırdığımızda, yaşamdan veya yaşamsal deneyimden bahsedebilir miyiz ya da anlamlı pratikleri yaratabilir miyiz? Bundan dolayıdır ki hem kaynakta hem de her şeyin merkezinde (özünde) yer alan "boşluk", zaman-uzam çerçevesinde yaşamın sürmesinin de güvencesidir. Demek ki zaman ve uzam-mekân insan yaşamının sürdürülebilirliğinin baş unsuru ve güvencesidir. François Chen: *"Eğer sanat yapısı, esinin ve imgelem gücünün oluşumuna uygun bir ortamda yaşamsal deneyimle birlikte parlak bir konum kazandıysa, canlılık kazandıracaktır. Esin yoksa resim sıradanlaşır"* der.

Sanat tarihi eylemi mi? Sanatçıya hakaret mi?

Sanat yapıtında esinin gerekliliği konusu için, İsveçli "Sandvik" firması tarafından yapılan yapay zekâ ürünü heykeli örnek gösterebiliriz. 500 kiloluk, 150 santimetre boyundaki "İmkânsız Heykel" adlı paslanmaz çelik eser iki ünlü heykel sanatçısı Michelangelo ve Auguste Rodin'in tarzının bazı özellikleri sentezlenerek yaratılmış. Bu heykeli yukarıda da yazdığım birkaç olgu içerisinde değerlendirelim.

Solda: Julian van Dieken'in yapay zekâ programı MidJourney'i ve Photoshop'u kullanarak yaptığı "İnci Kızım" resmi, Mauritshuis Müzesi, Hollanda. Sağda: Vermeer, "İnci Küpeli Kız".

İnsan olanın yapıtlarında esin ve imgelem gücü yoksa yapıtın sıradanlaşacağını söylemiştik. Bu iki kavram da doğrudan insan olmanın gereği olan zaman ve uzamı yaşamakla ilişkilidir. Yani, zaman ve uzamı yaşamıyorsanız "yaşamsal deneyime", dolayısıyla esine sahip olamazsınız. Esin yoksa yapıt sıradanlaşır. "İmkânsız Heykel" her ne kadar teknolojinin parlak geleceğinin bugünden habercisi de olsa, esin ve imgelem gücünden mahrumdur. Yapay zekânın varlığı doğrusal bir zamana ve mekân-uzam bağlamına sahip değildir. Üretme eyleminin daha en başında zengin verili bilgilerle yapıtını sonlandırır. Yani yapıt yaşamsal bir zaman içerisinde ve mekân-uzamın yaşamsal dönüşümü içerisinde gerçekleşmez, yani yaşamsal deneyime sahip değildir. Bundan dolayı yapay zekâ; "İmkânsız Heykel"i verili bilgiler doğrultusunda daha en başında sonlandırdığı için; metal heykele düşen ışığın heykelin baş kısmının hacimselliğini zayıflatmış, gövdesinin altına yığılan dengesiz yığının estetik sorun yarattığını, yapıtın iki usta heykeltıraşın heykel tarzının iyi bir birleşimi olmadığını vs. bir özeleştirisini yapamaz. Görebilmesi için, "yaşamsal deneyimle" ürettiği işten uzaklaşıp, yapıtı dışarıdan değerlendirebilmesi ve heykeli yeniden yorumlaması gerekir. Boşluk kavramını içinde taşıyan insanın esin kaynağı aracılığıyla gerçekleştirdiği düşünsel işlem, yaşamsal deneyimin içerisinde zaman ve uzamı yeniden ve yeniden değerlendirerek yapıta yeni bir konum kazandırır. Böylece insan, imgelerin ve biçimlerin kaynağını bulur ve zaman-uzamın uyumunu ele geçirir. Bu bağlamda, yapay zekâ Michelangelo ve Auguste Rodin gibi yaşamsal esinle yapıt üretmiş sanatçıların verili bilgilerine ihtiyaç duyar ve hep ihtiyaç duyacaktır da. Öte yandan, heykelin Stockholm'de Bilim ve Teknoloji Müzesi'nde sergileniyor olması, posthüman yapıtların klasik müze ve galerilerde sanatçıların yapıtlarıyla birlikte sergilenmesine şüpheyle bakıldığının da bir göstergesidir.

Ancak, yapay zekâ yapıtlarını sergilemekten kaçınmayan müzelerin de varlığından söz etmemiz gerekiyor. Hollanda'da Mauritshuis Müzesi, yerel sanatçıların Vermeer'in "İnci Küpeli Kız" tablosunun kendi versiyonlarını sunmaları için bir yarışma düzenledi. Yaklaşık 3.480 sanat eseri arasında, fotoğraf sanatçısı Julian van Dieken'in yapay zekâ programı MidJourney'i ve Photoshop'u kullanarak yaptığı "İnci Kızım" isimli resim seçilen beş yapıttan biri oldu.

Siborglar, biyolojik ve yapay (örneğin elektronik, mekanik veya robot) kısımları olan varlıklara verilen isimdir.

Müzenin bu yaklaşımının “oldukça ilerici, özel bir davranış ve bir sanat tarihi eylemi.” olduğunu savunanlar var. Buna karşılık, “yapay zekâyı kullanan tembel sanatçıların bu yapıtlarının Vermeer gibi ustaların mirasına ve çalışan herhangi bir sanatçıya hakaret.” olarak algılayan eleştiriler de azımsanamaz. Müzelerde bu tür yapıtlara yer vermenin yenilik olduğu düşüncesini dikkate almak gerekir. Ancak, zengin donanıma sahip yapay zekâ teknolojisinin sanatçıları tembelleğe sürükleyebileceği eleştirisini de dikkatten kaçırmamak gerekir. Örnek vermek gerekirse, Çin’de Ming hanedanı döneminde ressamların eski ustalardan kopyalayarak yaptıkları hazırcı çalışmalar o kadar yüceltilmişti ki; bu yöntem onları yaratıcılıktan, özgünlükten ve çevrelerindeki gerçeklerden kopartmıştı. Yapay zekâyla yapılan “İncili Kızım” yapıtının üreticisi Julian van Dieken’in sözlerini dikkate almakta da yarar var: “İkonik tablonun herhangi bir teknolojiyle değiştirilebileceğine veya kopyalanabileceğine inanmıyorum. Yapay zekânın yardımıyla oluşturduğum görüntü, Vermeer’in çalışmalarını sevdiğim için ona eğlenceli bir saygı niteliğindedir. Bir fotoğrafçı olarak sonsuza dek bu tür ayrıntıların, ruh halinin ve ışık kalitesinin peşinden koşacağım.” diyor. En azından şimdilik, insanın yapay zekâya ustalık yaptığını düşünebiliriz.

Yapay zekânın yaşamsal deneyimi

Bu bağlamda, Uzak Doğu felsefesinin temel unsuru olan “boşluk” kavramının yapay zekâ açısından bir karşılığı olabilir mi? Posthümanist sanata ilk adımı attığı savunulan F. T. Marinetti, 1909’da yazdığı manifestosunda “Zaman ve uzay dün öldü. Biz zaten mutlakta yaşıyoruz, çünkü sonsuzu, her yerde var olan hızı yarattık” demişti. Yapay zekâ gerçekten zaman ve uzamın öldüğü bir sonsuzlukta “yaşamsal deneyime” sahip olmadan, esine, imgelem gücüne ulaşabilir mi? Yoksa, sanat üretebilmek için esin ve imgelem gücüne sahip bir varlık olan “insana” hep ihtiyaç duyacaktır mı? Şimdilik öyle görülüyor ki, yaşamsal deneyime sahip olmak ve ondan faydalanmak insanın tekelindedir ve uzun bir süre de böyle olacaktır. Peki gelecekte? İnsan yaratıcılığını zaman ve uzama olan bağlılığı ve ilişkisi içerisinde devam ettirirken, yapay zekâ bundan bağımsız olarak kendine bir “yaşamsal deneyim” programlayabilecek mi? Yani kendi kendisinin ustası olabilecek mi?

Heykeltıraş Zafer Sarı’yla yapay zekâ ve usta-çırak ilişkisi üzerine sohbet ederken bana Murathan Mungan’ın Şahmeran hikâyesini hatırlatmıştı: “Şahmeran çizim ustası çırağının önündeki en büyük engeldir ve ustası yaşadığı sürece bir yandan ona saygı, sevgi ve hürmet gösterirken, bir an önce de ölmesini dilemektedir...”

Kaynakça

- Erik J. Larson, Yapay Zekâ Miti, Fol Yayınları, Ankara, 2022
- Laozi, Tao Te Ching, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016
- Zhuang Zi, Zhuang Zi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2020
- Transhümanizm & Posthümanizm, Mustafa Tekin-Muhammet Özdemir, Eski Yeni Yayınları, İstanbul, 2021
- François Chen, Boşluk Doluluk, İmge Yayınları, İstanbul, 2005
- <https://mediatum.ub.tum.de/1444880>
- <https://teoridergisi.com/yapay-zeka-tartismalarinda-sinif-mucadelesi-gercegi-slavo-j-zizeke-itarazlar>
- <https://interartive.org/2018/04/post-humanism-speculative>
- <https://www.widewalls.ch/magazine/posthumanism-contemporary-art>
- <https://www.nature.com/articles/palcomms201611>
- https://www.instagram.com/julian_ai_art/
- <https://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/chatgpt-neleri-yapamiyor-iste-yapay-zekali-robotun-hala-basaramadigi-5-sey,uy2Jnar4NE-skCF2-og8Dw>

Her şeyin bir tarihi var elbette “okur”un da!

Alp Hamuroğlu

Okur olmak, ailede, okulda, arkadaşlıkta ya da çevrede gerçekleşir. Dolayısıyla insanlar okur yapılırsa okur olurlar. Siz de herhalde okursunuz, ama başkalarını, çocukları, gençleri, yakınlarınızı, tanıdıklarınızı, okuma-yazma bilip de okur olmayanları okur yapma gibi bir sorumluluğunuz vardır.

Sümer'de erken hanedanlık dönemine ait, yaklaşık M.Ö. 2500'e tarihlenen çivi yazısı kil tablet.

“Araştırmacılar, tarihöncesi veya sözel toplumlardan okuryazar veya tarihsel toplumlara geçişi çok önemli bir gelişme olarak vurgulamışlardır. Öyledir de. Bir iletişim tarzı diğerinin üstüne bina edilir, yenisi eski biçimi tümüyle kullanım dışı bırakmaz, ama bir dizi farklı yoldan değişikliğe uğratır.”

J. GOODY

“Eskiden herkes okuma yazma bilmezdi, yalnız memurlar, hocalar okuryazardı. O zamanlarda halkın câhil kalması fena görülüyordu; hatta böyle olması lâzım sayılıyordu. (...)

“Milletin kendi kendisini idare etmesi, halk hükümetinin, cumhuriyetin idaresi için dünyanın işleri hakkında birçok bilgilere ihtiyaç vardı. Bu bilgilerin anahtarı da okumak, yazmak idi. (...)

“... Türkiye’de kadın-erkek herkes okuma yazma bilecektir. Bu ülkede artık okuma bilmeyen kalmayacaktır.”²

Eskiden bizde kari derlermiş okura. Kimi yazar onlara “Ey kari” diye seslenirdi. Sözcüğün sonra gelen haline sevinyorum, Türkçenin sadeliğini ve güzelliğini gösterdiğinden. Yazmaktan yazar, çizmekten çizer, uyumak ve gezmekten uyurgezer, biçmek ve dövmekten biçerdöver, yardım etmek ve sevmekten yardımsever nasıl denmiş, öyle, okumaktan okur yapmışlar ve okur üstelik bir de güzel tutmuş ya, diğerleri gibi, daha ne olsun? Düşünüp yapanların ellerine sağlık.

“Tarihi var her şeyin” dedik, okurun da var. İnsan, onun başlangıcını ilk önce yazının bulunmasıyla ilişkilendirebilir. Öyle sanabilir, ama yok öyle bir şey. Çünkü çok kişi, çok sayıda kişi okumayı öğrenmeden okur denen insan türü ortaya çıkmış olamaz. Yazı bulunduğu zaman toplumdaki okumayı bilen oranı on binde birin çok altındaydı mutlaka. Her toplumdaki çok az sayıda olan okuma-yazma bilen sayısı bir insan grubu derecesinde değildi herhalde. Yazının bulunmasıyla çok kişinin okuma öğrenmesi de eşzamanlı olamazdı, o zamanlarda bu gerekli de değildi. Yazı ile okurun yaşamının kesişmesi arasında yüzyıllar değil, bin yıllar var. Bütün nüfusun ilköğretimden geçmesi, buna mecbur tutulması gerekiyor çünkü. Bu ise M.S. 10. yüzyıl öncesinde olamamış. Okur, ancak o zamanlardan sonra çıkıyor.

Okur, bir uygarlık ürünüdür, ama gelişmiş bir uygarlık ürünüdür.

Dolayısıyla “okur”un tarihi ele alındığında, yalnız yazının değil, kaydın, okulun, eğitimin, eğitmenin, öğretmen, kâğıdın, kitabın, matbaanın, edebiyatın, kitaplığın, kütüphanenin de tarihlerine bakmadan hareket edilemez.

1) Jack Goody, *Tarih Hırsızlığı*, TİB Yayınları, İstanbul 2012, s. 39.

2) 11 Şubat 1929 tarihinde yayına başlayan *Halk* dergisinin birinci sayısında çıkan “Millet Mektepleri” başlıklı yazıdan; akt. M. Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, Cumhuriyet, İstanbul 1998, s. 65, 66, 67.

“Yazı ile okurun yaşamının kesişmesi arasında yüzyıllar değil, bin yıllar var. Bütün nüfusun ilköğretimden geçmesi, buna mecbur tutulması gerekiyor çünkü.”

”

Okuryazarlığın sınıfsal olmaktan çıkıp sınıflar üstü toplumsal bir olguya dönüşmesi olgusunun tarihinin de gözden kaçmaması gerekir. Bu da oldukça geç herhalde. Avrupa'nın Greko-Romen dünyasında köle sahipleri ve üst sınıflara, sonraları soylulara, yönetenlere ve din görevlilerine özgü bir özellik olan okuryazarlığın halka inmesine daha çok var. Gerçi büyük örgütlenmeler, yani devlet olarak imparatorluklarda her zaman bir seçkinler ordusu ve kurum olarak bürokrasi var ama bunun da aşılması gerekiyor.

Tarih, ilerlemek ve geleceği tasarlamak için önem taşıyordu. Zaten uygarlık da geleceği inşa etmek ve üretmek için anlamlıydı. Yoksa insanın yazısı olamayan diğer canlılardan çok fazla bir farkı kalmayacaktı.

Bu arada meslekler olarak eğitimcinin, öğretmenin (bunların yanı sıra okumanın ve yazmanın) ilk aşamasında başka kişilerin devreye girmesinin, dolayısıyla toplumsallığın kaçınılmazlığını ve somutlaştığını belirtelim. Üretim bile çerçevesi ve çapı küçük olduğu zaman yalnız yapılabilmekte. Ancak eğitme, öğretme, toplama, biriktirme, aktarma gibi fiiller çoğulluğu gerektirmekte; toplumsal olmaktadır.

Belirli aşamalar da geçildikten sonra, her şey aşılabilecek, okuryazarlık genişletilecektir.

Elbette bütün bunları bu yazıda ele alacak değiliz, bir aylık dergi yazısı için çapı çok geniş. Ancak okurların işin bu boyutunu da bilmelerini isteriz ve okurun zaman içinde tarihin bu dehlizlerinde yürümeye de cesaretlenmesini dileriz.

Tarih ve yazı

"Tarih"in yazının bulunuşuyla başladığı bir bakıma elbette doğrudur. Çünkü bilim ve disiplin olarak tarih, insanın varlığı ve varoluşu ile ilgili bir alandır. Yazı, toplumsal belleğin ilk var olma şartıdır. Bu yüzden tarihçi, belge yoksa tarih diye bir şey yoktur der! Tuhaf ama böyle. "Kayıt" başlamadan belge ortaya çıkamayacaktır çünkü.

Tarih adına konuşanların, belgesi yoksa olaylar "tarih" olmamaktadır demesini hatırlıyoruz, boşuna değil.

Bunlar, bilim açısından tarihin durumu. Oysa yazılı tarih öncesinde de tarih var ve ona tarih denmiyor, "tarih öncesi" (prehistoria) deniyor. Tarih değil, başka bir şey yani.

Zaman da başka bir zaman, "tarihin şafağı", yazının bulunmasından önceki zamanlar.

Peki, tarih yazı olmadan başlayamıyor ya, yazı bulundu, tarih de başladı, ama oldu da ne oldu? İşte o zaman insan, daha çok insan oldu. Tarih, ilerlemek ve geleceği tasarlamak için önem taşıyordu. Zaten uygarlık da geleceği inşa etmek ve üretmek için anlamlıydı. Yoksa insanın yazısı olamayan diğer canlılardan çok fazla bir farkı kalmayacaktı. Bu yüzden yazıyla tarihin bir aracısı olmalı, işte "okur" o kişi.

İleri uygarlığın yarattığı okur, toplumu ilerletecektir.

İleri uygarlığın yarattığı okur, toplumu ilerletecektir. Sözellikle yaşanan bir dünya ancak bir dereceye kadar gidebilir. Yazı olmadan diller ve bilimler de gelişemezdi. Hele dilbilimleri hiç gelişemezdi. Yazısız toplumların dilticiliklerini, dilbilimciliklerini düşünebiliyor muyuz?

Yazı olmadan okur olamazdı. Ama okur yazıyla birlikte hop diye de ortaya çıkamazdı.

Yüksek örgütlenme ve yazı

En yüksek örgütlenme olarak devlet kuruluşunun yazıyla başlamadığını ve yazı kullanmadan da devletler kurulabildiğini bilmekteyiz, ancak yüksek örgütlenmesi olan ileri toplumların devletin yazıya bağımlılığı açıktır. Yazı, yasaları olan devletin yolunu açar. "Töre devletleri", yasaları oluşmaya başladıktan sonra yazıya geçmek zorunda kalmıştır. Yazı, yasaları olduğu gibi, onların kullanımını da mümkün hale getirir.

Batı Roma'nın tarih sahnesinden silinmesinden sonra Avrupa'da ortaya çıkan bütün devletler, Roma İmparatorluğu'nun boşluğunu doldurmak istediklerinden yazılı devlet olmak zorundaydılar. Kabile devletleri dönemi tarihsel olarak sona ermişti. Ancak bu devletler -ki aşağı yukarı hepsi Cermen devletleriydi- yazıya geçmiş olmakla birlikte toplumları okuryazarlığa yaklaşmaktan, yakınlaşmaktan çok uzaktı. Halkın içindeki önemli bir nüfus olan Keltler, Cermenlerden biraz farklıydı. Roma döneminden sonra günlük ihtiyaçları için Latin alfabesini kullandılar. Avrupa'da ilkti; önemli olan, okuryazarlığa açık olmalarıydı.

Avrupa'nın ilk büyük ve kalıcı olmaya aday devleti olan Frank Krallığı'nın başına I. Charles (Büyük Charles ya da Büyük Karl / Charlemagne / Karl der Grosse / Carolus Magnus; 768-814), geçtikten sonra Frank devleti büyüdü, Avrupa'yı kaplar hale getirildi. Kendisi okuryazar olmayan Şarلمان, halkını okuryazar yapmak için büyük bir eğitim hamlesine girişti, okullar açtı.³ Avrupa'nın ilk okur yaratma girişimiydi.

Trier yakınlarındaki Neumagen'de bir kabartmada üç öğrencisi olan bir öğretmen. (M.S. 180-185)

Ancak ne yazık ki, imparatorluk olan krallık Hristiyanlığı seçmişti, halkı ise toptan Hristiyanlaştırılmıştı. Devletin ve kilisenin dili ise Latinceydi. Toplum dinini bilmiyordu. Kilise yasaklar koyuyor, eğitim tekelini üstleniyordu. Latince İnciller, okuru olmayan kitaplar olarak her yerdedi. Okuryazarlık olmayan dönem de dâhil her dönemin en çok satan kitabı, yani dünyanın en best-seller'i olacaktı.

Yazıyla iletişim de vardır ama yazı, sadece bir iletişim aracı değildir.

Bütün bilimler yazı ile gelişmiş, ilerlemiştir, ama yazı sadece tarihi başlatmamış, sadece bilimlerin olmazsa olmazı olmamıştır. Yüksek örgütlenmeler ve devletler, yaşamları için gerekli olan bilgilerini, kurallarını, deneyimlerini, başarılarını, başarısızlıklarını, ilkelerini, hedeflerini vb. belirlemek, saklamak, biriktirmek, depolamak için yazıyı kullanır.

Bütün ileri örgütlenmeler ve devlet örgütlenmeleri, yazıya muhtaç ve mecburdur. Arşiv imkânına sahip olmak için, geleceğe dönük olmak için, varlığını sürdürmek için vb. devletler yazı kullanırlar. Kullanmayan, kullanamayan, okuryazar olmayan devletlerin ne kadar yaşadığı ancak yazıyı kullananlardan öğrenilebilir.

Öğrenme ve öğrenmeyi sistemleştirme

Öğretmeye yönelik eğitim her zaman vardı. Hayvanlarda da var. İçgüdülerin boşluk bıraktığı yerlerde işlev görüyor. Temel içgüdüler dışında her şey aslında öğreniliyor. Örneğin, -belgeselerde izlediğimden bi-

liyorum- etçil memelilerin avlanma strateji ve teknikleri seyir ve deneyimlerle kazanılıyor. Seyretmeyi yabana atmayın, "bana bakın salaklar, gösteriyorum size" diyen ana da var! Tavuklar civcivleriyle gezinti sırasında hep gagasını yere vurur, keyfinden değil tabii, "aynısını sen de yap, yerden besleneceksin" diyor ve böyle böyle öğretiyor!

Matbaanın Avrupa'da ilk kez kitle iletişim aracına dönüşmesi Almanya'nın Reformasyon dönemindedir. Matbaayı Almanya'da kullanılır kılan ve yaygınlaştıran neden ise, Türklere karşı el ilanlarının ve risalelerin yayılmasının gerekli görülmesidir.

İnsanın ilkel de olsa bütün toplumsal ilişkilerinde aynı durum, tecrübe ve birikimin aktarılması kaçınılmaz olarak eğitimle oluyor. Birikim eğitime, eğitim birikimin zaman boyutu kazanmasına ihtiyaç duyuyor.

Sistemli eğitim sistemli toplumsal ilişkilere bağlı olduğundan, toplumsal ilişkiler sınıfsal nitelik kazandığında ortaya çıkıyor. Konular, başta üretim ve yönetim sınırları içindedir. Ayrışma ve değerler ortaya çıktığı için ticaret ve güvenlik tamamlanan alanlardır. Devreye sistemli eğitimin gereği olan okul ve program (müfredat) girer.

Her üretim biçimi ihtiyaç duyduğu özellik ve alanlarda okulla zenginleşecek, eğitim konuları gelişen ya da geliştirilmesi gereken teknoloji dünyasına açılacaktır.

Bu aşamada yazı (kayıt) ve sayılar (hesap), bilimlerin ve yönetimin ihtiyaçları açısından gerekli hale gelmiştir. Yönetici sınıflar bunların öğrenilmesinin tekelini elinde tutar. Üst sınıflar, yönetimin personel ihtiyacı bakımından bu alandaki eğitimi sınıfı dışına yaymak zorundadır. Hizmet sektörleri elemanları, kullanacağı personel ve üretimin örgütlenmesi için belirlenmiş birçok alanın kadrosu toplumun içinden çıkacaktır. Mesleklerin, zanaatların, sanatların gerektiği ölçülerde eğitimi her yerde kitlelere açılır.

Kâğıt ve matbaa

Bugün de kullandığımız kâğıdın tarihi Çin'de, M.S. 2. yüzyılda başlıyor. Ve matbaanın da. İlk matbaayı 595'te tahta oymacılıkla Çinliler yapmış, ilk gazete de 700'de gene orada yayımlanmış.⁴ Çünkü kâğıt, matbaayı davet etmiş bir yerde.⁵

- 3) "Frank Rönesansı" denilen içinde eğitim de olan süreç Avrupa'nın ilk kültürel atılımıydı. Ülke bunun yararını görmüş olmalıydı ki, İmparator, Frank devletinden ortaya çıkmış iki Cermen devletinin de (Fransa'nın ve Almanya'nın da) atası olarak benimsenmiştir.
- 4) Matbaa, Hristiyan Avrupa'ya kâğıt gibi Doğu'dan gelmemiş, oldukça geç bir dönemde ihtiyaç dayatmasıyla 14. yüzyılda icat edilmeye çalışılmıştır. Çin'den dokuz, Endülüsten beş yüzyıl sonra, 15. yüzyılda Almanya'da Gutenberg ilk gelişmiş matbaayı üretmeyi başarmıştır.
- 5) Konumuzla ilgili değil ama kâğıdın tuvalet kâğıdı olarak kullanılmasının da 6. yüzyılda Çin'de başladığını ve 14. yüzyılda çok geniş kullanım alanı bulduğunu yazan kaynaklar var.

Kağıt, Doğu uygarlığından o dönemde henüz ileri bir uygarlık olmayan batıya doğru yola çıkıyor. Taşıyan Türklerdir; doğudan batıya uzanan ticaret yoluna hâkim olan kavim Türkler olduğu için. İpek Yolu sadece ipek taşımamaktadır, kültürün ve toplumsal buluşların her türlü de bu yolla yayılmakta, âdeta aktarmaktadır. Kağıt önce İran'a varıyor. Sonra Orta Asya'da (Semerkant'ta) üretimi başlıyor. Büyük bir kültürel ve bilimsel arayış içinde olan İslam dünyası, kapladığı coğrafyayla kâğıda ihtiyacı en fazla olan alandır. Böylece Türkler ve Müslümanlar yazmak (ve basmak) için (Çin dışında) kâğıdı dünyada ilk kullananlar oldular.

Avrupa tarihinde matbaanın yaygınlaşması ilk olarak Almanya'da, Luther'in Türklere karşı hazırladığı bildiri ve risaleleri ile oldu.

Endülüs'te ve sonra Sicilya'da uygarlık atılımları yapmış olan İslamlık, Avrupa coğrafyasında kâğıdı hem üreten⁶ hem kullanan⁷ ve hem de Avrupa'nın diğer bölgelerine dış satımını yapandır. İspanya'nın kuzeyindeki Hristiyan hac yolu, dinsel etkinliğinden çok kâğıt ticaretinin yolu olur.⁸ Böylece dinsel bir nitelik taşıyan yazıcıların üretimi ve yazıcılık⁹ bundan böyle sadece kâğıdı kullanacaktır.

Endülüs İslam toplumu, bütün halkı okuryazar yapmak hedefiyle eğitim örgütlenmesi ve programına sahip olan dünyadaki ilk uygarlıktır.¹⁰ (Bu hedefe -yüzde doksanlar oranında- büyük ölçüde ulaşıldığı yüzyılda, Avrupa'da okuryazar oranı %4'ün altındaydı.)

Çin'den Türkler aracılığıyla Araplara gelen tahta malzemeli matbaa¹¹, Avrupa'da Gutenberg'den çok önce Endülüs'tedir.¹²

Matbaanın Avrupa'da ilk kez kitle iletişim aracına dönüşmesi Almanya'nın Reformasyon döneminde gerçekleşmiştir. Matbaayı Almanya'da kullanılır kılan ve yaygınlaştıran neden ise, Türklere karşı el ilanlarının ve risalelerin yayılmasının gerekli görülmesidir. Konu olarak Türk düşmanlığı üzerinde durulmaktadır. Çünkü o dönemde matbaaya ihtiyaç duyulacak ve kitap basımını öne çıkaracak başka bir somut durum yoktu ve kitlesel okuma-yazma oranı bunun için henüz yeterli değildi. Avrupa tarihinde matbaanın yaygınlaşması da ilk olarak Almanya'da, Luther'in Türklere karşı hazırladığı bildiri ve risaleleri ile oldu. Luther'in Heerpredigt wider den Türken (Türklere Karşı Askerî Harekat Vaazı / Türklere Karşı Ordu Vaazı) başlıklı broşürü, 1529'dan 1601'e kadar on sekiz baskı yapmıştı.¹³ Baskı sayısının o dönemde açık ara rekor olması yanı sıra, ilk kez kitap ve kitapçıklarda on binlerce, hatta yüz binlerce nüsha basım olmaktadır. Sonradan basılan Antiturcica Lutheri (1596) ve Ottomanus Theologicus (1601) rekor tazeleyeceklerdi.

Luther matbaacılığın gelişmesine hizmet etti (1500 yılında yalnız Almanya'da 200'den fazla matbaa vardı), ama bu arada Roma merkezli Papalığa muhalefet belgeleri -ki çoğunun yazarı Luther'di- sektörü olağanüstü büyüttü. 1518'de Almanca basılan eserlerin ve metinlerin sayısı 200'e varmamışken, 1524'te bine yaklaştı.¹⁴

Okuryazarlık ve eğitim

İlköğrenimin zorunlu olduğu dönemden önceleri Almanya'da, yazmalar ve basılı kitaplar, kitapçıklar ve risaleler (hatta öyküler, efsaneler, masallar) küçük yerleşim birimleri olan kentlerin mahallelerinde ve köylerde, görece geniş mekânlar kullanılarak semt ve köy sakinleri tarafından dinlenmektedir. Çünkü okuma bilen birisi okuma-yazma bilmeyen dinleyicilere okumaktadır. Toplumun yazıya geçmiş âlemle o çağlarda ilişki kurmasının başka bir yolu yoktur.

Sözel etkileşim ve bilgilenme her zaman vardır, ancak okuryazarlık hem kişiler için hem de toplum için düşünselliği ve zihinsel ilerlemeyi kolaylaştırmaktadır. Bu yüzden ondan fazlasıdır.

6) Kağıt üretme ve tekniği ile meslek olarak kâğıt imalatçılığı, Avrupa'da ilk kez 1144'te Belensiye'deki (Valencia) küçük Müslüman kasabası Hativah'da (bugün San Felipe) ortaya çıktı; bkz. Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2006, s. 379.

7) Endülüs'teki olağanüstü kitap üretimi, her zamankinden fazla kâğıt üretimini gerektiriyordu.

8) Havarilerden Aziz Yakub'un mezarı olduğu varsayılan İspanya'nın kuzeybatısındaki Santiago de Compostela'ya gelen Hristiyan hacılar, orada ilk defa kâğıt görüyorlar, kullanım değerini farkederlerse ve önemini anlarırsa alıp yollarında götürüyorlardı. Kısa bir süre sonra da bütün kıtada bilinir oldu. Kağıt Avrupa'ya İspanya'dan bu şekilde yayılmaya başladı. Arkasından bu hac yolculuğu, kâğıt ticareti yoluna dönüşecek, karlı bir ticaret güzergâhı ortaya çıkacaktır; yolun adı *Via francigena* idi. Geniş bilgi için bkz. Alp Hamuroğlu, *Hristiyanlık, İslamlık ve Avrupa / Doğu'dan Batı'ya Uygarlık Kapıları (Endülüs, Sicilya, Haçlı Seferleri)*, Bilimve Gelecek Kitaplığı, İstanbul 2016, s. 164 vd.

9) Her kilise, manastır ve dini eğitim kurumunda bulunan *scriptoriada* (yazı bürosunda) kitap çoğaltma ekipleri vardı. Böyle çoğaltılan yazma eserlerin üretimi, önceleri sadece Kilisenin tekelindeydi. Çok sınırlı sayıda okuru olan yazmaların çoğunluğuna sonradan okunma yasakları getirilirdi.

10) Hamuroğlu, *Doğu'dan Batı'ya*, s. 158-167.

11) Matbaanın Avrupa'ya (Endülüs'e) varmadan önceki güzergâhı Uygur Türkleri, arkasından Şam ve daha sonra Memlûklar zamanında Mısır'dadır; bkz. Alpay Kabacalı, *Türk Kitap Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s. 121-22.

12) Viardot, Wartbourg, Gibbon ve Akyiğit Musa Bey; akt. Hilmi Ziya Ülken, "Batı Uygarlığının Temelindeki Doğu", *Bilim ve Ütopya*, sayı 89, Temmuz 2001, s. 36. (Eserin tam ve özgün basımı, Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Ülken Yayınları, 1997)

13) Almanya'da Protestan okullarındaki teolojik eğitim bugün de Luther'in *Heerpredigt*'inin ayrıntılandırılmış versiyonlarıyla yapılmaktadır.

14) Niall Ferguson, *Uygarlık / Batı ve Ötekiler*, YKY, İstanbul 2011, s. 84-85.

Kişiler için okuryazarlık insana yeni bir boyut kattığından yararlıdır. Toplumsal olarak ise herkesin okuryazar olmadığı ortamlarda kişiyi imtiyazlı ve vazgeçilmez yapmaktadır.

Okumak, bilişsel gelişim için oldukça önemlidir.

Avrupa'da ilköğretimi yaygınlaştıran ve zorunlu kılan ilk Batı ülkesinin Almanya olması¹⁵ bir altyapı hazırlamıştı. Prusya'da ilkokul sayısı otuz yılda %50 daha arttı. Okulun, özellikle ilkokulun bütün çocuklara nasıl iyi tebaa ve itaatkâr vatandaş olunacağını öğretmenin en kolay ve kestirme yolu olduğu da keşfedilmişti. Beden eğitimi dersleri zaten 1840'lı yıllarda ortaokul, 60'lı yıllarda ilkokullar düzeyine indirilmişti ve askerî bir eğitim yapılı gibi yürütülüyordu. Derslerin ideolojisi de ihmal edilmemişti; bedeni gelişen çocuklar Cermen kökenli ve savaşçı ruhlu olduklarını kavıyorlardı!¹⁶

Almanya'da 19. yüzyıl, okuma-yazmanın en fazla yaygınlaştırıldığı yüzyıldır. Almanya'nın yükselmesinde, ortaya çıkmasında bu temelin önemli bir rol oynadığı çok yerde kaydedilmiştir. Ayrıca bunun yararını Almanlar savaşlarda bile göreceklerdir.

Eğitime verilen önemin savaşlardaki olumlu sonuçlarından çok yerde söz edilmektedir. Çarpıcı bir örnek tarihçi E. Hobsbawm'ın, 1870-71 Prusya-Fransa Savaşı'nda Prusyalıların Fransa'yı kolayca yenmelerinin bir nedeninin de askerlerinin çok büyük oranda okuryazar olmalarından kaynaklandığını yazmasıdır.¹⁷ O dönemde okuma yazma bilmeyenlerin askerlik çağındaki genç erkekler arasındaki oranı şöyleydi: Fransa %18, Prusya %2.

Aynı olguyu işin içinde olanlar da bilmektedir. Örneğin söz konusu savaşta Prusya ordularının komutanı olan Genelkurmay Başkanı Mareşal von Moltke, "Bu zaferi Prusya öğretmenleri kazandılar" demişti.¹⁸

Bu konuda daha da somut olan ve daha kapsamlı bir üst boyut olgusu, okuryazar olmayan toplumların okuryazar toplumlarla savaşlarında hiç şanslarının olmamasıydı. "İspanyolların yazıları vardı, İnka İmparatorluğu'nun ise yoktu" diyen bir kaynak, buna dayanarak İspanyolların zaferinin kesin oluşuna ait açıklamayı şöyle yapıyor: "Yazılı bilgiler sözlü bilgilere göre daha yaygın, daha sağlıklı, daha ayrıntılı biçimde aktarılabilirdi."¹⁹ Bu yüzden İspanyollar hem her bakımdan hazırlıklıydılar (düşmanlarının zaafalarını bilerek savaşacaklarını biliyorlardı, üstelik daha yola çıkmadan yeni dünyada karşılaşılabilecek şeyleri anlatan kitapları bile okumuşlardı) hem de yazılı planlara göre hareket edebiliyorlar, yazılı emirlerle anlaşılabilirliği ve tereddütlü durumları önüyorlardı. Okuryazarlık öncesi toplumlarda bu tür bilgiler, başka araçlarla da olsa aktarılıyordu ama yazı bu aktarımı daha çok kolaylaştırmış, daha ayrıntılı, daha sağlıklı, daha inandırıcı bir biçimde yapılmasını sağlanmıştı.²⁰

Her yenilik yazıyla, kitapla, kitaplıkla, yayıncılıkla ilişki kurmayı gerektirmektedir. Rönesanslar, reformlar, "islahatlar", devrimler, atılımlar, akımlar, hamleler, yenileşmeler, yapılaşmalar, değişimler; velhasıl toplumsallıkla ilişkili her şey alıcıya ihtiyaç duymuş, gözünü ilk önce okurunu yaratmaya, okur sayısının artmasına dikmiştir.

Devrimle çoğalan okur

18. yüzyılda devrim yapmış yeni sınıf, 19. yüzyılda Avrupa'da geniş bir okur kitleyi yarattı. O devrimde bile çalışan kitlelerden esirgenen şeylerin arasında bilim ve kültür elbette bulunmaktaydı. Ama öyle bir dönem gelmişti ki, okuryazar bile olmayan halkıyla yalnız yeni sınıf değil, eski yönetici sınıflar, hükümdarlar bile artık memnun olamazlardı.

Okur olmak, yalnız anlamlı bir şey değildi. Aynı zamanda her türlü gelişmeye açılmak, ilerlemeye yürümek demektir. Çünkü bir çıkış noktasıydı. Bu okur yeni bir insandı. Okurluk sürdürülebilir olmuştu. Okur olarak hayatın akışına müdahale edecekti, çünkü okur olarak öğrenecekti.

15) Bu uygulama Fransa'da 1860'ta, İngiltere 1867 tarihli reform yasasından üç yıl sonra gerçekleştirilebilmişti. Geniş bilgi için bkz. Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

16) Friedrich Ludwig Jahn'ın (1778-1852) beden eğitimi örgütlenmelerini kurması, Prusya'nın Jena'da Fransa'ya karşı askerî yenilgisi (14 Ekim 1806) üzerine başlamıştı. 1811'de -dünyada- ilk jimnastik kulübünü kuran Jahn, fiziksel eğitimin askerî eğitimin hazırlığı olduğunu açıkça belirtiyordu. Beden eğitimi ona göre, hem "sağlıklı ve güçlü bir ulus olma"nın temel taşıydı hem de "ulusal karakter ve kimliği güçlendirme" açısından büyük önem taşıyordu. Günümüze kadar gelmiş ve hâlen yarışmaları yapılan barfiks, paralel bar, halkalar, kulplu beygirler, denge aleti ve benzeri jimnastik türleri, Jahn'ın temellerini attığı Alman paramiliter gençlik beden eğitimi programları içindeydi. Fransız düşmanıydı. Jimnastik üzerine yazdığı eserler dışında *Das Deutsches Volkstum* adlı çalışmasıyla (1810) Jahn, Alman dili ve kültürü üzerine yaptığı araştırmalarını kitaplaştırmıştı.

17) Bkz. Eric Hobsbawm, *Sermaye Çağı / 1848-1875*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003, s. 57.

18) Akt. Zeki Sarıhan, *1921 Maarif Kongresi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2019, s. 114.

19) Bkz. Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, TÜBİTAK, Ankara 2004, s. 86.

20) Diamond, s. 278. Bilgi aktarımının yazıyla sağladığı güç konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. s. 86-89 ve 479.

Okur olmadan yazar çıkmıyor, okur olunmadan yazar olunmuyordu. Kültür dünyası, gelişme için okura ve genel anlamda alıcıya muhtaçtı.

Piyasanın müşteri profilindeki Batılı okur, Batı toplumlarını ilerletme, ona katkıda bulunma işlevleri için artık bir anlam taşımamaktadır. Devrim ve demokrasi bilincinden uzaklaşmış durumdaki Batılı, kapitalist refah toplumlarının bireyciliğinin etkisindedir.

Yazarlar çoğaldı ve çeşitlendiyse okurlar çoğalmıştır da ondandı.

Ve denklem, her gelişmenin yazıyla bağıntısında kurulmaktadır. Yenilikler ve ilerlemeler, yazının yayılmasıyla, toplumun okuryazarlığıyla ilişkili olmak durumundadır. Her yenilik yazıyla, kitapla, kitaplıkla, yayıncılıkla ilişki kurmayı gerektirmektedir. Rönesanslar, reformlar, "islahatlar", devrimler²¹, atılımlar, akımlar²², hamleler, yenileşmeler, yapılaşmalar, değişimler; velhasıl toplumsallıkla ilişkili her şey alıcıya ihtiyaç duymuş, gözünü ilk önce okurunu yaratmaya, okur sayısının artmasına dikmiştir.

Örneğin bizde, toplumumuzun önemli devrimlerinden olan II. Meşrutiyet, Cumhuriyet ve 27 Mayıs'tan hemen sonra gazete, dergi ve kitap yayıncılığında patlama yaşanmış, hepsi birer aydınlanma kapısı açmıştır. Devrimler hem okurla buluşmuş hem de okurunu doğurmuş, yaratmıştır.

Özgürlük, yazıyla ve kitapla kardeştir. Kavuşulduğu anda özgürlük yazıya koşar, gazeteye, dergiye, kitaba sarılır.

Elbette gelişme-yazı denkleminin tersi de geçerlidir. Her gerilik, gericilik, tutuculuk, kısıtlama, yasak ve baskı vb.; yazıya, kitaba, yayına, kütüphaneye, okura karşıdır. Nitekim "Osmanlı yöneticilerinin yenileşmeye kapalı oldukları dönemlerde kütüphanecilikte de gerileme gözlenmiş", kitap basımı ve saklanması duracak kadar gerilemiştir.²³

Her gericilik önlemci, tedbirci, sansürcü, yok edici ve baskıcıdır. Her baskıcı yönetim kitap yasaklar, kitap toplar, kitap yakar.²⁴

Cumhuriyet döneminde açılan Millet Mektepleri, sadece birer okuma yazma kursu değil, temel vatandaşlık eğitimi ve hayat bilgisi dersleri de veren çok kapsamlı bir eğitim hareketi olmuştur.

Okur çoğalınca edebiyatta devrim: roman sanatı

Almanya'nın öncülük ettiği eğitim seferberliği, Avrupa'ya yayıldığı ölçüde edebiyat roman biçiminde ayağa kalktı. Okur varsa yazar da vardı. Yazar okurunu yaratıyorsa, okur da yazarını davet ediyordu. Önceki yüzyılların parmak sayılarıyla sınırlı yazarları sayıca çok artmakla kalmadı, toplumlarının en önemli kişileri arasına da girdiler. 17. yüzyılda sayıları az olduğundan "değerli" olan yazar denen insan türü, çoğalmalarına rağmen değer kaybetmiyor, tersine değeri arttıkça artıyordu.

Edebi devrim, romanı modernitenin²⁵ hizmetine koştı. Avrupa'nın kültürel merkezi Fransa'nın tekeli, romanla paylaşılma sürecine girdi. Avrupa'nın her millî toplumunda roman kendini gösterdi. Hatta roman Avrupa sınırlarını da parçaladı. Avrupa olmayan Rusya en önemli roman ülkelerinden biri oldu. Doğulu ve "despotik" yapısına rağmen gelişen edebiyatı, yüzlerce benzersiz romanla Batı dışındaki devrimlerin ilki ve öncüsü olacak olan Sovyet Devrimi'nin habercisiydi.

Ayrıca konu sadece edebiyatla sınırlı değil. Edebiyat devrim, önce yazınsal kitleselleşmedir; sonra edebiyat akımları, dilleri ve edebiyat ülkeleri ortaya çıkar.

Edebiyat halkın malı olmaktadır.

Bir toplum, bir ülke ilerleyecek ve yükselecekse o ülkede okur artmalıdır. Okur ne kadar artarsa her şey ona göre daha iyi olacaktır.

Aracı olan okuru büyütme yatırımdır.

21) Burada yalnızca siyasal devrimleri kastetmiyoruz, üretim devrimleri, kültür devrimi, din devrimi vb. kapsamında olan her türlü devrimden söz etmek istiyoruz. Örneğin kent devrimi konusunda tarihçi "okuryazarlık merkezleri kentlerdi" diyor. bkz. Goody, s. 231.

22) Yazıyla akımların bağıntısı konusunu, "... 'milliyet' gazeteden ve 'beynelmileliyet' kitaptan tevellüt etmiştir" diyen önemli toplumbilimcimiz, düşünürümüz ve şairimiz anlaşılır kılıyor; bilinir, gazete ve kitap her şeyden önce okur demektir. bkz. Ziya Gökalp / Hayatı, Sanatı, Eseri, Varlık Yayınları, İstanbul 1959, s. 27.

23) Kabacalı, s. 118.

24) Nazi'ler iktidara geldikten sonra 1930'lu yıllarda Almanya ve Avusturya'da planlı olarak birçok kez düzenlenmiş törenlerle meydanlarda kitaplar yakıldı. Yaşayan ve yaşamayan belirli yazarlar, filozoflar ve edebiyatçılar saptanmıştı. Devrimci, antifaşist, demokrat ve muhalif kişiler yanında bilimciler ve sanatçıların da eserleri toplanmıştı, üstelik rastlanılan her dilden. (İnsan bunları yazınca akla Kristallnacht da geliyor. Novemberpog-rome diye de adlandırılan Kristallnacht, Almanya'nın Danzig kentinde 1938 yılının 8-9 Kasım gecesi Yahudilerin ev ve işyerleri belirlenmiş ve tahrip edilmişti. Yanı sıra çok sayıda da insan öldürülmüş ve götürülmüştü.)

25) Birçok tarihçinin bile Batılılaşma ile karıştırdığı söylenen "modernite" sözcüğünü 19. yüzyıla doğru ortaya çıkan bir devrim kavramı olduğundan dolayı ve bu anlamıyla kullandık.

Endülüsler, dünya tarihinin akışını değiştiren bir İslam medeniyetiydi. Toprakları kuzeydeki Hristiyan krallıklar tarafından ele geçirildikten sonra da Endülüs eğitim etkisini kaybetmemiştir.

Evlerde kitaplıklar ve kentlerde kütüphaneler

Toplumlar okuryazarlığı artırırlarsa yazar çoğalıyor, kitap çoğalıyor, sayıca o kadar artıyor ki her yere giriyor, girdiği yerlere sığmaz oluyor. Sıradan evlerde kitap koymak için raflar ortaya çıkıyor, ev mobilyasına "kitaplık" bir üretim çeşidi olarak ekleniyor, çok az sayıdaki yazı masaları²⁶ "okuma masaları" olarak çoğalıyor, o da her eve lazım durumuna giriyordu.

Giderek kurum olarak kütüphaneler yaygınlaştı. Aslında bütün dinsel kurumlarda, eğer oradakilerden kimse okuma-yazma bilmiyorsa bile kütüphaneler bulunmaktaydı. Az sayıda manastırların içinde görece zengin kütüphaneler olmakla birlikte kullanımları çok sınırlıydı. Çünkü yazma kitapların aşağı yukarı hepsi sayılacak kadar çoğunluğunun dili, herkesin bilmediği bir dildendi; Latinceydi. Ama bu süreçte bütün kentler yerel dilin kütüphanelerine sahip oldu. Üstelik neredeyse hepsi işlevliydi.

Herkes farkında değildi ama Hristiyan Avrupa uygarlığı için 17. ve 18. yüzyıllarda yeni olan bu "kitap-kitaplık-sekreter-kütüphane" sarmalıyla ilgili bu durum Avrupa'da daha önce yaşanmıştı. Endülüs ve Sicilya Adası, Avrupa'nın "kurtarılmış bölgeleri" idiler. Kültür, bilim ve edebiyat başkentlerine sahip olmuşlardı. Buralarda her kentte birçok kütüphane bulunuyordu. Kitap sayıları²⁷ inanılır gibi değildi, bütün kralların, yöneticilerin kütüphaneleri oluyordu. Endülüs'te hükümdarlar askerî seferlere bile binlerce kitap yüklenmiş develeriyle giderler, Hristiyan bile olsa Sicilya'daki krallar kitap sevgisiyle örnek olurlardı.

Kutsal Roma Cermen İmparatoru II. Friedrich Sicilya'da yaşıyordu. Avrupa'nın en kültürlü, en bilgili ve en çok kitabı olan hükümdarıydı. Bunun nedeni ise, İslam kültürünün egemen olduğu o ortamda büyümüş olmasıydı. Çok dil biliyordu ama asıl anadili Arapçaydı.

Endülüs ve Sicilya'da yaşayan gayrimüslimler, kitapla, okumayla, sanatla iç içe olma durumunu Müslümanlar gibi yaşadıklarından diğer "Avrupalılar"a benzemezlerdi. Endülüs'ün ve Sicilya'nın Hristiyanı ve Yahudisi, Avrupa Hristiyanı ve Yahudisinden gelişmişlik, nitelikli ve üstün olmak bakımından farklıydı.²⁸

Okura katılan kadın

Avrupa, 18. yüzyılda "okuyan kadın"ı yarattı (tabii saraylarda ve malikanelerdeki kadınlardan). Bu, yüzyıl sonra kadın yazarları ortaya çıkaracaktı. Saraylardan ve salonlardan gelen eğitimli ve babalarına gurur, eşlerine övünç kaynağı olan "dar alanda paslaşmacı", toplumsal genç kızlar ve kadınlar, cinsler arasındaki farkları azaltmamışlardı ama "biz de varız" demişlerdi. Bu yüzden sarayların ve salonların okur kadınlardan, 19. yüzyılda kadın yazarlar zuhur etti. Kadın yazarların o dönemlerde kabulüne ve baş tacı edilmelerine daha zaman vardı, ki bu yüzden aralarından kendilerini gizleyenler çıkıyordu; ad ve cinsel kimlik olarak ya da erkek görünümlü ve kıyafetli tipler olarak. Böylece erkek sanılıyorlar veya erkek gibi görünmeye çalışarak zorlukları aşacaklarını umuyorlardı. Nasıl ilk kadın korsanlar erkek kılığında olmalarıyla ve erkekler gibi davranmalarıyla²⁹ bir özel durum yaratmışlarsa, bu konuda da aynı şeyler yaşanıyor.

Zaten sanatın, düşünün ve bilimin başka alanlarında da ("meçhul asker"e atıfta bulunalım) "meçhul kadın şair", "meçhul kadın yazar", "meçhul kadın müzisyen", "meçhul kadın heykeltıraş", "meçhul kadın bilimci", "meçhul kadın filozof"lar akla gelmeye başlamışlardı. Heder olan ve kaybolan emsalsiz meçhul kadınların hesabını tutan yoktu. Bu yüzden deha olduğu bilinmeyen marifetli kadınların sayısını kimse bilemez. Ve kendisini tanınır, bilinir hale getirenler zor hayatlar yaşamakla kalmamışlar, çıtaları da aşamamışlardır.³⁰

Eğitim ve vakit sahibi olmanın aydın olma işini çözdüğü söylenir. Ancak gene de bu söylemde eksik olan bir taraf vardır, o da "kendine ait bir oda"dır. Gerçi eğitimli ve vakti olan kadınların "kendilerine ait bir odaları"

26) Avrupa dillerinin büyük bir kısmında bu tür mobilyaya "sekreter" deniyor.

27) Her kütüphanede rakam olarak yüz binler birbirleriyle yarışıyor. Endülüs'te okul açma rekortmeni el-Hakim'in "sarayının yanında yaptırdığı kendi anıyla anılan ünlü kütüphanede kitaplarının sayısı 400 bin civarında" iken aynı dönemde komşu "Frank kralının sarayındaki kitap sayısı yüzü bulmuyordu". bkz: Hamuroğlu, *Doğu'dan Batı'ya*, s. 163.

28) Bu konularda *Doğu'dan Batı'ya* adlı çalışmamızda ayrıntılı bilgi bulunmaktadır; bkz. "Avrupa'nın Batısındaki Doğu: Endülüs" (s. 149-197) ve "Modern Batı'nın Temelindeki Doğu: İtalyan İslamı / Sicilya" (s. 199-244).

29) David Cordingly, "Kadın Korsanlar ve Korsanların Kadınları", *Korsanlar Arasında Yaşam*, Dost Kitabevi, Ankara 2004 içinde s. 84-107 ve Jorge Luis Borges, "Hanım Korsan Dul Ching", *Alçaklığın Evrensel Tarihi*, Logos Yayıncılık, İstanbul 1990, s. 41-51.

30) 19. yüzyılın heykeltıraş dehası Camille Claudel (1864-1943), zamandaş erkek sanatçıların altında kalmasına rağmen çok güzel eserler bıraktı. Ünlü August Rodin'le yaşadığı aşk hayatının devamında son otuz üç yılını akıl hastanesinde geçiren Claudel orada öldü. Kadın sanatçıların arka planda tutulmalarının ve dolayısıyla geride kalmalarının çarpıcı bir örneğidir. Örnekler arasında Clara Schumann da bulunmaktadır, onunla ilgili olarak "Aşkın ve Erkek Egemenliğinin Gölgede Bıraktığı Deha: Clara Schumann" başlıklı yazıma bkz. Dağarcık Türkiye, Ocak 2020 (<http://dagarcikturkiye.com/?s=schumann&submit=>).

haliyle olmaktadır. "Salon" müdavimlerinin bu konuda bir eksiği yoktur, peki ya milyonlarca kadın için?

Okuryazarlık ideali, Batı'da "herkesin ruhunu kurtarması için" yapılması gereken Protestan bir gelenek olarak kalmıştır.

Varsıllık, bir "oda"nın lafının edilmesini gereksiz hale getirmiştir. Nasıl eğitilmiş ve vakitli kadınların beslenme sorunu yoksa, kendilerine ait bir oda sorunları da olmayacaktır.

Büyük Fransız Devrimi'nin bile kadınların eşitliği, kadın hakları ve kadın "sorunu" konusunda hiçbir başıyısı yoktu.³¹ Bu yüzden gelişme esas olarak 20. yüzyıla devredilmişti. Gene de sonunda kadın okurun ortaya çıkması, her şeyi değiştirmeye başlamış, siyasette, edebiyatta, bilimde, bütün sanatlarda ve mesleklerde hiç olmadığı kadar kadın görünür olmuştu.

Okura katılan proletarya

19. yüzyıl, işçi okuru icat etti. Nedenleri: Birincisi, 19. yüzyılın devrimler yüzyılı olmasıydı. Ve dönem, yüzyılın sonunda proletaryayı, emekçiyi ve köylüyü yücelttiği gibi, aynı zamanda dünyanın bir "tarafı" yaptı. 20. yüzyıl, gerçekleşen devrimlerle ve onun rüzgârıyla dünyaya umut kıvılcımları yaydı. İkincisi, 19. yüzyıl Avrupa'daki işçi sınıflarını okuryazar yapmıştı.

Böylece işçi yazarlar, şair işçiler ortaya çıkmaya başladı. Bebel gibi bazı adamlar beklenmeyen ve inanılması zor, herkesin okuması gereken tuğla gibi kitaplar yazacaklardı.³²

Proletarya okuryazar olmuştu, ama Avrupa'da işçi yemlenir, dünyadaki sömürüden pay alır ve devrimden uzaklaşırken, okur olarak "piyasaya" giriyor, meta olan kitabın alıcı kitlesi içinde yer tutuyor, "çok satanlar"a katkıda bulunuyordu.

Piyasanın müşteri profilindeki Batılı okur, Batı toplumlarını ilerletme, ona katkıda bulunma işlevleri için artık bir anlam taşımamaktadır. Devrim ve demokrasi bilincinden uzaklaşmış durumdaki Batılı, kapitalist refah toplumlarının bireyciliğinin etkisindedir. Ayrıca bir bütün olarak emperyalist Batı dünyası, kendisine

her bakımdan zarar vermekte olan ırkçılık, merkez-cilik, yıkıcılık, saldırganlık, savaşçılık açmazındadır. Bunlar, Batı toplumları ve bireylerinin kendilerini yok etme sarmalına girmelerine yol açmıştır.

Ama gene de okur olan bir kitle vardı; enstitülüler. Türk edebiyatı, onlarla yeni yerli ve millî bir edebiyata kavuştu. "İstanbul aydınları"nın beğenmezliğine rağmen "köy edebiyatı" devrim kanallarında aktı.

Batı toplumları boşuna intihar toplumları olmadılar. Batı'da hem devletler hem toplumlar hem de bireyler kendini öldürüyor. Öldürümler, özöldürümlerle sınırlı da değil. Bakıyorsunuz Batılı, ilişkilerini, dostluklarını, sevgiyi, doğayı ve geleceği de öldürmekte.

Bu özöldürümler ve öldürümler kapitalist-emperyalist dünya dışında oralandaki gibi yaşanmıyor. Millî devletler emperyalizme karşı mücadele ediyor, milletler bağımsızlık istiyor, yoksul toplumlar üretiyor, ezilen dünya insanı hayata sarılıyor ve çalışıyor.

Okura katılan dünya ve köylülük

Bu arada diğer dünyadaki, ezilenler dünyasındaki emekçi ve köylü kitleler ise kendi dünyalarını temsil etmeye başlamışlar, proletaryanın rolünü devralmışlar, devrimi üstlenmişlerdi. Dünyayı saran emperyalizme direnişin karşılığı onlar oldular.

Sahneye çıkmanın sorumlulukları vardı. Ezilenler dünyası hem emekçisi ve köylüsüyle hem de ülkesi ve milletiyle okur oldu. Arkasından yazar da olacak, edebiyat yazacak, dünya edebiyatı içinde yer alacak ve ayrıca tarih de yazacaktı.

20. yüzyıl ve sonrasında tarihi onlar yazdı ve halen de yazıyor.

Örneği ülkemizden de verelim. 20. yüzyılın ilk on yıllarında Türkiye ayağa kalktı. Bir şey yapabilmek ve bir şey olabilmek için bağımsız olmak gerekiyordu. Büyük Savaş sırasında bağımsızlık savaşı başladı ve sonunda savaş kazanıldı. Dünyaya örnekti; özenilendi, öğretilendi.

Okur da olmalıydı. Cumhuriyet Devrimi, okuma-yazmayı kiteselleştirmek amacıyla yazı devrimi, halkın konuştuğuyla yakınlaşmak için dil devrimi yaparken köylülüğün önünü açmaya çalıştı. Eğitim seferberliğiyle "efendimiz" dediği köylüyü okur yapmaya yö-

31) Fransız Devriminin ve devrimcilerin kadına eşitlik tanımayan anlayışları ve davranışları konusunda geniş bilgi için "Büyük Fransız Devrimi ve Kadınlar" başlıklı yazımıza bkz. *Bilim ve Ütopya*, sayı 262, Nisan 2016, s. 43-51.

32) Bir işçi önderi olan August Ferdinand Bebel (1840-1913), yoksul bir ailenin çocuğuydu. Alman siyaset dünyasının en önemli devrimcilerindendi. Milletvekilliği de yaptı. Kendi kendini yetiştirmişti. *Kadın ve Sosyalizm, Hristiyanlık ve Sosyalizm*, Hz. Muhammed gibi kitapları devrim yazınının en önemli kitapları arasında sayılmıştır.

neldi. Köy Enstitüleri bunu gerçekleştirecekken yarı yolda kaldı. Ama gene de okur olan bir kitle vardı; enstitülüler. Türk edebiyatı, onlarla yeni yerli ve millî bir edebiyata kavuştu. "İstanbul aydınları"nın beğenmezliğine rağmen "köy edebiyatı" devrim kanallarında aktı. Çünkü enstitülüler okumaya verilen önemle okur yapılmışlardı. Enstitülülerden okur olmayan yoktu! Fakir Baykurt'un sözleriyle, giyitlerde kitabın gireceği büyüklükte cepleri olan ceketleri vardı.

Köy Enstitüleri, yeni bir insan yaratma projesiydi.

Neye önem veriliyorsa ölçüler ona göre belirlenir.

Kültür ve bilim dünyasında "medeni" Batı tekeli kırılmıştır, artık her şey dünyasaldır.

Bir yükseliş varsa, okur artmıştır ve artmaktadır

İslam'ın kültürel fırtınası bir Doğu yükselişiydi. Bu yükselişte okurun rolü belirgindir. Bununla birlikte 16. ve 17. yüzyıllardan sonra Müslümanlar okuma ve yazma eyleminin sahipleri olmaktan çıktılar. Bu fiillerin failleri artık Avrupa'daydı.

Bu belirtilen yüzyıllar coğrafyamızın ve İslam dünyasının çok yönlü bir şekilde inişe geçtiği zamandır.

Bugünler bir başka "yeni zamanlar"dır. İşte kanıtı.

Geçenlerde ilginç bir haber okudum. İngiltere'de yapılan bir araştırmaya göre, ülkeler temelinde kitap okuma listesi hazırlanmış, kişi başına haftada kaç saat okudukları esas alınmış. Sonuçlar benim için şaşırtıcı. Başlı ilk üç olarak Hindistan, Tayland ve Çin Halk Cumhuriyeti çekerken, ilk sekiz ülke Asya ve Afrika'dan. Bunların arkasından Avrupalılar geliyor. Türkiye ise 18. sırada (yüz küsur ülke içinde 18'incilik pek de fena sayılmaz, ama kim bunu yeterli bulabilir ki?).

Doğrusu sevindim, bence bu olumsuz bir şey göstermiyor. Hatta Türkiye'deki yakınmalar açısından bakıldığında daha da iyi, sanki hafiften olumlu bir şeye işaret ediyor. Bilinir, "bizden bir şey olmaz", "biz adam olmayız" türünden söylemlere çok rastlanıyor ya!

Sıra çocuk okurlarda!

21. yüzyıl çocuk yazarların yüzyılı olabilir. Çünkü çocuklar, bundan önceki yüzyıllardan çok daha fazla okur oldular. Burada, okurluğun dinlerlikle / dinleyicilikle önemli ölçüde yer değiştirmeye gitmekte olduğunu da belirtmemiz gerekir. Ancak bu dinlerlik, aynı zamanda bir geriye de dönüştür, bin yıllar boyunca masal dinleyen çocukları hatırlayın. Ama artık masal dinlemeyecekler. Bugünün çocukları eskinin çocukları gibi değil!

Biz eğer "okur"sak, başkaları da herkes de okur olmamalı mı

Bu konu açılmışken önemli bir noktayı daha ele almak ve aynı zamanda sorumluluğumuzu hatırlamak gerekiyor. Okuma-yazma bilmek önemli bir şeydir ama okuma-yazma bilmekle okur olmanın farklı şeyler olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Okuma-yazma bilenlerin yalnızca bir kısmı okur olur. Dolayısıyla okuma-yazma bilen herkes okur değildir. Hatta yüksek öğrenim görmüş olmak bile her zaman bir genci okur yapmaya yetmiyor.³³

Ve unutmayalım, insanlar aşağı yukarı bin yıldır okurlar ve okur olmayanlar olarak ikiye ayrılıyor.

Gene unutmayalım, ülkemiz okuru kendisine yeterli bir ülke değildir.

Okur olmak, ailede, okulda, arkadaşlıkta ya da çevrede gerçekleşir. Dolayısıyla insanlar okur yapılırsa okur olurlar. Bu yazıyı ve bu satırları okuyanların okur olmak gibi bir sorunları yoktur, bu dergiyi de okuduklarına göre onlar okurdurlar. Siz de herhalde okursunuz, ama başkalarını, çocukları, gençleri, yakınlarınızı, tanıdıklarınızı, okuma-yazma bilip de okur olmayanları okur yapma gibi bir sorumluluğunuz vardır.

Okur olanların okur olmasında genellikle bir kişinin etkisi olmuştur. Şimdi de siz o kişilerden biri olabilirsiniz. Olmalısınız.

"Okur'un Geleceği de önemlidir ve başka bir yazı konusudur.

33) Dünyanın her yerinde herhalde öyledir, yüksek öğrenim gören herkes okur olmaz, hatta aydın da olmaz. Ama Cumhuriyet'in ilk ve onu takip eden dönemlerinde, bırakalım yüksek öğrenimi, orta öğrenim bile neredeyse bütün gençleri aydın ve elbette okur yapıyordu. Kalıntıları yakın zamanlara kadar gelmiştir. Cumhuriyet'in eğitim anlayışı ve öğretmenlerin Cumhuriyet öğretmenleri olmasıydı. Orta öğretim görenlerde 1940'lar sonrası okurlaşmak günden güne azalır ve zayıflarken, amacı köyü canlandırmak ve aydınlatmak olan bir Cumhuriyet idealinin okulları olan Köy Enstitülerinden çıkanlarda okur olmak zirve yapıyordu. Ve Enstitülerin aydınları, sanatçıları ve sporcuları (dünya şampiyonu olan Ahmet Bilek ile ilgili olarak bkz. Kemal Ateş, "Köy Enstitülü Şampiyon", *Aydınlık*, 11 Nisan 2023, s. 13) köylerin değil, Türkiye'nin övünçleri ve gururları oldular. (Köy Enstitülerinin eğitim anlayışı, hedefleri ve pratiği konusunda bilgi için "Köy Enstitüleri Nereden? Ya Da Cumhuriyet'in Eğitim Politikası" başlıklı yazımıza bkz. *Bilim ve Ütopya*, sayı 264, Haziran 2016, s. 59-66.)

AVRASYA'YI YARATANLAR

Çin'in yıldızını parlatan Han Hanedanı ve Budizm Çin'de

Prof. Dr. Cüneyt Akalın

Han Hanedanı döneminde Çin hem refahının artırdı hem de Çinli kimliğini geliştirdi. Çin milleti bu süreçte gelişti. Zaman zaman kargaşaya sürüklense de Çin'de istikrarı ve bütünlüğü hanedanlar sağladı. Han soyunu izleyen öteki hanedanlar bu geleneği sürdürdüler.

Çin'in Han Hanedanı'nın kurucusu ve ilk imparatoru Han Gaozu.

Çin'in kuzeyi ile güneyini birleştiren ilk imparator Çin Şi Huang Di'nin kazandığı başarıları çocukları sürdüremedi. Çin Hanedanı yıkıldı; yerini Han Hanedanı (M.Ö. 206 – M.S. 220) aldı. Han Hanedanı, Çin kültürünün zirvelerinden biri olarak kabul edilir. Günümüzde Çinliler kendilerini *Han insanı*, Han ulusu olarak adlandırır.

Çin Hanedanı'ndan sonra kargaşaya sürüklenen Çin'de Liu Bang, kendi takipçilerinin talebi üzerine "imparator" unvanını benimsedi; ölümünden sonra ise Han İmparatoru, Gaozu (M.Ö. 202 – 195) olarak anılmaya başladı. Çangan, Han sülalesi altında yeniden birleştirilmiş imparatorluğun yeni başkenti yapıldı.

İmparator Han Gaozu, tahtta bulunduğu yedi yıl içinde bir yandan merkezî otoriter yönetimini sağlamlaştırırken bir yandan da "Halka nefes aldırma" politikası izledi. Köylülerin vergi yükü azaltıldı.

Han Hanedanı döneminde imparator, Çin toplumunun başat unsurları haline gelmiş olan toprak sahipleri sınıfıyla ittifak içine girdi. Bu sınıfın Konfüçyüsçülükle eğitilmiş çocukları Çin bürokrasisine alındılar. Bürokrasi ile toprak sahipleri sınıf arasında uyum sağlandı. Hanedan Konfüçyüsçülüğü resmî ideoloji olarak benimsedi. İmparator Çin döneminde saklanan gizlenen Konfüçyüsçüler ve Konfüçyüs'ün kitapları ortaya çıkarıldı.

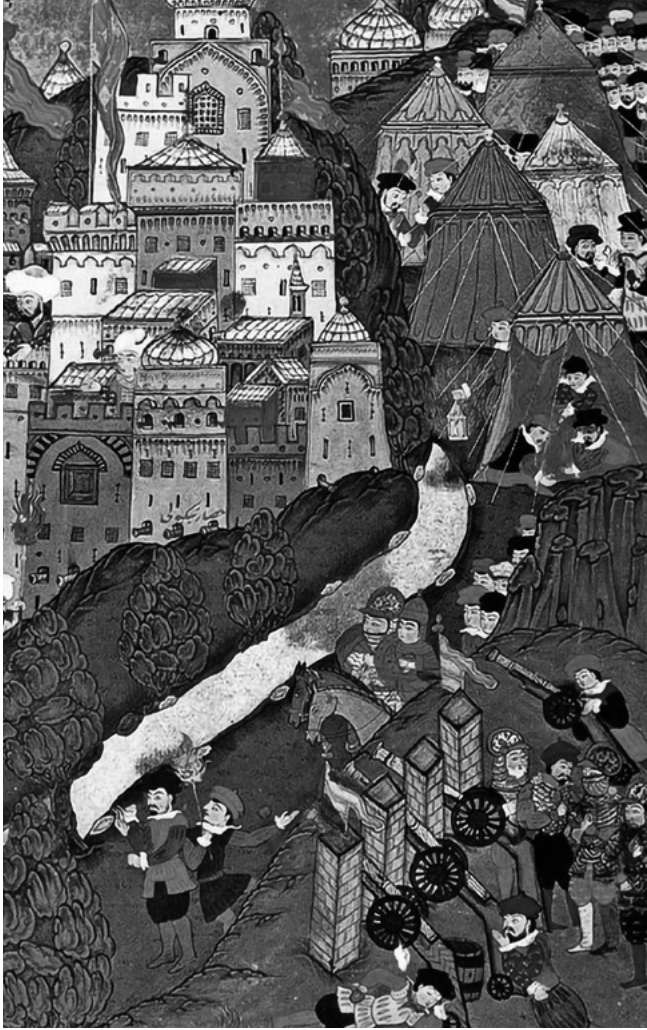
Han Gaozu'nun M.Ö. 195 yılında ölmesi üzerine İmparator Hui Di tahta çıktı. Ancak ülkenin yönetimi, fiilen imparator Han Gaozu'nun eşi Lü Zhi'nin eline geçti. İktidarda 16 yıl kalan Lü Zhi, Çin tarihindeki sayılı kadın yöneticilerden biri olarak anıldı. Onun ardından M.Ö. 183 yılında tahta geçen imparator Wen Di ve oğlu imparator Jing, M.Ö. 156 – M.Ö. 141 yılları arasında tahtta oturdu; "Halka nefes aldırma" politikalarını sürdürerek köylülerin vergi yükünü daha da azalttı. Bu sayede ekonomide büyük canlanma görüldü.

Han yönetimi giderek Hun lideri Mete Han (Hiung-nu) ile çatışmaya girdi. Göçebe Hiung-nu hükümdarı Mete Han (M.Ö. 209 – 174), Avrasya Bozkırının doğu kısımlarında ikamet eden çeşitli kabileleri fethetti. Hükümdarlığının sonunda Semerkant'ın doğusundaki yirmiden fazla devleti zapt etmişti, dahası Mançurya, Moğolistan ve Ta-

“İmparator Han Gaozu, tahtta bulunduğu yedi yıl içinde bir yandan merkezî otoriter yönetimini sağlamlaştırırken bir yandan da "Halka nefes aldırma" politikası izledi. Köylülerin vergi yükü azaltıldı.

”

rım Havzası topraklarına hâkimdi. Han yöneticileri kuzey sınırlarında Hiung-nulara satılan Çin yapımı demir silahlardan rahatsızdı; Hunlara karşı bir ticaret ambargosu uyguladı. Ambargonun yürürlükte olmasına rağmen Hiung-nular, kendi ihtiyaçlarını karşılamaya razı olan tüccarlar bulabiliyorlardı. Çinliler, sınır pazarlarında ticarete bulunan Hiung-nulara karşı sürpriz saldırılar düzenlediler. Buna karşı misilleme olarak Hiung-nular, M.Ö. 200 yılında günümüz Şansi eyaleti bölgesini ele geçirdi. Müzakerelerin ardından anlaşılan taraflar çatışmaları durdurdular. Ancak Han Çin'i Hunlara ipek giysiler, yiyecek ve şarap vb. ürünlerle haraç vermeyi kabul ettiler.

İpek Yolu, Çin'in Han Hanedanlığı döneminde resmen kurulmuş, antik dünyanın bölgelerini M.Ö. 130 - M.S. 1453 yılları arasında ticarete birbirine bağlamıştır.

Han Hanedanı adım adım güçlendi. M.Ö. 141 yılında tahta geçen imparator Wu Di, iki generali gönderek Hunları yenilgiye uğrattı. Han yönetimi ile Hunlar arasında çatışmalar sürdü.

Wu Di, Batı topraklarını genişletti, ülkenin kuzey bölgelerindeki ekonomik gelişmeyi güvence altına aldı. İmparator Wu Di, yaşamının son yıllarında sa-vaşa son vererek tarımı geliştirmeye yöneldi. Ekonomi gelişmeye devam etti. Wu Di'nin ölümü üzerine tahta geçen Zhao Di, ekonomiyi geliştirmeye

devam ederek Çin ülkesini o güne kadar görülmemiş bir refah seviyesine ulaştırdı.

Han Wudi'nin en önemli icraatlarından biri Hunlara karşı Yu Ezdilerin desteğini aramak oldu. Bu amaçla elçiler görevlendirdi. Çin elçisi amaçlanan ittifakları kuramasa da Fergana Vadisi'ne, oradan da Baktriya'ya (günümüzde Afganistan) ulaşarak iki toplum arasındaki teması başlatmış oldu. Buradaki tüccarlar Fergana Vadisi'nde yetiştirilen atların ticaretini yapıyorlardı. Han Wudi'nin elçisi Moğolistan steplerinde yetiştirilen 500 km.lik mesafeyi bir günde kat edebilen geniş göğüslü atlara hayran kaldı. Han imparatorları bu atlara sahip olabilmek için bedelini ipek ile ödemeyi kabul ettiler.

Han hanedanının büyük başarılarından biri de İpek Yolu'nu başlatmak oldu.

Han hanedanının büyük başarılarından biri de İpek Yolu'nu başlatmak oldu.

Çin'in Roma ve Hint dünyası ile ticaret yapmasını mümkün kılan tarihi İpek Yolu, M.S. 1. yüzyılda açıldı. İlk üniversite Han döneminde M.S. 124'de kuruldu.

Mandarinler

Bir başka kayda değer gelişme, devlet memurluğu için getirilen sınav sistemiydi (Mandarinler). Mandarinler Çin'i fiilen yöneten üst düzey memurlar kesimidir. Öteki ülkelerin memurları daha çok adam kayırma yöntemi ile atanıyordu. Çin'de ise sınavı geçmeyen hiç kimse devlet içinde bir göreve atanamıyordu. Sayıları 13. yılda toplam 10.000 aile olarak sınırlı tutulmuştu. Çin, dev ülkesini Mandarinlerin demir yumruklu yönetimi sayesinde ayakta tutabilirdi.

Mandarinler yüzyıllar süren istikrarın yanı sıra ülkedeki hareketsizliğin de sorumlusudurlar. Çin toplumu böylece geleneklere hapsoldü.

Han Hanedanı döneminde Çin hem refahının artırdı hem de Çinli kimliğini geliştirdi. Çin milleti bu süreçte gelişti. Zaman zaman kargaşaya sürüklense de Çin'de istikrarı ve bütünlüğü hanedanlar sağladı. Han soyunu izleyen öteki hanedanlar bu geleneği sürdürdüler.

Budizm Çin'de

Budizm Çin'e, Han Hanedanı döneminde geldi. Aslında Budizm Nepal kökenli Himalayaların eteklerinde doğan bir inançtır. Önceleri Hindistan'da fazla

yaygınlık kazanmadı. Seylan'a, Çin'e, Japonya'ya ve Uzakdoğu'nun deniz aşırı topraklarına yayılsa da sonraki yıllarda Hindistan'da yarattığı etkiyi yaratamadı.

Budizm, Hint Budist kutsal kitapların çoğunun Çinceye çevrilmesi ve bu çevirilerin Çin'de basılması ile birlikte yaygınlaştı.

Kurucusu *Prens Gautama* (Sidharta, M.Ö. 563 – 483) Nepal sınırındaki bir kentin kralının oğluydu. Saray yaşamı kendisini rahatsız edince, yaşamını tümü-

le değiştirmeye karar verdi. Sıradan insanlar gibi yaşamaya başlarken bir yandan da gerçeği arıyordu. (Budizm hakkında ayrıntılı bilgi önümüzdeki sayılarda.)

Budizm, Hristiyanlıktan önce de Çin'de biliniyordu. Ama Han imparatoru bir gün çok güzel bir rüya gördüğünü, rüyasında on altı uzun ayaklı ve başında ışık halkası bulunan bir adamı gördüğünü söyledikten sonra Budizm inancı yayılmaya başladı. Çünkü o sanrıyı Batı'da görmüş, haberciler göndermişti. Haberciler Buda düşüncesi ve Budist yazarlarla döndüler.

Tang Hanedanı döneminde resmî din konumuna yükseldi ancak M.S. 9. yüzyılda kovuşturmaya uğramaya başladı. Bunun nedeni, Konfiçyüsçülükten kaynaklanan bir duygu; yani yabancı bir inanca duyulan güvensizlikti.

Çinliler önceleri bu inancı M.Ö. 5. yüzyılda Çin'de ortaya çıkan Taoizmle ilintilendirdiler. Hint Budist kutsal kitapların çoğunun Çinceye çevrilmesi ve bu çevirilerin Çin'de basılması ile birlikte yaygınlaştı.

Hindistan'da İmparator Aşoka döneminde (M.Ö. 273 – 236) parlak bir dönem geçiren Budizm giderek inkâra uğradı. Hinduizm tarafından özümseildi.

Budizm Çin'e hem Orta Asya üzerinden hem de denizden geldi ve ancak 3. yüzyılda yani büyük bir aradan sonra Çin halkının ve seçkinlerinin arasında yayıldı. M.S. 8. yüzyılda Budist misyonerler Çin'i dönüştürmeye başladılar. Bunun üzerine Çinliler de "kutsal metinleri" öğrenmek ve Budizm'in kaynağına inebilmek için Hindistan'a geziler düzenlediler. Sanskritçeyi öğrendiler, Orta Asya'da Hotan, Kaşgar ve Taşkent'te manastırlar inşa ettiler.

Budizm zaman içinde Çin'de büyük bir etkiye sahip oldu. Tang Hanedanı döneminde resmî din konumuna yükseldi ancak M.S. 9. yüzyılda kovuşturmaya uğramaya başladı. Bunun nedeni Konfiçyüsçülükten kaynaklanan bir duygu yani yabancı bir inanca duyulan güvensizlikti. Kovuşturmalardan sonra Budizm, Çin'de varlığını daha çok aşağı tabakalar arasında, devlet otoritesinin kendisini güçlü biçimde hissettirmedikleri uzak eyaletlerde ve hâkim sınıflara tepki duyan yoksul köylüler arasında hissettirdi.

Budizm, Çin kültürüne önemli katkılarda bulundu. Taoistler de Budizm'den çok şey aldılar. Sonuçta Budizm Çin'de engellenmiş olsa da arkada büyük bir miras bırakmayı başardı.

SORULARLA ATATÜRK DEVRİMİ

Cumhuriyet tarihinin
iki dönemi

Prof. Dr. Sina Akşin

Karşı devrimci partilerin başarısının bir nedeni Batı emperyalizminin desteğidir. Batı emperyalizmi deyince Avrupa ve ABD emperyalizmi anlaşılır. Sevr mimarlarının Büyük Zafer ve Lozan yenilgilerine neden olduğu için zaten Atatürk ve devrimine sıcak bakmamaları beklenebilecek bir tutumdur.

Halkevleri, halkın Cumhuriyeti özümsemesine katkıda bulunmak amacıyla kurulmuştur.

Türkiye’de Atatürk Devrimi ne zaman egemen oldu?

Atatürk Devrimi’nin 23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kurulması ile başladığı, Atatürk Devrimi döneminin 1950’de Atatürk’ün partisi Cumhuriyet Halk Partisi’nin seçimleri yitirmesine değin sürdüğü kabul edilebilir. Demek ki Cumhuriyet tarihimiz 1950 öncesi ve sonrası diye iki bölüme ayrılmaktadır. 1920-1950 dönemi büyük önder Atatürk sayesinde, sonra da İsmet İnönü döneminde büyük ölçüde sürdürülmüş olan bir aydınlanma ve bütünsel kalkınma çağıdır. Yukarıda da belirtilmiş olduğu üzere bütünsel kalkınma sanayileşme, kültür, sanat, bilim dâhil bütün alanları kapsayan bir kalkınmadır.

İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı dönemi, Atatürk’ün ölümünden çok partili dizgeye geçiş kararı verdiği 1945’e değin Atatürk Devrimi dönemi içinde sayılmalıdır. Kimileri, İnönü’nün farklı kimi siyasaları yüzünden bunu kabul etmiyorlar. Gerçekten de Atatürk’ün ölümünden sonra İnönü iktidarının kimi davranışlarının Atatürk’ün çizgisine aykırı olduğu ileri sürülmektedir. Türkiye’nin en büyük şairi Nâzım Hikmet’in, saçma iddialarla fantastik bir hapis cezasına çarptırıldıktan sonra (hüküm Atatürk hastayken verildi), hastalığı olmasına karşın yıllarca hapiste çürümesine seyirci kalınması, eski Türklere ilişkin çalışmaların durdurulması, Atatürk döneminin iki “demirbaşı” Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın iktidardan tümüyle uzaklaştırılmaları, tarafsızlık siyasasının terk edilerek Sevr’in iki mimarı İngiltere ve Fransa ile 1939’da ittifak yapılması, Atatürk resminin para ve pullardan çıkarılması vb. Bunlar tartışmaya açık konulardır. Fakat bu dönemde İnönü’nün Atatürkçülüğünü kanıtlayan çok esaslı bir olgu vardır: 17 Nisan 1940’ta Köy Enstitüleri Kanunu çıkarttırmakla kalmadı, Köy Enstitüsü uygulamasını kişisel bir dava gibi benimsedi ve izledi.

Atatürk Devrimi’nin kent ve kasabalara yayılması kültür ve toplumsal yardım merkezleri olan Halkevleri ve Halkodalarının işleviydi. 1932’den başlayarak bu konuda büyük çabalar gösterildi. Bunları söylerken Türkiye’nin 1920’li, 1930’lu yıllarda henüz çok yoksul bir ülke olduğunu unutmamalıyız. Bu koşullarda devletin 40 bin köye okul yapması, öğretmen göndermesi çok zordu. Nihayet 1936’da askerlik görevlerini ça-
vuş olarak yapmış olanları köy öğretmeni olarak yetiştirmeyi öngören

Cumhuriyet tarihimiz 1950 öncesi ve sonrası diye iki bölüme ayrılmaktadır. 1920- 1950 dönemi büyük önder Atatürk sayesinde, sonra da İsmet İnönü döneminde büyük ölçüde sürdürülmüş olan bir aydınlanma ve bütünsel kalkınma çağıdır.

Köy Eğitimci tasarısı benimsendi. Hemen ardından daha esaslı bir çözümle, 1937'de Kızılçullu (İzmir) ve Çifteler (Eskişehir) Köy Enstitüleri kuruldu.

Halk yığınlarının hâlâ büyük ölçüde Orta Çağ'da kalmış olduğu belli olduğundan seçim kazanmak için onların desteğini almak, bunun için de devrimlerden ödünler vermek gerekiyordu.

Köy Enstitüleri bir mucize buluştu. Köy ilkokulunu bitirmiş kız ve erkeklerden yetenekli olanlar en az beş yıl okumak üzere enstitülere alınırlandı. Burada üç yönlü bir eğitim alıyorlardı: 1. İlkokul öğretmenliği, 2. Teknikerlik (yapı ustalığı, tarım teknikleri, sağlık bilgileri vb), 3. Aydınlanma insanlığı (müzik, sanat, edebiyat). Eğitim uygulamalıydı. Enstitülerin tarla, bahçe, işlik, hayvanları vardı. Öğrenciler, gereksindikleri binaları kendileri yapıyor, yiyeceklerini kendileri üretiyorlardı. Enstitülerde büyük bir dayanışma havası ve özgürlük vardı. Öğrencilerin serbestçe konuşması, eleştirel bir bakış açısı geliştirmeleri özendiriliyordu. Mezun olan öğretmenler kendi köylerine ya da benzeri köylere atanıyorlardı. Oradan geldikleri için uyum ya da iletişim sorunları olmuyordu. Onlara lojman, tarla, alet edevat avadanlığı, küçük bir aydınlanma kitaplığı sağlanıyordu. Köy Enstitüleri yirmiyi buldu. Hasanoğlu'da açılan 3 yıllık Yüksek Köy Enstitüsü, enstitülere öğretmen yetiştiriyordu. Bu müthiş dizgenin kahramanları başta İsmet İnönü, Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ve tabii İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'tu. Rahatlıkla ileri sürülebilir ki bu dizge 17 yıl yerine örneğin 35 yıl daha uygulanabilseydi Türkiye bambaşka bir noktada olurdu.

İşte Köy Enstitüleri kurucusu ve koruyucusu olduğu için, eleştiriler ne denli yerinde olursa olsun, İnönü'nün Milli Şeflik dönemi tereddütsüz Atatürk Devrimi Dönemi içinde ele alınmalıdır.

1945- 1950 döneminde de devrim süreci yürüyor muydu?

İnönü iktidarının 1938-1945 döneminin kuşkusuz Atatürk Devrimi dönemine girdiğini söyledik. Bir geçiş dönemi olan 1945-1950 yılları için neler söylenebilir? Bu beş yıl içinde geriye doğru önemli adımlar atıldı. Öyle anlaşıyor ki, 1945'te Sovyet talepleri karşısında (Boğazlarda üs, Kars-Ardahan-Artvin) İnönü telaşa kapıldı. Ne içerden ne dışarıdan böyle bir talep olmamasına karşın ABD ve İngiltere'ye sevimli görünmek için çok-partililik kararı alındı. Bu kararın zamansız olduğu, İnönü'nün ondan sonra kendisinin o kadar emek vermiş olduğu devrimlerden verdiği ödünlerden hemen belli olmuştu. Üstelik kurusıkı Sovyet tehdidinden ürkmemesi gerektiği Sovyetlerin perişanlığından (20 milyon ölü, yakılmış, yıkılmış bir ülke), İran'daki işgaline uysallıkla son verişinden belliydi.

1946 sopalı seçimlerinden sonra Hasan Âli Yücel Milli Eğitim Bakanlığı'ndan alındı, yerine Köy Enstitüsü düşmanı Reşat Şemsettin Sirer; toprak reformu öngören, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun mimarı Şevket Raşit Hatiboğlu Tarım Bakanlığı'ndan alındı, yerine toprak ağası Cavit Oral geldi. Bir zaman Köy Enstitüleri'ni kafasına koymuş olan İnönü, neredeyse şimdi 180 derecelik bir dönüşle çok partili dizgeyi ve seçimlerde kazanmayı kafasına takmış görünüyordu. Halk yığınlarının hâlâ büyük ölçüde Orta Çağ'da kalmış olduğu belli olduğundan seçim kazanmak için onların desteğini almak, bunun için de devrimlerden ödünler vermek gerekiyordu. Toprak reformunu rafa kaldırdı. Enstitülerde teknik eğitime son verildi, Atatürkçülerin yerine şoven, dar kafalı insanlar göreve getirildi, komünizm karşıtlığı adına cadı avları yapıldı; enstitülerin özgür havası yerine baskı ortamı ege-men oldu.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 4-7 Aralık 1943 tarihleri arasında ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill ile görüşüyor.

Çok partililikten yararlanarak kurulmuş olan bir sosyal demokrat, iki sosyalist parti kapatıldı. 1947'de Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin dört parlak bilim insanına karşı komünizm karşıtı, tümüyle hukuk dışı bir kampanya başlatıldı (Niyazi Berkes, Behice Boran, Muzafer Şerif, Pertev Naili Boratav). Bunlar üniversiteden atıldılar. Atatürk döneminde mağdur Alman bilim insanlarına kucak açmış olan Türkiye, şimdi kendi bilim insanlarını yiyordu. Kimse de sesini çıkarmıyordu. 1946'da İstanbul'da solcu *Tan* gazetesi, CHP'lilerin örgütlediği sözüm ona üniversite öğrencileri tarafından talan edilip yıkıldı. Saatler süren olayı polis seyretti. Yıllar sonra çıkan Madımak olayındaki güvenlik güçleri gibi...Tabii ikinci olay cana kastedilmiş olması dolayısıyla daha da vahimdir.

O yılların ve sonraki yılların komünizm karşıtlığı üzerinde duralım. Türkiye'de sanayi yeni doğuyordu. Devlet fabrikalarında işçi gözetiliyor, maddi ve manevi gereksinimleri büyük ölçüde karşılanıyordu.

Dolayısıyla sosyalizm ve komünizmin gelişmesine elverişli bir altyapı pek yoktu. O sırada komünist Rusya'nın takınmış olduğu düşmanca tutum komünizm karşıtlığını besleyen başlıca öge idi. Henüz Atatürkçülük bir ideoloji haline gelmemişti. Karşı devrimciler Atatürk Devrimi karşıtlığını komünizm karşıtlığı maskesi adı altında gizliyorlardı. Kendisini komünist olmakla suçlaması yüzünden Kenan Öner'i mahkemeye veren Hasan Âli Yücel, karşısındakini Atatürk Devrimi düşmanlığıyla suçlayacak yerde, kendisinin komünist olmadığını kanıtlamak için çabalamak durumunda kalmıştı.

Karşı devrim ise feodalizmi, şeyhlik-ağalık düzenini, Orta Çağ'ı, maddi kalkınmayı simgeler. Belki birçok karşı devrimciler farkında olmasalar da karşı devrimin sonu (nihai hedefi) şeriat diktatörlüğüdür.

Sonuç olarak bu yıllar Atatürk Devrimi'yle karşı devrim dönemleri arasında bir geçiş dönemi gibidir. Ülkenin havası çok bozulmuştu. Yine de henüz devrimin iki büyük kurumu, Halkevleri ile Köy Enstitüleri yerinde durduğu için söz konusu beş yılı da Atatürk Devrimi dönemine katmak uygun görünüyordu.

1950 sonrası dönem nasıl nitelenebilir?

1946'da yapılan genel seçimleri CHP kazandı. Bunun nedeni daha o yıl kurulmuş olan Demokrat Parti'nin henüz örgütlenememiş olmasıydı. Bir de seçim dürist değildi. Açık oy ve gizli tasnife dayanıyordu. Yönetimin seçmenler üzerindeki baskısı da cabasıydı. 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimi Demokrat Parti kazandı. Muhalefete itilen CHP ya da benzeri bir parti (DSP) bir daha hiç seçim kazanamadı.

Gerçi 1960 sonrasında İsmet İnönü hükümetlerini, daha sonra 1978-1979'da ve 1999-2002'de Ecevit hükümetlerini gördük ama bunlar hep karşı devrimci politikalarla kurulmuş koalisyon hükümetleriydi. 1950'den sonra CHP ya da DSP TBMM'de sandalyelerin yarısından fazlasını asla kazanamadı. Bu, Türk siyasal yaşamının temel bir kuralı gibidir. 1950'den sonra meclise hep karşı devrim partileri egemen olduklarına göre 1950'den günümüze kadarki dönemi Karşı Devrim Dönemi olarak niteleyebiliriz. Bu anlamda denebilir ki 1950 sonrası önderler (Menderes, Demirel, Özal, Erdoğan) ve partiler (Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi) değişse bile hepsi de karşı devrim cephesinden olduklarına bakılırsa dönem bir tür tek parti dönemi olarak görülebilir. Yani, Türkiye'de çok-partili dizge değişmez seçim sonuçları dolayısıyla bir tek parti dönemi gibidir.

Karşı devrimden ne anlaşılması gerektiğine gelince. Atatürk Devrimi aydınlanma ve bütünsel kalkınmayı temsil eder. Karşı devrim ise feodalizmi, şeyhlik-ağalık düzenini, Orta Çağ'ı, maddi kalkınmayı simgeler. Belki birçok karşı devrimciler farkında olmasalar da karşı devrimin sonu (nihai hedefi) şeriat diktatörlüğüdür.

TBMM Başkanı Cahit Karakaş ve Millî Selamet Partisi (MSP) Genel Başkanı Erbakan, 24 Mart 1978'de TBMM'de yeni açılan mescitte.

Karşı devrim dönemini belki iki alt döneme ayırabiliriz. Açıkça İslamcı partiler ortaya çıkıncaya değin iktidarlar, devrimin birçok temel kurumlarına dokunmaya cesaret edememişler, hatta tören Atatürkçülüğü yaparak devrimcileri niyetleri konusunda yanıltmak istemişlerdir. Bu döneme kısmi karşı devrim dönemi diyebiliriz. Daha sonra Necmettin Erbakan'ın 1972'de kurulan İslamcı Millî Selamet Partisi 1973 seçimlerinde %12 oy aldı. 1995'te Erbakan'ın Refah Partisi birinci parti oldu. 2002 yılı genel seçimlerinde Erbakan'ın arkadaşları Adalet ve Kalkınma Partisi olarak tek başlarına iktidar oldular. Bu noktadan başlayarak (2002) tam karşı devrim dönemine geçildiği söylenebilir.

Karşı devrimci politikalar 1950'den bu yana neden her seçimi kazanmışlardır? Birinci nedeni 1945'te İnönü çok partililiğe karar verdiğinde nüfusun çoğunluğu henüz Orta Çağ'da yaşıyordu. Bu insanların devrimin dostu değildi, belki hasmıydı. Dolayısıyla 1950 seçimlerinin o sonucu vermesi kaçınılmazdı. Ondan sonra da iktidara gelen karşı devrim partileri Orta Çağ çoğunluğunu korumak için her şeyi yaptılar. Halkevleri ve Köy Enstitüleri kapatıldı. İmam Hatip Okulları, İlahiyat Fakülteleri açıldı, devrimcileri işe almadılar, devrimci öğretmen, memurlara hayatı zindan ettiler, zorunlu eğitim 5 yılda bırakıldı...vb.

Henüz Atatürkçülük ideoloji haline gelmemiş bile olsa 27 Mayıs 1960 asker müdahalesi karşı devrimci gidişi yavaşlatmak, hatta durdurmak için kimi şey-

ler yaptıysa da bunlar kalıcı olmadılar. 1971 ve 1980 askerî müdahaleleri ise karşı devrimci müdahalelerdi.

1947'de Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin dört parlak bilim insanına karşı komünizm karşıtı, tümüyle hukuk dışı bir kampanya başlatıldı (Niyazi Berkes, Behice Boran, Muzaffer Şerif, Pertev Naili Boratav). Bunlar üniversiteden atıldılar. Atatürk döneminde mağdur Alman bilim insanlarına kucak açmış olan Türkiye, şimdi kendi bilim insanlarını yijordu.

Karşı devrimci partilerin başarısının ikinci nedeni Batı emperyalizminin desteğidir. Batı emperyalizmi deyince Avrupa ve ABD emperyalizmi anlaşılır. Sevr mimarlarının Büyük Zafer ve Lozan yenilgilerine neden olduğu için zaten Atatürk ve devrimine sıcak bakmamaları beklenebilecek bir tutumdur. Ayrıca, bağımsızlık konusunda Atatürkçüler denli titiz olmayan karşı devrimcilerin emperyalizme Türkiye'de manevra alanı sağlayabilecek ödünleri vermede daha uysal ve rahat olacakları da doğaldır. Bilindiği gibi, emperyalizmin denetim kurma mekânizmalarının başında borçlandırma gelir. Örneğin Menderes ve Demirel iktidarları rahatça borçlanmışlar ve Türkiye'yi mali çıkmaza sokmuşlardır. 2000 yılındaki mali bunalım Kemal Derviş'in, yani Dünya Bankası'nın, yani Batı emperyalizminin "15 günde 15 yasa" dayatmasına yol açmıştır. Bugün de ne yazık ki ülkemiz borca batık, sıcak paraya muhtaç bir durumdadır. Batı emperyalizmi Türkiye, Suriye, Irak, İran topraklarını alarak bir büyük Kürdistan kurmayı kafaya koymuşsa (ki koymuştur) bağımsızlığının büyük ölçüde yitirmiş bir Türkiye buna ne kadar direnebilir?

Karşı devrim iktidarlarının bilançosunu çıkarır mısınız?

1. Türkiye borca batırıldı. Bugün Türkiye'yi başta ABD, Batı emperyalizmi yönetmektedir. Bağımsızlığımızı büyük ölçüde yitirdik (NATO, AB ile Gümrük Birliği).
2. Tarım ve hayvancılık çökertildi.
3. Kamu işletmeleri kötü yönetildi ve yağmalandı. Halkın dışından tırnağından artırarak kurduğu, birçoğu stratejik kuruluş elden çıkarıldı. Pek çoğu yabancıların eline geçti. Kentler ve kırlarda acıklı bir işsizlik, sefalet diz boyudur.
4. Eğitim, kültür, bilim baltalanarak, ülkemiz karanlıkta ve geride tutuldu.

Mahkeme, Behice Boran ve Niyazi Berkesin mahkûmiyetlerine, Naili Boratavın da beraetine karar verdi

Soldan sağa Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes, Behice Boran mahkemede

Ankara 10 (Telefonla) — Pertev Naili Boratav, doçent Niyazi Berkes ve Behice Boran'ın, Dördüncü Asliye Ceza'daki duruşmaları bugün sona ermiştir. Davaya 18 haziran 94'de başlanmış, 32 oturum yapılmış ve 49 şahid dinlenmiştir. Bugünkü duruşmada yargıç, dosyada bulunan evrakı ve müşahidelerin ifadelerini anlatarak, bu hocaların Fakülte'deki kürsülerinin "muvakelen kaldırılmasından sonra, talebeler arasındaki ikiliğin de ortadan kalktığını belirtmiştir. Yargıç, Rek-törlüğün yazısından da, görevlerin kötüye kullandıklarına videdani ka-naat hâsi olduğunu kaydetmiş, Behice Boran'a, Niyazi Berkesin üçer ay hapsi ve memuriyetten mahrumiyetlerine, Pertev Naili Boratavı gelince, Türkçülük ve milliyetçilik alehinde bulunduğu iddiası delillerle tesbit edilemediğinden beraatine karar vermiştir. Mahkeme, bu mahkûmiyetleri, temyiz yolu ağırlıklar arasındaki ikiliğin de ortadan

DTCF'den ihraç edilen öğretim üyelerinden Pertev Naili Boratav beraat etti, Behice Boran ile Niyazi Berkes 3'er ay hapis ve memuriyetten men cezasına çarptırıldı.

5. Gençlik ürkütölüp sindirildi, köşe dönmeçiliğe itildi. Halkımızın sağlık ve adalet gereksinimleri savsaklandı.
6. Özgürlükler ve insan hakları kısıtlandı, çiğnendi. Kadınlar cinayete varan ağır baskılar altındadır.
7. Bağımsız Türkiye, Şeyh Sait İsyanı'nı 3,5 ayda bastırdığı halde, 1984'ten beri PKK'nın isyanı hâlâ bastırılmadı. Muzafferîmiş gibi PKK bize bir anayasa dikte ediyor.
8. Rüşveti, yolsuzluğu, anayasa ihlallerini, çeteleşme ve mafyayı, faili meçhul cinayetleri hoş görerek ya da özendirerek devlet kirletildi.
9. Dış güçlerin yönettiği korkunç bir dış siyaset ülkemizi yıkıma doğru götürüyor.
10. İkinci sınıf hizmetlerin sunulduğu, gitgide çirkinleşen yerleşim birimlerinde yaşam kalitemiz düştü, düşmektedir.

Sonuç: Türkiye'ye ve Türklere yazık olmuştur.

Yunus emre felsefesinin düşündürdükleri - 1

Derinliklerin sınır koşullarında “ete kemiğe bürünmek”

Dr. Öğr. Üyesi Metin Altan • Eskişehir Teknik üni. Fizik Bölümü Astrofizik Eğitim ve Araştırma Birimi

Fiziksel öznitelik açısından insanlar üzerinde, renk, ırk, dil, zengin ve yoksul ayrımı yapmadan insanları sevmenin, Allah katına ulaşma ve Allah sevgisi açısından gereklilik olduğuna inanan Bizim Yunus, kendi bilincinin farkında olan onurlu bir varlık olma çabasının insana özgü olduğunu savunmuştur.

Anadolu'da Türkçe şiirin öncüsü
Yunus Emre.

Yunus Emre şiirleri, büyük bir iç huzur ve manevî mutluluk verir. Hayatı yaşarken durduğu noktaya paralel olarak her insanda farklı düşünceleri de tetikler. Yaşantısını, bilimin mum ışığının uzantısında odaklayanlarda, içsel huzur ve manevî doygunluğun yanı sıra, doğanın birçok dinamikleri zihin gölgelerinde keskinleşir.

Yedi asır öncesine selam

Yunus Emre'nin vefatının 700. yıl dönümü sebebi ile, 12-27 Kasım 2019 tarihlerinde UNESCO tarafından gerçekleştirilen 40. Genel Konferans'ın 40 C/15 sayılı dosya çerçevesinde alınan karar gereği “Yunus Emre'nin vefatının 700. yıl dönümü”, Azerbaycan, Bosna-Hersek, Kuzey Makedonya ve Özbekistan'ın desteği ile, 2021 UNESCO Anma ve Kutlama Yıl Dönümleri arasına alınmıştır.¹ 30 Ocak 2021 tarihli ve 31380 sayılı resmi gazetede Cumhurbaşkanlığımızın 2021/1 genelgesinde, 2021 yılının “Yunus Emre ve Türkçe Yılı” olarak kutlanmasının kararlaştırıldığı duyurulmuştur.²

Yunus Emre, şiirlerinde insan ve doğa sevgisi, hoşgörü, kardeşlik ve barış kavramları üzerinde dururken, dönemin Türkçe dilini etkin olarak sade bir şekilde kullanmış ve din, dil ve ırk ayrımı yapmadan, şiirleri ile tüm insanlığa kucak açmıştır. Evrensel insanî değerler temeline inşa ettiği felsefesi ile, dünya hümanizmine katkıda bulunarak ve insanları ortak paydada buluşturarak, çağının ötesinde bir şair olmuştur. Yunus Emre'nin hem yerel hem de küresel ölçekte ortak bir değer olarak tanıtılması amacı ile, 2021 yılının ülkemizde “Bizim Yunus” olarak anılması kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede Yunus Emre mirası olan Türkçe'nin önemini vurgulanarak, “Medeniyet Dili” kimliği çerçevesinde bilinçli ve doğru kullanımını sağlamak amacı ile “Dünya Dili Türkçe” eksenli etkinlikler ve paylaşımlar gerçekleştirilmiştir.² Yunus Emre, yazdığı şiirleriyle, Türkçeyi bir aşk ve manâ dili haline getirmiştir.

Yaşadığı dönemin Türkçesi ile yazılan şiirlerin günümüz Türkçesi ile anlaşılmasına çalışılması, özellikle genç nesil için zorluklar içeriyor. Yapılan çeviriler çoğu zaman Bizim Yunus'un derinliğini hissettirmekte yetersiz kalıyor ve Yunus Emre felsefesini tam olarak yansıtamıyor. Yunus Emre'nin vermek istediği erdemlik; sosyoloji, felsefe ve edebiyata gerektiği kadar yakın olmayan okurlar tarafından maalesef yeterince algılanamıyor. Bu durumda Yunus Emre felsefesinden uzaklaşan satır araları, kısmen materyalist ve duygusuz görünümlü mısralarda eriyip gidiyor.

Zaman ilerledikçe farklı çağların zorunlu şartları güdümünde yetişen her yeni nesil ile, önceki nesiller arasında hayata bakış açısı, öncelikleri, kültürleri, beklentileri, olgunluk ve erdem altyapısı değişkenlik

“Evrensel insani değerler temeline inşa ettiği felsefesi ile, dünya hümanizmine katkıda bulunarak ve insanları ortak paydada buluşturarak, çağının ötesinde bir şair olmuştur”

gösterir. Şiirlerini okuyan herkesin *"kadim edebiyat kültürü, dini eğitimi/altyapısı, semavî bakış açısı ile mayalanmış ve yoğurulmuş olması beklenemeyeceği"* çıkmazı ile, Yunus Emre felsefesine farklı açılardan bakma gerekliliği fikri, makul sınırlara indirgenebilir. Bu gereklilik kapsamına alınan edebiyat, evrimsel dil bilimi, felsefe ve din birlikteliği ile oluşan platform, bir seviyeye kadar Yunus Emre erdeminin, felsefesinin ve şiirsel motif derinliklerini anlama çabasını beslemektedir. Bu süreçteki çok değerli buluşmalarda, konu ile ilgilenenlere daha geniş kapsamlı, farklı nitelikler sentezli bakış açıları kazandırılarak ve yeni kapılar aralanarak, çok kıymetli edebi ve felsefi paylaşımlar yeni nesil perspektifli bakış açıları ile sentezlendi. Sosyoloji, edebiyat ve felsefe penceresi bakış açımızı zenginleştirirken hayranlık ile bu çalışmaların yankılarına eşlik etmekteyiz.

Anadolu insanlarının kendi aralarındaki mezhep kavgaları da ayrıca kendi benliklerini yıpratmış. Anadolu'da tam bir kaosun hâkim olduğu bu süreç, Anadolu Selçuklu Hanedanı için de sonun başlangıcı olmuş.

Okumakta olduğunuz bu makalede ise, daha farklı bir yaklaşım ile, zihinlerdeki bazı fikirler, Yunus Emre felsefesinin satır araları ile filizlenecek ve sonrasında da çok farklı platformlara taşınıp bilimin mum ışığında sentezlenip olgunlaştırılacaktır. Yunus Emre felsefesinin, bir *çağdaş bilim insanına düşündürdükleri* ile oluşan hayret ve merak ile sentezlenen soru işaretlerinin sayısının artışına birlikte tanık olalım.

Yaşadığı dönemin zorlukları

Aslında resmimize çok daha geriden baktığımızda, yaşadığımız makro mekân açısından çok büyük bir patlama, patlamalar, çarpışmalar, zorunluluklar, zorluklar ve zorbalıkların çocukları olduğumuzu fark ederiz. Varlığımızı yaklaşık 13.787 milyar yıllık bir Ar-Ge'nin sürekliliği ile bütünleştirmeye çalışıyoruz. Ömrünü bitirmiş bir ceset, yıldızın vahşi bir patlama artığı üzerine kurulmuş ikincil yıldızın çevresindeki çarpışmalardan kalan yıldız parçalarının soğuması ile yörüngede kalabilme savaşında galip çıkarak, ganimeti olan uydusu ile ikincil gezegenimizin varlık mücadelesini paylaşıyoruz. Doğa kendi dengesini bularak sakinleştiği halde insanlık maalesef bir türlü durulamadı. Hırs ve arzuları, zihninin dehlizlerinde yarattığı tanrıların peşinde, bencilliğinin ekseninde döndürdüğü dünyasına hapis solmuş durumda.

Evrenin derinliklerinden gelen çılgınlara kapatmışız kulaklarımızı ve gezegenimizin bu varlık mücadelesinin cahilliğinde, farkındasızlığında hayatın, yaşanmalarımızın zorluklarını şikayetlerle, yakınmalarla,

isyanlarla anlatırız her sohbetimizde. Algı çerçevemizde, yaşam koşullarımız içinden çıkılmaz problemlerle hayatımızın her döneminde hepimizi yıpratır, yaşamak her geçen an ağırlaşır ve altında eziliriz, fakat kabullenmemiz gereken, bu gerçeklik tüm canlılar için ayrıcalıksızdır. Bu süreçte birbirimize ve hatta kendimize tahammül etmeye çalışırız ve çoğu zaman karşılaştığımız olaylar karşısında insanlığımızdan bile utanırız. Dizeleri ile insanın içini ısıtan bir derviş, çok mu mükemmel, günlük yaşantımızdan çok daha mı ilham veren bir dünyada yaşıyordu da yaşadığı hayatın huzurunu, güzelliğini mısralarına yansıtmış, başka insanlara şifa seyahatlerine çıkmış? Çok kısa bir özet ile Bizim Yunus'un yaşadığı döneme bir bakalım.

1239-1240 yıllarında Anadolu Selçuklu Devleti'nde ortaya çıkan Babai Hareketi, Anadolu'da farklı fikir akımlarını da yaratmıştır.

Mançur çetelerinin baskınları, Batı'dan gelen Haçlı Seferleri'nin tahribatları, Tapınak Şövalyeleri'nin saldırıları, Alamut fedai çetelerinin yağmaları sürekli Anadolu halkına her açıdan kayıplar verdirmiş, halkı canından bezdirmiş. Devlet otoritesinin olmadığı bu dönemde maalesef basılmayan, talan edilmeyen, maddî ve manevî zarara uğramayan köy kalmamış. Çeteler köylü ailelerin, hayvanlarını, çocuklarını, ürünlerini, kadınlarını ellerinden almış. İnsanlar, canlarına ve mallarına zarar gelmesinden korkarak yaşamaya çalışmış. Anadolu insanlarının kendi aralarındaki mezhep kavgaları da ayrıca kendi benliklerini yıpratmış. Anadolu'da tam bir kaosun hâkim olduğu bu süreç, Anadolu Selçuklu Hanedanı için de sonun başlangıcı olmuş. Bu çerçevedeki iç karışıklıktan yararlanan Azerbaycan, İran ve Irak'ı işgal etmiş olan Moğollar, tüm güçleri ile Anadolu'nun haki-miyet ve zenginliklerini ele geçirmek için her fırsatı değerlendirmiş.

Çalış kazan ye yedir, gönüller ele getir

Yüz Kabedeb yeğrekdir bir gönül ziyareti

Ben gelmedim da'vi için / Beni işim sevi için

Dostun evi gönüllerdir / Gönüller yapmaya geldim

1242 yılındaki ilk saldırılarında Erzurum'u alan Moğol ordusu, kadın, çocuk, ihtiyar ayırmadan kılıçtan geçirmiş. Bir yıl sonra Selçuklu ordusunu Köseadağ'da yenmesi ile Sivas'ı ardından Kayseri ve Erzincan'ı almış, halkını katletmiş, zenginliklerini yağmalamış, yaşam mekânlarını ve geçim alanlarını yıkmış. Bu yenilgiler sonunda, ağır vergiler karşılığında ateşkes sağlansa da Moğol saldırıları şiddetle devam etmiş ve hakimiyet sınırları gitgide genişlemiş.

Dinde biçimsel davranışların gereksizliğini, tutkuları yenmenin erdemliğini ve gönül yapmanın verdiği evrensel mutluluğu ve huzuru vurgular. Görünüşe bakmaksızın insanlarla bütünleşmeyi ve samimiyetle, içten davranmayı öğütlerken, Allah'a giden yolun, insanın insana verdiği değerden geçtiğine inandırır.

Zorbalıklar ve ağır vergi uygulamaları, Anadolu halkını fakirlik, huzursuzluk ve güvensiz ortamların derinliklerine sürüklemiştir.^{3,4} Batı'ya doğru gelişen Moğol istilasının yan etkisi, önemli mutasavvıf, bilim adamı ve sanatçıların, sonraları ise geniş Türkmen gruplarının Anadolu'ya göç etmesi olmuştur. Moğol baskısının önünden kaçıp Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yayılan ve çoğunluğunu Türkmenlerin oluşturduğu gruplar, devletin ekonomik kaynaklarının daha çok insan tarafından bölüşülmesini gerektirmiştir. Bu duruma iktidardakilerin kötü yönetimi, suistimal, yolsuzluk ve haksızlıklar da eklenince Selçuklu Devleti, ekonomik ve sosyal sıkıntılar batağına saplanmış, toprak yönetimi ve vergi düzeni tamamen bozulmuştur.⁵ Bu dönemde Türkmenler arasında yayılan farklı İslâm yorumları sonucu gelişen akımlardan biri olan Vefailik tarikatına mensup Şeyh Baba İlyas, etrafındaki Türkmenleri örgütleyerek, Baba İshak ile birlikte büyük bir isyan hareketi başlatmıştır. Fakat Baba İlyas Amasya'da Selçuklu askeri kuvvetleri tarafından idam edilmiştir. Baba İshak da Konya'da öldürülmüştür. Babaî İsyanı ile filizlenen manevî değerler ve fikirler başka akımları da birleştirerek Anadolu'da bir inanç hareketlerini tetiklemiş, bu hareket yüzyıllar boyunca bu coğrafyayı etkilerken, Türkmenlerin Selçuklu hanedanına küskünlüğünü de beslemiştir.^{6,7}

Adımız miskindir bizim / Düşmanımız kindir bizim

Bir kimseye kin tutmayız / Kamu alem birdir bize

Görülüyor ki, Bizim Yunus'un bütün hayatı Selçuklu hanedanının çöküş dönemi sürecine denk gelmiştir. Farklı dini baskı ve kutuplaşmaların kafaları karıştırdığı Anadolu'da, ekonomik yetersizlikler, siyasi sıkıntılar, savaşlar, isyanlar, yağmalar ve güvensizlik içinde yaşamış olmasına rağmen, Bizim Yunus hayranlık uyandıran bir yüce gönüllülük ile halka sevgi, hoşgörü, erdem aşılama, Allah aşkına uzanan yolu göstermeye çalışmıştır. Anadolu halkına psikolojik açı-

dan destek, telkin ve moral vererek toplumsal huzuru sağlama ve insancıl kültür platformunun oluşmasına zemin hazırlama çabasında olan Yunus Emre Divanı sayesinde, Osmanlı'nın ilk güçlü toplum ve devlet prensipleri filizlenmiş ve beslenmiştir. Bizim Yunus Anadolu'da bir bakıma halkın maneviyat doktoru gibi dolaşarak, korku içinde, güvensizlik paniğinde olan Anadolu halkının gönüllerine sevgi, hoşgörü, birlik ve beraberlik tohumlarını şiirleri ile serpiştirmiştir. Dünyevî mal mülk peşinde olmanın insanı evrensel, ilahî düşünceden yoksun bırakacağını, sosyal adalet açısından mal dağıtmanın, insanı Tanrı katında değerli kılacağını vurgulayan Bizim Yunus, insana değer katan öğelerin kendi özdeğerleri olduğunu, Allah aşkı ile insanın ilahî varlığı ve mutluluğunun olgunlaşacağını şiirlerinde vurgulamıştır.

Kainattaki sevginin doruk noktası insandır. İnsan hem sevendir hem sevilendir.

Fiziksel öznitelik açısından insanlar üzerinde, renk, ırk, dil, zengin ve yoksul ayrımı yapmadan insanları sevmenin, Allah katına ulaşma ve Allah sevgisi açısından gereklilik olduğuna inanan Bizim Yunus, kendi bilincinin farkında olan onurlu bir varlık olma çabasının insana özgü olduğunu savunmuştur. Aslında bilinci ve şuuru ile insanı diğer canlılardan ayıran bir diğer özniteliği de edep ve örtünme içgüdüsüdür. 12.500 yıllık yerleşim ve tapınak figürlerindeki bulgular da ortaya konulduğu gibi, ilk onursal içgüdü örtünmedir ve doğada başka hiçbir canlı örtünmez.⁸

Kullar yol vermeyince şahı kim görebile

Dosta gidenin yolu gönül içinden geçer

Bir amel eylemedim, gireyidim gönüle

Yermişiki milletin ayağın öpmek gerek

Semavî dinlerin amaç ve anlamının bir noktada birleştiğini düşünen Bizim Yunus, şiirlerinde insan haklarına ve insan kişiliğine saygıyı önemser. Dinde biçimsel davranışların gereksizliğini, tutkuları yen-

menin erdemliğini ve gönül yapmanın verdiği evrensel mutluluğu ve huzuru vurgular. Görünüşe bakmaksızın insanlarla bütünleşmeyi ve samimiyetle, içten davranmayı öğütlerken, Allah'a giden yolun, insanın insana verdiği değerden geçtiğine inandırır. Özellikle kin gütmenin, başkalarına yüksekte bakmanın, bencil olmanın insanı küçülttüğü, Yunus Emre felsefesinin önemli nasihatlerindendir.

Bir süre sonra Amigdalanın işlevsiz kalması ile ön beyninin karanlık tarafının güdümünde, bencilliğinin zirvesine ulaşır ve toplumsal, sosyolojik, ahlaki, hukuki, dini hiçbir kuralı tanımaz, kötülüğün her detayını hayatın bir parçası olarak makul görmeye başlar.

Bizim Yunus şiir ve anlatıları ile kin, öfke, nefret, düşmanlık, kıskançlık gibi olumsuz duyguların yerine şefkat, bağışlayıcılık, yardımseverlik, merhamet, iyilik yaparak mutlu olma, insanları sevmek, iç huzura, esenliğe, Allah aşkına kavuşma gibi duygular yerleştirerek, Anadolu halkının bütünlüğünü inşa etmiş. Küresel ölçekte benimsenmesi gereken Bizim Yunus'un bu felsefesi, eğer insanlık tarihinin satır aralarında daha kapsamlı yer alabilseydi, günümüzde dünyanın vicdan odaklı insanlık haritası çok daha farklı olurdu.

Geçip gitmek diler isen / Ya düşmeyeyim der isen

Şu kazandığın malını / Tanrı için vermek gerek

Kazandığın veriben / Yoksulları hoş görüben

Hak hazretine varuben / Oddan e kurtulmak gerek

Çünkü ahrete kavisin / Ko bu yalandı da'visin

Mal ve hazine sevisin / Aşık isen nendir senin

Yeyip yedirgil fakire / Eksilirse Tanrı vere

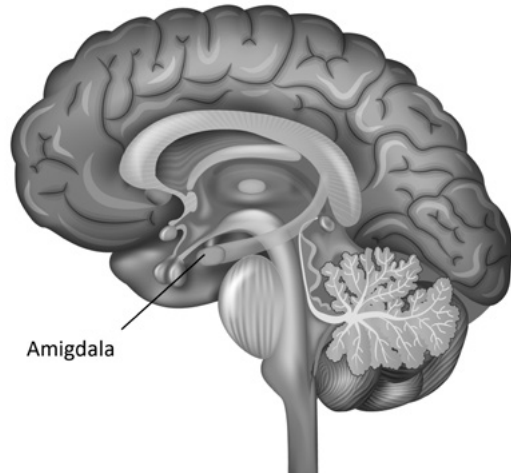
Bir gün tenin yere gire / Geri kalan nendir senin

Vicdansız sebeplerin gölgesinde ezilen vicdan

"Yaratılmışı sevin yaratandan ötürü", önemli bir ilahî ve ahlâkî nasihattir. Allah aşkı, yarattıklarına da verilmesi gereken saygı ve sevgiyi beraberinde getirir. İnsana ve diğer canlılara, dinî, ahlâkî ve toplumsal bütünlük içerikli kurallar çerçevesinde yaklaşılması gerekliliği noktasında, insanın insana yaptığı kötülüğe ve zulme hümanist bir anlam vermek Yunus Emre felsefesine aykırıdır.

İnsanlık tarihinin her aşamasında, farklı dünyevi sebeplerle, insanların birbirine zarar vermesine tanıklık ediyoruz. İlahî bir varlık olduğu düşünülen ve Tanrısal özniteliğe sahip olduğu vurgulanan Bizim Yunus felsefesi penceresinden baktığımızda,

soykırıma varacak düzeyde insanlara zarar vermek kabullenilemez. Bu zihniyetin gerekçelerini merak etmemek elde değil. Daha da merak uyandıran ise, bir bebeği bile vahşice yok etmeyi makul saydıracak bir ikna, insan zihnini nasıl hapsedebilir? Bunun en çarpıcı örneği, ikinci dünya savaşı sırasında yaşanan Nazi soykırımı. Liderleri Adolf Hitler ve emrindeki tüm insanların yaptıklarını tarih ayrıntıları ile lanetleyerek yazmaktadır. Merak edilen şu ki, acaba Hitler'in aklından geçenler neydi? Geçerli sebebi vardı da sadece yaptırım ve uygulama üslubu mu yanlış? Acaba gerçekten aklından geçenleri ve gerekçelerini anlayabilmek, yapılanları haklı çıkarır mı? Kendi ırkının geri planda kalarak yok olma tehlikesine karşı bir girişim olduğunu savunarak birçok haklı gerekçesini kitabında sıralamaktadır.^{9,10}

Amigdala, duygusal olaylarla ilgili hafızanın oluşumunda ve depolanmasında önemli rol oynar.

İnsan olabilme temelli vicdani yaklaşım, empati kurarak diğer canlılarla sempatik bir yakınlaşma çabası gerektirir. Bu bütünleşme çabası ile insan, ilişkili canlılara yönelik merhamet duygusu besler, yaptığı davranışın derinliğini anlayabilmek için kendini onun yerine koyarak etkileşim seçeneklerini değerlendirir, algılarını sonuçları ile değil, süreçleri ile yorumlar. İnsanlığın asıl mayasında olan vicdan, benliğinin yaptığı hatalara karşı suçluluk duymasını gerektirir, yapılan hatanın sonuçlarına odaklanarak telafi ve çözüm süreçlerini sentezler.¹¹

Bir farklı yaklaşıma göre vicdan; inançlara, ahlâkî kodlanmışlıklara, özgürlüğün yaşanmasına ve varlığın sürekliliğine aykırı durumda, çözüm için yetkin ve yetkili olup müdahale etmeme durumunda yaşanan içsel rahatsızlıktır. İnsanın tabiatında olan vicdan duygusunun bastırılarak etkisiz hale getirilmesi veya yok edilmesi sonucu ise insanın karanlık tarafı ortaya çıkar. Çağdaş bilimin küçük bir mum ışığı ile insanlık beyninin insancıl sağlığına dokunmak adına, bileşenleri arasındaki etkileşime odaklanmak için nörofiziksel^{12,13} açıdan yaklaşırsak, bizi insan yapan, yaşamının sürekliliğini, erdemli davranışların yönetilmesini, konuşma, düşünme, muhakeme, sonuca gitme işleyişlerini sağlayan bileşenimiz, beynimizin ön tarafından bulunan "Frontal Korteks"tir.

İnsanın erdemli yönlerinin yanında, negatif telkininde ise hile, kandırma, yalan söyleme, kötülük yapma gibi olumsuz yönlerinin aktive olmasını da bu ön beyin sağlar. İnsanın bu dünyadaki çok kısa zaman diliminde varlığı süresince, temel bedensel, cinsel, fiziksel ihtiyaçlarını karşılama aşamalarında, toplum, din ve ahlâk kurallarını yok sayarak, kuralsız, vahşi, edepsiz, erdem dışı hareketler ve davranışlarla da yaşantısını sürdürebilir. Ahlâk dışı bir davranış anında Amigdala ön beyni uyararak dizginler. Ön beyin ile Amigdala arasındaki etkileşimin işlevini kaybetmesi, ön beyinin Amigdalanın uyarılarına cevap vermemesi, kendini erdem, vicdan gibi insani davranış gerekliliklerine kapatması sonucunda, insan çevresindekileri kandırabilir, kendi lehine olayları yönlendirebilmek için türlü yalanlar söyleyebilir, banka soyar, zayıf insanlara zorbalık ederek namus, mal ve paralarını alır, toplumun özdeğerlerine zarar vererek kendi varlığının rahatlığına hapsolür farkında olmadan. Çok makul gerekçeler üretir ve bunları yapmasının sakıncası olmadığına, hatta yapması gerektiğine kendini ikna bile eder.

Savaş sonrası, Nazi soykırımında yer alan kariyer sahibi bilim insanlarına açılan davalarda, hakimler ve savcılar sorgulama sırasında bu insanların son derece normal davrandıklarını, yaptığını soğuk kanlılıkla sıradan bir olaymış gibi anlattıklarını, yaptıkları zulüm ve işkence eylemlerini bilimsel deneymiş gibi not alarak istatistiksel analiz ve bilimsel sonuç çıkararak tartıştıklarını hayretler içerisinde dinlemişler.

İnsanlık tarihinde hep karşılaşılan olaylardır; ön beyin, dışarıdan gelen telkin ile, benmerkezci duygu- ları tetikler, kendi lehine olaylara makyaj yaparak, yapılmaması gereken davranışlara ikna çabası ile makul öznitelik kazandırmaya çalışır. "...bu seferlik yapalım ...Sıra çok uzun ...Dikkat dağıtıp öne geçelim ...Herkesten önce işi bitirirsek hem de açık göz olarak taktir görürüz ...Zaten öleceğiz, hayat kısa, keyif verici şeyleri tadalım ...Trafikte herkesin yolunu kesip öne geçelim ...Yol vermeyelim, daha çabuk varırız ...Bu adam zengin nasıl olsa, yenisini alır, parasını malını alsak fark bile etmez..." gibi kendi kendine telkin, ikna ve makul görme sürecini ön beyin aktif bir şekilde gerçekleştirir. Fakat tam bu düşünceler filizlenirken insan zihni nörofizyolojik tetiklenmeye girer. Vicdanî açıdan yapılmaması gereken eylemlerin olmasında sakınca görmeyen ve olması için motive eden ön beyine karşı durarak direnen zihin, negatif tetiklenme durumunu Amigdalaya iletir. Beyinin stres merkezi olan Amigdala anında harekete geçerek negatif düşünce ve duyguları frenlemeye çalışır. Bu aşamada gönderdiği stres sinyali ile tetiklenen Amigdala normalize olma sürecine girdiğinde

metabolizma gerginlik yaşar ve insan bünyesindeki kısa süreli rahatsızlık vicdanî hisleri tetiklediğinde Bizim Yunus felsefesindeki insan doğasına aykırı davranışlar dizginlenir. Fakat Amigdalanın sürekli şiddetli bir şekilde ön beyin tarafından uyarılması, bir süre sonra frenleme mekanizmasını köreltme- ye başlar. Bir aşamadan sonra Amigdala, ön beyinin hukuki, ahlâki, toplumsal, dini kuralları yok sayar, insanın hile, arzu, yalan, bencillik gibi kuralsız ben- merkezcil duygu ve istekleri dizginlenemez duruma gelir. Negatif durumlar ile karşılaşma anında insan Amigdalasını yatıştırmaya başlar. Olaylara karşı çö- züm üretme ve empatik yaklaşma hislerini kaybeder. Negatif duygular ile sürekli tetiklenen ve motive edil- len insan, bir süre sonra Amigdalanın işlevsiz kal- ması ile ön beyinin karanlık tarafının güdümünde, bencilliğinin zirvesine ulaşır ve toplumsal, sosyolo- jik, ahlâkî, hukuki, dini hiçbir kuralı tanımaz, kötü- lüğün her detayını hayatın bir parçası olarak makul görmeye başlar. Ahlâksız, edepsiz, kuralsız, bencil insanların ortaya çıkmasının kökeninde, Amigdala- nın yatıştırılıp etkisiz kılınması önemli rol oynar. Bu motivasyonu askerlerine veren Hitler'in psikopato- lojisi ve ikna, telkin odaklı hitap yeteneğinin kökeni birçok psikolojik araştırmalara konu olmuştur.^{14,15}

Naziler, Aryan ırka mensup olan Almanları "üstün ırk" olarak tanımlıyordu.

Savaş sonrası, Nazi soykırımında yer alan kariyer sahibi bilim insanlarına açılan davalarda, hakimler ve savcılar sorgulama sırasında bu insanların son derece normal davrandıklarını, yaptığını soğuk kan- lılıkla sıradan bir olaymış gibi anlattıklarını, yaptıkları zulüm ve işkence eylemlerini bilimsel deneymiş gibi not alarak istatistiksel analiz ve bilimsel sonuç çıkararak tartıştıklarını hayretler içerisinde dinle- mişler. Emirler ile sindirilen Amigdala uyarıları etki- siz kalınca, ön beyin tamamıyla savunmasız kalmış, talimatlar makul karşılanmış ve sonuçta bebeklerin bile katliamı sıradan bir olay olarak karşılanır hale gelmiş. Eziyeti, işkenceyi yakından deneyimleyen insanların hayata bakışları ve değer yargıları çok de- ğişmiş, hayata anlam verebilme çabasındaki anlam- sızlık ile mücadele, savaş mahkumu olmaktan çok daha fazla zarar vermiş, var olabilmek zorlaşmış.¹⁶

Yunus Emre felsefesi erdemine sahip insan bunu yapamaz. Vicdanı müsaade etmez. İnsanları toplumsal birliktelik adına bir arada tutan ahlâkî, hukuki ve sosyal kısıtlamalar da bu duyguyu sürekli besler. Bizim Yunus'un felsefesi ile Anadolu halkının birlik beraberlik içinde varlık mücadelesinde başarılı olmasının temelinde, vicdanın pozitif yönde telkin ve ikna edilmesi, manevî açıdan beslenmesi önemli rol oynamıştır. Edebi, ilahî ve manevî perspektiflerden incelendiğinde, Bizim Yunus'un şiirleri, büyük bir iç huzur ve manevî mutluluk verir. Hayatı yaşarken durduğu noktaya paralel olarak her insanda farklı düşünceleri de tetikler.

Farklı bakış açılara sahip olmayan fikirler, kendinden farklı olan her şeye karşı kapalıdır.

Yaşantısını bilimin mum ışığında odaklayanlarda ise, içsel huzur ve manevî doygunluğun yanı sıra, Yunus felsefesi satır aralarının düşündürdükleri ile doğa felsefesi, zihin gölgelerinde keskinleşir.

Derinlerde boğulmadan sınır koşullarının sentezi ile anlamak

Evrenin derinliklerindeki devinimleri anlayabilmek için, Sir Issac Newton'un aklından geçenlere teslim olmamızdan yaklaşık 230 yıl sonra, Einstein'ın zihinsel kurguları, kütle çekimin doğasını daha yüksek çözünürlükte anlayabilmemizi sağladı.¹⁷

Doğa dinamiklerinin resmine birkaç adım geriden bakıldığında, farklı prensipleri özelleştiren odakların sınır değerleri ve koşullarının paylaşıldıkça yaşamı beslediği, çeşitliliği ve zenginliği arttırdığı fark edilir. Üstelik bu sınır koşullarının sentezi, odak noktalarındaki derinlik, ayrıntıların izdüşümlerini verdiği ve detayların çok daha gerçeğe yakın anlaşılabilirdiği ortaya çıkar. Örneğin, evrenin derinliklerinde doğanın kurallarına (*kütle çekim etkisi gibi*) mahkûm cisimlerin her biri, doğayı anlayabilmemiz için kurguladığımız bilimin mum ışıkları olan anabilim dallarımız gibidir. Her bir anabilim dalı, kendi uzmanlığı çerçevesinde doğanın o noktasının hâkimi olduğu (*prensiplerini açıklayabildiği*) gibi, uzayın derin karanlığındaki her kütle de kendi çekim alanı ile evrenin o noktasının hakimidir. Zihinler zorlarken doğanın gizem perdelelerini, her anabilim dalı kendi derinliği ile bileşendir gerçeği tasvir edecek büyük resme. Her bilimin odağı, anlaşılması zor detaylar ile yoğunlaşır, diğerlerinden farklılaşarak derinleşir adeta. Odakların artan yoğunluğu, besler doğanın bilimsel derinliğindeki merakı. Ve uzmanlığı özelinde derinliklere inildikçe odağındaki bilimi anlamak, diğerleri için çok daha zorlaşır. İçinden çıkılmaz hal alır. (*Tıpkı evrenin derinliklerindeki bir cismin çevresi ile etkileşimi gibi. Kütle çekim büyüklüğü ile orantılı olarak etkilediği uzay-zaman dokusundaki bükülme sayesinde, diğer kütlelerin hareket doğasını belirler*). Adeta uzmanlık derinliğinde yaptığı bilimin sınır koşullarına yansımaları paylaştığı farklı anabilim dallarına destek vererek yorumların ortak çözümler için etkileşmesi gibi. (*Kütle, kendi etki hacminde çekim merkezi oluşturur derin uzayda*) Bir anabilim dalının çalışma alanındaki derinleşen odak noktası gibi. (*Bir başka kütle ile olay ufku ile temas etmediği sürece, kendi içinde bir evren gibidir her büyük kütle odağı*) Bir başka anabilim dalının derinliğine inemediği için kendi beceri sınırlarının ötesini bilememesi gibi her anabilim dalı odağının. (*Derin uzay boşluğunda kütle çekiminden etkilenen en yakın cisim, olay ufku sınırındadır*) Tıpkı, farklı bir anabilim dalı çalışma alanı ile ilgili fikir yürütmesinin, ilgili anabilim dalının çalışması hakkında gerçeği yansıtacak kesinliğe yakın, fakat yanlışlanabilir bulguların sentez ve yorumlanması sonucuna ulaşamayacağı gibi. (*Olay ufku ile temas eden her cisim, kütle çekimine kapılıp merkezine çekilir. Kütle yeterince büyük ise, merkezdeki kütle yapıdır. Yeterli kütle yoksa, çekim etkisi cismi çevresinde yörüngeye oturtur, ya da hareket yönünü değiştirir*) Bir anabilim dalının çalışma alanı, bir diğerinin odak noktasındaki yoğunluğa ilham vermeye başladığında, çalışma içeriği ve uygulamalarının yönü değişir, evrenin yapısal dinamiklerindeki ipuçları belirginleşmeye başlar. Derinleşen odak noktalarından ziyade, burada önemli olan, sınır koşullarındaki etkileşim, sentez, ortak payda ve birbirlerine destek vererek paylaşımlarda bulunmanın gücü simbiyotik yaşamın muhteşemliğidir! Fakat, tek başına anlam arayışında olan herhangi bir bakış açısı, odak noktasının derinliğindeki bencilliğin karanlığına, yoğunluğuna boğulmuş, yalnızlığına mahkumdur. Farklı bakış açısı

larına, anlam arayışlarındaki farklı renklere kapalıdır, farklı varlık çabalarına yönelik etkileşimlerde bulunamaz, paylaştığımız, birlikte anlamlandırma-ya çabaladığımız doğanın bir parçası olduğu halde... *(Tıpkı derinliklerdeki ceset yıldızın tekilliğine ışığı hapsetmesi, bilgi gönderememesi gibi, bizim evrenimizin bir parçası olduğu halde, kendi yarattığı evrenin karanlığına mahkûmdur).*

Doğadaki karşılıklı ilişkiler, varlığın temel nedenidir.

Sınır koşullarındaki ortaklıklar, paylaşarak, yardımlaşarak, varlığını sürdürme, simbiyotik yaşam, doğanın en temel prensiplerindendir. Yunus Emre felsefesinin layıkıyla anlaşılabilmesi için, zihin gölgelerinin sınır koşulları ile beslenen edebiyat, sosyoloji, felsefe, ilahiyat yaklaşımı destekli platformda, konu ile ilgili araştırmalar yapan bilim insanlarının çalışma alanları odaklı sınır koşullarında sentezlenmesi gerekir. Bu odak noktalarının her biri kendi özelinde bir cazibe merkezidir ve kendine özgü derinliğe sahiptir. Din eğitimi almış olan bir araştırmacı, ancak Yunus Emre felsefesine, kendi odaklandığı konular açısından yoğunlaşarak bakabilir ve bu bakış açısı, fizik eğitimi almış bir araştırmacıdan daha farklı yorumlar içerir. Edebiyat konularına odaklanan bir araştırmacının derinliği ise, kendi eğitim aldığı edebiyat penceresinden şekillenir. Bu araştırmacıların sentezi ile oluşan zengin platform, birbirinin derinliğinde boğulmaz. Paylaşımlarının anlaşılabilme ortak platformu sadece derinliklerine inmeden önceki, kısmen ortak sınır koşullarında kesişen çalışma alanlarıdır. Tarih, sosyoloji, edebiyat, felsefe, ilahiyat gibi alanlarda odaklanan bilim insanlarının Yunus Emre felsefesine odaklanmaları, her biri için farklı odakta derinlik içerir. Karşılıklı beslenen ortak yaklaşım ve anlaşılabilir paylaşımların gerçekleşmesi ile oluşan sınır koşulları, farklı bakış açılarının sentezi sonucu, daha sade, yorumlanabilir, ilham verici platformlar oluşturur.

Doğanın bileşenlerinin ve bireysel mekanizmalarının birbirini beslemeleri, temel varlığımıza sebeptirler. Doğanın varlık detaylarında, yerel problemlerine çözüm üretirken, hayvanların kendi yaşamlarına destek verecek eylemleri gerçekleştirdikleri vahşi yaşamdan, hücre içinde nano boyuttaki etkileşim süreçlerine kadar, birçok simbiyotik var olma mücadelesine tanık oluruz, doğadaki madde ve enerji dengesini sağlayan birbirini tamamlayıcı döngü içerikli fotosentez ve solunum gibi. Solunum sonucunda oluşan su ve karbondioksit fotosentezin haması olurken, fotosentez sonucu oluşan besin ve oksijen de solunumun hammaddesi olarak ortaya çıkar. Doğadaki canlılık, karşılıklı birbirini beslenen ve beslenen bileşenlerle zenginleşen simbiyotik süreç sayesinde yaşamı sürdürebilmektedir.¹⁸

Doğa, dinamiklerini koruyarak varlığını sürdürebilmek için, kendi bileşenlerinin arasındaki birlikteliği ve bu karşılıklı etkileşimleri kullanır. Özellikle sınır koşulları bu aşamalarda en önemli rolü oynar. Doğanın varlığını besleyen her mekanizmanın bir başkası ile etkileşme aşamasındaki sınır koşulları, yaşamın renkleri ve zenginlikleridir. Benzer zenginlikleri oluşturmak için, felsefe, ilahiyat, edebiyat odaklı yaklaşımların sınır koşullarında olgunlaşan Yunus Emre'nin düşündürdüklerini, temel fen bilimlerinin farklı nitelikteki derin odak noktalarının sınır koşullarındaki sadeliği ile sentezlemek, bu makalenin asıl amacıdır. İnsanlık tarihi kadar kadim bir bilim olan astronomi şemsiyesi altında, asırlardır evrimini sürdürmekte olan matematik, istatistik, biyoloji, fizik ve kimya odak noktalarının derinliklerine girmeden, yalın sınır koşulu yaklaşımları ile çağdaş fen bilimlerinin mum ışığını, Yunus Emre felsefesinin insana, yaşama, zamana, varlığa ve evrene yönelik edebi yaklaşımlarına gölge yaparak, kendi yaşamımızın anlam arayışına farkındalık katmak, bu makalenin satır aralarını heyecanlandırmaktadır.

Gezegemizdeki varlığın gerçeksizliği

"Ete kemiğe bürünmek", Yunus Emre felsefesinin omurgasını oluşturur (*Her ne kadar bazı araştırmacıların bir başka Yunus olarak nitelendirdiği kimliğe gönderme yaptıkları bir ifade olsa da*). Et ve kemik ile bütünleşme, öncesindeki başkalığı, bir farklı var oluş kavramını ima eder. Bu gezegendeki yaşamının başlangıç anının öncesindeki varlığını ve yaşamının bitiş anının sonrasındaki ilk varlığına dönüş hasretini barındırır içsel derinliklerinde. Şiirlerinde asıl önemle vurguladığı nokta; bu gezegendeki varlığından önceki ve sonraki varlığının aynı nitelikte olduğu, bunlar arasındaki varlığın ise huzursuz ve rahatsız edici, ızdırap verici, (*sonrasında Allah aşkının sonsuz huzur ve güvenine dönüş heyecanı ile*) sabredilmesi gereken çok kısa bir duraklama olduğu. Et ve kemik, maddi bedene gönderme ifadesidir. Atomlar, moleküller, hücreler gibi dünyevî maddeler birlikteliğidir. Bürünmek ise, sonradan içine girilen

fiziki bir maddesel kalıp gerektirir. Bu kalıp insan bedenidir (geçici varlık); içine giren ise başlangıç öncesi varlığıdır (bilinç, şuur). Bedenin zavallılığını hissettiren Yunus felsefesinin dizeleri, ilahî, sosyal, kültürel ve fen bilimleri alanlarının sınır koşullarına odaklanan zihinlerin derin paylaşımını düşündürür.

Efesli Herakleitos, varlığın canlı bir ateşten dönüşerek oluştuğunu iddia etmiştir.

Kral-Rahiplik ayrıcalıklığı hakkını kardeşine bırakarak felsefi derinliklerde doğa-insan sentezi üzerine yoğunlaşan ve logosta her şeyin kökenini gören Herakleitos, evrenin sürekli bir oluş ve devinim halinde değiştiğini savunur. Bu süreç karışıkların birbirine dönüşmesi ile beslenir. "Kendimi keşfettim, ruhun ucu bucağı yok" diyerek kalıplara sığmayan Herakleitos, maddenin ilk kaynağının ateş olduğunu vurgular. Doğanın evriminde her şey sonunda ateşe dönecektir.¹⁹ Bedensel inşamıza temel olan elementlerin varlık sebebinin yıldızların evrimi döngüsü olduğu göz önüne alınırsa, hiç de haksız sayılmaz.²⁰

"Geldik idi dünyaya

Biz de zaman içinde

Ömrüm de geldi geçti

Güman yaman içinde

Herakleitosçu düşünce maddî ve fiziksel evren odaklıdır. Fakat Yunus Emre'nin varoluş kavramına yaklaşımı derin manevî içeriklidir. Var oluş hem insan hem de evren için, farklı nitelikte söz konusudur. İnsan için var oluş, fiziksel ve felsefi olarak iki öz-niteliğe sahiptir. Yunus için önemli ve öncelikli olan felsefi var oluş, manevî ve ilahî öz-nitelik bileşen içerikleridir. Şiirlerinde maddî fiziksel varoluştan bahsederken bile, felsefi var oluşun derin anlamına göndermeler yapar. İnsanın ilahî bir içerik taşıdığını, fiziksel ve maddî varlığın çok ötesinde olduğunu, dünyada yaşama zorunluluğunda, bedenin geçici olarak var olduğunu ve bu dünyadaki yaşamın çok küçük zaman aralığına sıkışmış sınırlı bir süreç olduğunu savunur. Bu kısa dinamik sürece bir anlam yüklemeye çalışan insan, Allah katındaki ilahî ye-

rine tekrar ulaşma çabasını, yaşamın tüm acınası maddî değersizliğinden üstün tutmalıdır. Evrenin evrimi sürecindeki süreklilik, ırmağın suyu gibidir. Herakleitos'un "Akan suda, aynı yerde iki kez yıkanılmaz" düşüncesinde olduğu gibi, sürüp giden yaşamın herhangi bir anı tekrar yaşanamaz. Yaşanacak her an için tek bir izin vardır. Yaşamın her anı Allah aşkı ile değerlendirilmeli, ziyan edilmemelidir.

Ey aşk eri aç gözünü / Yer yüzüne eyle nazar

Gör bu latif çiçekleri / Bezenüben geldi geçer.

Her bir çiçek bin naz ile / Över Hakk'ı niyaz ile

Bu kuşlar hoş avaz ile / O padişahı zikrederler.

Rengi döner günden güne / Toprağa dökülür gine

İbretdürür anlayana / Bu ibreti arif duyar.

Ne gelmeğin gelmek dürür / Ne gülmeğin gülmekdürür

Son menzilin ölmekdürür / Duymadınsa aşktan eser.

Genişleyen Evren Modeli ilk ortaya atıldığı dönemde, Durağan Evren Modelini savunmakta kararlı, Einstein'ın da dahil olduğu çok saygın bilim insanlarından biri olan, yıldızlardaki element içeriğinin ve etkileşimlerinin mekanizmaları ile ilgili çok önemli çalışmalara imza atarak, astrokimya alanında büyük ilerlemelere kapılar açmış Fred Hoyle, bir popüler radyo programında, "Ne yani, evren büyük bir patlama ile mi var oldu?" cümlesi ile bir anda teorisinin gönülsüz isim babası oldu. Kısa bir süre sonra, Edwin Hubble tarafından gözlemsel ispatlar bulundu. Einstein da ikna edildi; makalelerini geri çekip genişlemeyi yok saymak için koyduğu zorlama faktörünü çıkartarak genişleyen evren modelini destekleyen makalelerini tekrar yayınladı ve teori, farklı bilimsel platformlarda kendini kabul ettirmeye devam etti. Bu süreçte Hoyle alay konusu oldu, kariyerinde girdiği bu karamsar dönemden çıkamadı, küstü ve küçük bir yerleşim yerine taşınarak ailesi ile birlikte doğa ile baş başa sakin bir yaşam sürerken bilim-kurgu hikâye kitapları yazmaya başladı. Kitaplarından birinde²¹ Blok Evren^{22,23} ile ilgili bazı fikirleri konu ederken, başlangıcından sonuna kadar zamanın, ayrıntıları ile tüm olayları içerdiğini kurguladı. Teorik fizikçi Brain Green'in de çalışmalarında^{24,25} bahsettiği gibi, her şimdisinde bir olayın çakılı olduğu zaman, donmuş bir nehir olarak var, insan yaşam sürecinde, zamanın her anında olanlar arasından seçtiklerini sırası ile deneyimliyor.

Herakleitos'un nehrin her su zerresinin akıp gittiği ve bizim duruyorken aynı su damlasını tekrar yakalayıp yikanamayacağımız yaklaşımından farklı olarak, akan nehir değil, ardışık yaşanan ve yaşanacakları deneyimleme eylemlerimiz. Bu felsefi yaklaşımları Yunus Emre'nin düşündürdükleri ile sentezlediğimizde hissedilen, sırayla yaşarken zaman nehrindeki tek yönlü şimdileri, aslında akıp gidenin zaman değil de hayatın hiçbir önceki olayı tekrar deneyimleyemeyeceğimiz ardışık şimdiler sıralamasında bir sonraki yaşanmışlıklardan ibaret olduğudur. Semavi

dinlerin "Allah zamandan ve mekândan bağımsızdır, öncesizdir ve sonsuzdur" kabulünü destekler nitelikteki bu düşüncede, canlılar için yaşanmışlıklar, kendi şimdilerine sabitlenmiş olup ardışık deneyim ve seçime sunulur. Zamana mahkûm akan yaşam, her şimdi için seçime açık deneyimlenebilen bir olay ve ardından bir sonrakini deneyimleme sürecinden ibaret olarak tanımlanır. O halde, Yunus Emre'nin tasavvuf anlayışına göre "Şah damarımızdan çok daha yakın içselleştirdiğimiz Allah, zamandan bağımsız olarak bütün şimdilerimizde." Yunus felsefesinde tekrar yaşanması mümkün olmayan, zamanın bu paha biçilmez şimdileri, Allah katına ulaşabilmek için manevî felsefede değerlendirilmeli. Akıp giden yaşam, zaman sürekliliğine çakılmış her şimdi için belirli olaylara kilitlenmiş. Tanrısal bir yaklaşım çerçevesinde *kader*, iyi ve kötü yaşanmışlık, zamanın her şimdisinde var ve insan seçimi ile bahsedilenleri deneyimliyor. Her seçilmiş şimdi için yaşanılacakların kararı çoktan verilmiş. Her seçim kendi evrenini oluşturur ve insan kendi seçtiği evreni yaşar. Fiziksel ve maddî etkileşimin anlık bir önemi yok. Manevî ve Tanrısal içerik, insan için ebedi bir kimlik. Maddî ve fiziksel hırs, bencillik, hiçbir şimdinin yaşanmışlığında anlam ifade etmez.

Yunus Emre dizelerinde, öncesinin Allah aşkı ile bu gezegende yaşayıp, zorunluluğundaki şimdiler tükenince de sahip olduğu kadim aşk ile gezegenden ayrılarak, ilk varoluşuna dönmesi gerçeğinin farkında olmayan insanın sonunun, maddî bedensel bir çürümeden başka bir şey olamayacağını, bu gezegen ve insanlık için sadece acınası zavallı bir varlık kaybı olacağını vurgular.

Her bir şimdinin zamandaki sürekliliği

Kuantum mekaniksel alanda Blok Evren yaklaşımına göre yaşanmışlık, yaşanma anı ve yaşanacaklar, (donmuş nehir misali) film şeridi gibi bir sıralanma niteliği gösterir^{23,26} Yunus Emre'ye göre, şimdilerin ötelendiği zamansal platformda varlık çabasındaki insanın, sonlu zamanın içinde etkin biçimde dağılarak yokluğa dönüşen yönü beden bileşenidir. İnsanın manevî yönü ise, öncesiz olarak Allah katından gelmiştir ve zamandan bağımsızdır. Maddî beden dağılsa bile insanın bilinci, şuuru, ilahî öz niteliği, varlığını sürdürecektir. Yunus Emre'nin zaman ile ilgili söylemleri, çağdaş bilimin geldiği odak noktalarının doğasını düşündürmektedir. Zaman, insanlık tarihi kadar eski bir meraktır aslında. Çağdaş fiziğin potasında eritilen ve birçok anabilim dalının fikir ve yorumları ile olgunlaşan zaman kavramı üzerine etkileyici açıklamayı, görelilik prensipleri getirmiştir. Hız vektörel bir niceliktir. Bir koordinat sisteminde sadece x-ekseninde hareket eden bir cismin hız vektörü, hızının değeri kadar büyüklükte ve sadece x-ekseninde çizilir. Fakat x-ekseninden belirli bir açı yapacak şekilde y-eksenine doğru hareket eden bir cismin aynı hıza sahip vektörü, bileşenle-

ri hem x hem de y-eksenlerinde olan bir vektördür. xy-düzlemindeki pozisyonunda, vektörün uzunluğu aynı olduğu halde, x ve y-eksenlerindeki bileşen uzunlukları daha kısadır. Eksenlerdeki izdüşümlerinin vektörel toplamı, xy-düzlemindeki vektörü verir. İzdüşüm eksenlerindeki uzunluklarının her biri, xy-düzleminde oluşan bileşke vektörden kısadır. Üç ekseninde bileşeni olduğunda ise, bileşke vektör, xyz-eksenlerinde yer alan bileşen vektörlerin vektörel toplamı, sonuç bileşke vektörü, (başlangıçta tanımlanan sadece x-ekseninde oluşan vektörün uzunluğunda bir vektörü) verir. Bileşke hız vektörü, tüm eksenlere indirgenen izdüşüm vektörlerin, vektörel toplamıdır.

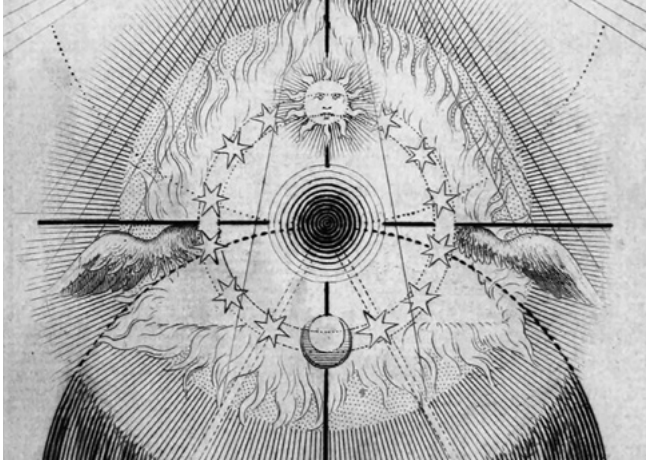
"Kader gayrete aşiktir" sözü Yunus'un kader anlayışını ortaya koymaktadır.

Görelilik teorisinde yorumlanan boyutlar arasına zaman da eklenmiştir. Bu durumda, dört boyutlu bir koordinat sisteminde bir hız vektörünün bileşke vektörü, dört eksenindeki izdüşüm bileşke vektörlerinin vektörel toplamı olacaktır. Herhangi bir eksenindeki bileşen hız vektöründeki artma, toplam bileşke hız vektörünün değerini korumak için, diğer eksenlerdeki bileşen hız vektörlerinin değerlerinin azalmasını gerektirir. Örneğin x ve y-eksenlerindeki bileşen hız vektörlerinin her birinin sıfır olduğu durumda, diğer bileşen hız vektörlerinin değerleri artacaktır ki toplam bileşke vektör aynı değerde kalsın. Bu aşamada, görelilik prensipleri, evrendeki limit hız değerinin ışık hızı olması gerektiğini savunur. Tüm eksenler söz konusu olduğunda ise xyz-konum eksenleri ile zaman ekseni hız izdüşümleri toplamı ışık hızına eşit olmalıdır.^{23,24}

X-eksenindeki hızı arttırdığımızda, diğer eksenlerdeki bileşen hız vektör değerleri azalmaya başlar. X eksenindeki değeri arttırmaya devam ederek ışık hızına kadar çıkarsak diğer eksenlerdeki tüm bileşen hızların vektörel değerleri sıfır olur. Bu durumda zaman ekseni bileşeni de sıfır olur. Yani yaşadığımız hareketlilikte, hız arttırıldıkça zamanda yavaşlama algı-

lanır, ışık hızı değerine ulaştırılabilirse zaman durur ve madde formu enerji karakteri gösterir. Işık hızında hareketlilik sadece enerji formunda gerçekleşir.

Tüm şimdilerin mekânları da bu perspektifte anlam kazanmaya başlar. Zamanın yavaşladığı, hatta durduğu yaşanmış şimdilerdeki mekânlar için, varlığın öncesi ve sonrası, akıl etmemiz gereken gizemlerin en önemlisidir.

Telif: Livia Gershon

Hayata dair anlam arayışında, varlığa yönelik değer yargısının sınır koşulları ile, doğanın farklı dinamik bileşenlerini gizleyen, merakı ateşleyen, hayreti besleyen bilimsel derinliklerin sentezine ihtiyaç duyuyoruz. Hissedebildikçe ve akıl edebildikçe manevî içsellikle bilimsel inkanın eşzamanlı birlikte var olabilirliği ihtimalini, yaşamaya zorlandığımız bu hayatı ve irademiz dışında fırlatıldığımız bu gezegeni katlanılabilir bir bekleyiş süreci haline getiriyor. Yaşarken bu hayatı, ete kemiğe bürünmeden önceki varlığımıza tekrar kavuşmayı, bir parçası olmaktan endişeleneceğimiz sonramızı heyecanla ve merakla bekliyoruz aslında farkında olmadan. Soru işaretleri zihin gölgelerimizde dolaşırken merakımızı da heyecanımızı da sığdıramıyoruz düşüncelerimize, taşıyorlar... Ete kemiğe bürünmeden önceki teslimiyeti, aidiyeti, huzuru özlerken ve sonraki varlığımızı sabırsızlıkla arzularken, düşüncelerimiz haddini aşmaya mı başladı? Acaba hangisi önce fırlatıldı bu gezegene? Bilinç mi? Beden mi? Birlikteliklerini yakalamadan, ete kemiğe bürünmeden önce neredeydik? Ne yapıyorduk? Ya sonrasında?

Gelecek sayıda buluşmak dileği ile...

Kaynakça

1. UNESCO Board of Directors Meeting Decisions. <https://www.unesco.de/sites/default/files/2020-02/40%20C%2015%20Anniversaries.pdf>
2. 31380 sayılı Resmî gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/fihrist?tarikh=2021-01-30> <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/01/20210130-35.pdf>
3. Sümer, F., "Anadolu'da Moğollar", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I, 1969, Ankara 1970.
4. İnalçık, H., "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", Türkler, C.9, Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999.
5. Turan, O., Selçuklular Zamanında Türkiye, Turan neşr. İst. 1971.
6. O. A. Y., "Babailik", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 4, İstanbul 1991.
7. Speros V., The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century, University of California Press, p. 272, 1971.
8. Collins, A., Gobekli Tepe: Genesis of the Gods: The Temple of the Watchers and the Discovery of Eden, 464p, 2014.
9. Hitler, A., Mein Kampf, Die Nationalsozialistische Bewegung, 18 July 1925.
10. Hitler, A., Kavgam, Çeviren: Korhan Göktüğ, Panama Yayıncılık, 2016
11. I. Das P. et al., Schizophrenia Research, Volume 90, Issues 1–3, February 2007, Pages 284–294,
12. Williams L. M. et al, Mode of Functional Connectivity in Amygdala Pathways Dissociates Level of Awareness for Signals of Fear, Jneurosci: The Journal of Neuroscience, 26 (36) 9264–9271, 2006.
13. Banks, S. J. et al, Amygdala-Frontal Connectivity During Emotion Regulation, Social Cognitive and Affective Neuroscience, Volume 2, Issue 4, Pages 303–312, 2007.
14. Bromberg, N. et al, Hitler's Psychopathology, 1983.
15. Langer, W. C., Hitlerin Psikopatolojisi, Çeviren Kemal BEK, 2004.
16. Viktor, F. E., İnsanın Anlam Arayışı, 2019.
17. Einstein A., Die Grundlage der allgemeinen Relativitätstheorie, Annalen Der Physik, Vierte Folge. Band 49, 769–822, 1916.
18. Blankenship, R. E.. Molecular Mechanisms of Photosynthesis. John Wiley & Sons. ISBN 978-1-4051-8975-0, 2014.
19. Heraclitus, Diels; English translation : John Burnet, 269 Ko for 37 pages; 1mn 30s, 1919.
20. Krumenaker, L., The Characteristics and the Life Cycle of Stars: An Anthology of Current Thought, Contemporary Discourse in the Field of Astronomy, 2005.
21. Hoyle F., The Science-Fiction Masterpiece: October the First is Too Late, Hedgehog's Whimsey Books, 1968.
22. Broad, C. D., Scientific Thought. New York: Harcourt, Brace and Co. 1923.
23. Tooley, M., Time, Tense and Causation, Oxford University Press. ISBN 9780198235798, 1997.
24. Greene, B., Evrenin Zerafeti, TÜBİTAK Yayınları, Çeviren Ebru Kılıç, 2013.
25. Greene, B., Evrenin Dokusu, TÜBİTAK Yayınları, Çeviren Murat Alev, 2010.
26. Craig, B., When am I? Australasian Journal of Philosophy, 80 (3): 359–71, 2002.

Yapay Zekâ'nın ilham kaynağı: Satranç otomatı "Türk"

Hasret Aykut

Tarih boyunca on beş satranç uzmanı ve ustası Türk'le karşılaştı. Türk'ün satranç masasında yendiği isimlerin arasında ise Napoleon Bonapart'ın yanı sıra, Benjamin Franklin ve Edgar Allan Poe da yer alıyordu.

Akçaağaçtan yapılma otomat 120 cm uzunluğunda, 105 cm genişliğinde ve 60cm yüksekliğindeydi.

*"Oyunu kazanmadan önce kafasını bir zafer edasıyla sallıyor, kendini beğenmiş bakışlarla etrafına göz gezdirdikten sonra sol kolunu her zaman-
kinden daha geriye çekiyor ve parmaklarını bir süre dinlendiriyor."*

Edgar Allan Poe, Maelzel's Chess

Hikâyemiz, 1770'li yılların başında, 18. yüzyılın Viyana'sında başlıyor...

Macar asıllı mekânîkçi Baron Wolfgang von Kempelen, dönemin Viyana Kraliçesi Maria Theresa'nın gözünde âdeta bir dâhiydi. 1769 yılında Fransız bir sihirbazın mekânîk satranç gösterisiyle saray erkânının hayranlığını kazanması üzerine kolları sıvayan Baron Kempelen, 1770 yılında, üzerinde 6 ay boyunca çalıştığı satranç otomatını ilk kez Kraliçe Maria Theresa için sergiledi.

"Türk" ismindeki bu otomat; 120 cm uzunluğunda, 105 cm genişliğinde ve 60 cm yüksekliğindeydi. Akçaağaçtan yapılma ve üzerine satranç tahtası çizilmiş tekerlekli bir kabin önünde oturan bıyıklı, sarıklı ve pelerinli bir Türk figüründen oluşuyordu. Öndeki kapak açılıp dolabın ve Türk'ün içine bakıldığında irili ufaklı pek çok kaldiraç, makara ve çeşitli başka mekânîk sistemler de görülüyordu.

Kurma kolu ile çalışan Türk, karşısındaki gönüllü ile satranç oynamaya başladığında gözleri tahtayı tarıyor, başını arada bir sallayarak taşları elleriyle hareket ettiriyordu. Yaptığı hamlenin bittiğini başını üç kez sallayarak belirten otomat, satranç tahtasının yanında bulunan özel bir tepside harfleri birleştirerek kendisine sorulan soruları da yanıtlatabiliyordu. Türk, oldukça saldırgan bir satranç oynuyordu ve rakiplerinin çoğunu yenmeyi de başarıyordu. Ayrıca, rakipleri kendisini test etmek için kural dışı hamleler yaptığında, taşı kaldırıp eski yerine koyuyordu.

Napolyon'u dize getiren "Türk"

1804 yılında Baron Kempelen'in ölümü ile otomat el değiştirmeye başladı. Böylece namı da Viyana sınırlarını aşmış tüm Avrupa ve Amerika'ya yayıldı.

Paris'teki satranççıların mekânı olarak bilinen Rejions Kahvesi'nin müdavimlerinden olan Napoleon Bonapart, 1809 yılında Almanya seferine çıktığında, karşısına rakip olarak satranç oynayan otomat Türk'ü getirirler. En çok ünlendiği dönemde olan Türk, Napoleon'u 24. hamlede yenmeyi başarmıştır. Otomata karşı oynadığı satranç oyununu kaybedince, Napolyon'un salonu bağıra çağıra terk ettiği söylenmektedir.

“Türk, oldukça saldırgan bir satranç oynuyordu ve rakiplerinin çoğunu yenmeyi de başarıyordu.”

Tarih boyunca on beş satranç uzmanı ve ustası Türk'le karşılaştı. Türk'ün satranç masasında yendiği isimlerin arasında ise Napoleon Bonapart'ın yanı sıra, Benjamin Franklin ve Edgar Allan Poe da yer alıyordu.

Türk'ün en heyecan verici özelliği, rakibinin hamlelerine yanıt verecek şekilde satranç oynayabiliyor olmasıydı.

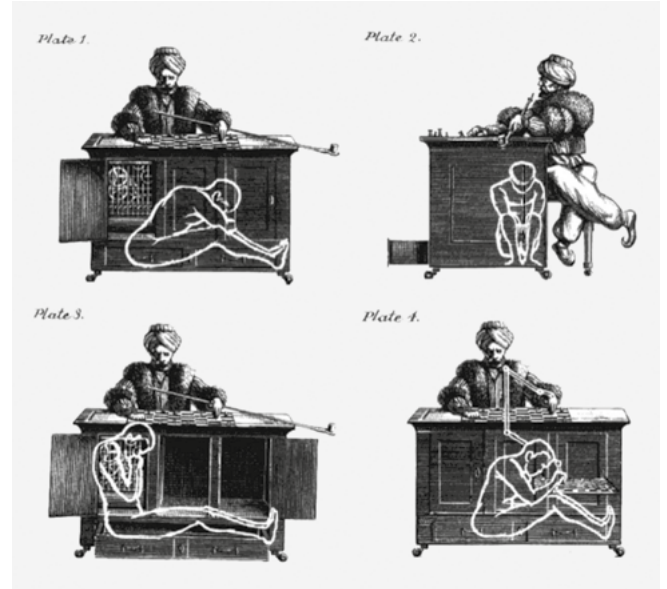
Satranç otomatı Türk nasıl çalışıyordu

Çalışma mekânizması ve topluluklar üzerinde yarattığı etki ile birçok makale ve kitaba konu olan Türk'ün sırrını ise Paderborn Heinz Nixdorf Müzesi küratörü Stefan Stein ve müze restoratörü Bernard Fromme çözer: Otomatın içinde oldukça tecrübeli bir satranç oyuncusu vardır!

Makinenin içi seyirciye gösterildikten sonra satranç ustası kutunun içine giriyordu. Mum ışığında iki büklüm bir şekilde otomatın içine gizlenen oyuncu, hem karşısındaki oyuncunun yaptığı hamleleri takip ediyor hem de otomatı yöneterek karşı hamleleri yapıyordu.

Kabin içerisinde, oyuncunun oyunu takip etmesine yardım eden ikinci bir satranç tahtası daha yer alıyordu. Otomatın oynadığı ana satranç tahtasının altında, her karenin altında zemberek şeklinde bir mekânizma ve her taşın altında da bir mıknatıs yer alıyordu. Kabin içindeki oyuncu, bu düzeneği kullanarak oyunu takip edebiliyor ve otomatı hareket ettirebiliyordu.

Yapımından 1787 yılına kadar içerisinde otomatı yöneten oyuncunun kim olduğu bilinmiyor. 1787-1837 yılları arasındaki 50 yıllık süre içerisinde ise otomatın içinde oynayan kişilerden biri cüce satranç ustası Jacques-François Mouret'ti. Diğeri ise Türk'ü vefatının ardından Baron Kempelen'in oğlundan satın alan, Beethoven'ın yakın arkadaşı mucit Johann Nepomuk Maelzel'in sekreteri ve sırdaşı, Maelzel'in Küba turnesinde hayatını kaybeden William Schlumberger'di.

Satranç otomatı Türk'ün çalışma prensibi.

Napolyon ve satranç otomatı Türk'ün oyunu:

Napolyon Bonapart – Satranç otomatı Türk

Viyana – 1809

1. e4 e5
2. Vf3 Ac6
3. Fc4 Af6
4. Ae2 Fc5
5. a3 d6
6. O-O Fg4
7. Vd3 Ah5
8. h3 Fxe2
9. Vxe2 Af4
10. Ve1 Ad4
11. Fb3 Axb3+
12. Şh2 Vh4
13. g3 Af3+
14. Şg2 Axe1+
15. Kxe1 Vg4
16. d3 Fxf2
17. Kh1 Vxg3+
18. Şf1 Fd4
19. Şe2 Vg2+
20. Şd1 Vxh1+
21. Şd2 Vg2+
22. Şe1 Ag1
23. Ac3 Fxc3
24. bxc3 Ve2 mat.

BİLİMve ÜTOPYA

İnternet mağazamız
yenilendi!

Yenilenmiş kullanıcı dostu arayüzü ile
mağazamızdan alışveriş yapmak
artık çok daha kolay!

magaza.bilimveutopya.com.tr

Bizi arayın: 0312 418 52 64 - 0539 844 01 19 Para Birimi: TRY ₺ Oturum Aç Sepet (0)

**BİLİMve
ÜTOPYA** ABONELİK E-BİLİM VE ÜTOPYA DERGİ DERGİ SETİ KİTAP

Katalogda arama yapın

200 TL üzeri alışverişlerde ÜCRETSİZ KARGO

HAZİRAN 2023 SAYIMIZ ÇIKTI!

Çağımızın Karmaşık Sağlık Sorunları ile Başa Çıkmanın Yolu
TEK SAĞLIK DÜŞÜNCESİ

POPULER URUNLER

TEK SAĞLIK DÜŞÜNCESİ **TEK SAĞLIK DÜŞÜNCESİ E-DERGİ**

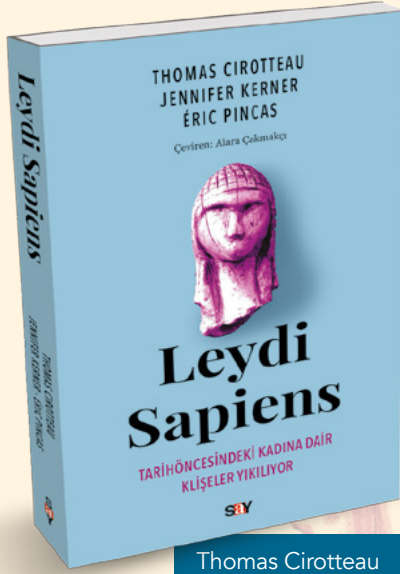
ABONELİK **E-BİLİM VE ÜTOPYA**

Yıllık Abonelik **6 Aylık Abonelik** **E-DERGİ ABONELİĞİ** **E-ARŞİV**

Yıllık Abonelik **6 Aylık Abonelik (Kargo)** **E-Dergi Aboneliği** **29 Yıllık Elektronik Arşiv**

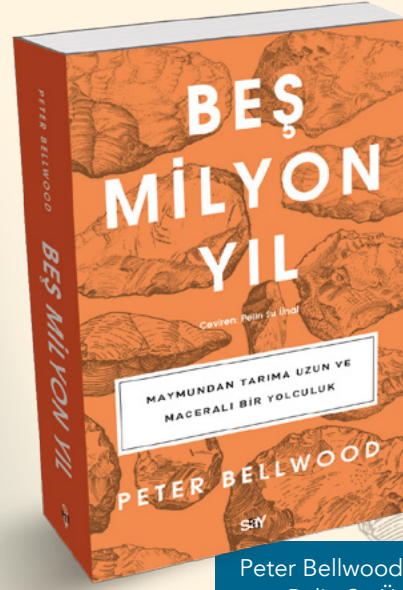
₺800,00 **₺400,00** **₺472,00** **₺600,00**

Say Popüler Bilim Kitaplarını Takip Edin, Bilimdeki Gelişmeleri Kaçırmayın!

Thomas CiorotEAU
Jennifer Kerner
Éric Pincas
çev. Alara Çakmakçı
208 sf.

Leydi Sapiens son araştırmaların ışığında tarihöncesindeki kadının toplumdaki vazgeçilmez ve prestijli konumunu ortaya çıkarıyor. Bu antik kadınlar ilk kez gözlerimizin önünde yeniden diriliyor ve kökenlerimizle ilgili yeni bir teoriye ışık tutuyor!

Peter Bellwood
çev. Pelin Su Ünal
448 sf.

Peter Bellwood insanın evrim yolculuğunu bize en son bulgular, en yeni bilgiler ışığında anlatıyor. *Beş Milyon Yıl*, insanın evrim gerçeği hakkında özellikle arkeolojik, biyolojik, antropolojik ve linguistik kanıtlara dayalı bilgi sahibi olmak isteyenler için birebir.

Dr. Louann Brizendine
çev. Ilgın Yıldız
384 sf.

Hayat asıl şimdi başlıyor. *Kadın Beyni* adlı çoksatan kitabın yazarı Dr. Louann Brizendine bu kez kadın beyninin orta yaşta nasıl "yenilendiğini" açıklayarak kadınlara tüm potansiyellerini ortaya çıkarmaları için ilham verip yol gösteriyor.

Bertrand Darbeau
çev. Sena Selin Dizmen
128 sf.

Fransa'da Montesquieu, Diderot, Voltaire, Rousseau tarafından desteklenen akla adanan Aydınlanma hareketi, Fransız Devrimi'ne giden yolu açan fikirler tarihinde radikal bir kırılmayı oluşturur. Metinler ve belgeler bakımından geniş bir seçenek sunan bu antoloji, sizi "aydınlanmış" sanatçı ve yazarların çizdiği yollardan geçmeye davet ediyor.

